

SOCRATES

2015, NR. 2 (2)

Rīgas Stradiņa universitātes
Juridiskās fakultātes
elektroniskais juridisko
zinātnisko rakstu žurnāls

Socrates: Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls. A. Vilka red. Rīga, RSU, 2015., Nr. 2 (2). 103 lpp.

Redkolēģija

Jānis Gardovskis (vadītājs) – *Dr. habil. med.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Iveta Ozolanta – *Dr. habil. med.*, profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Andrejs Vilks (atb. zin. redaktors) – *Dr. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Vladimirs Eminovs, *Dr. habil. iur.*, profesors, Maskavas Valsts juridiskā universitāte, Krievija
Osvalds Joksts – *Dr. habil. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Viktors Justickis – *Dr. habil. iur.*, profesors, Viļņas *Mykolas Romeris* universitāte, Lietuva
Sandra Kaija – *Dr. iur.*, profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Valters Kego – Zviedrijas Drošības un politikas attīstības institūts
Ando Leps – *Dr. habil. iur.*, profesors, Tallinas universitāte *Nord*, Igaunija
Andris Vilks – *Dr. phil.*, asoc. profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Jaceks Zielinskis – *Dr. habil. sc. pol.*, profesors, Polijas Administrācijas augstākā skola

Redakcijas padome

(Rīgas Stradiņa universitāte)

Jānis Baumanis – *Dr. iur.*, vadošais pētnieks
Jānis Grasis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Osvalds Joksts – *Dr. habil. iur.*, profesors
Aldis Lieljuksis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Sandra Kaija – *Dr. iur.*, profesore
Uldis Ķinis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Andrejs Vilks – *Dr. iur.*, profesors
Andris Vilks – *Dr. phil.*, asoc. profesors
Tenis Nigulis – Izdevniecības un poligrāfijas daļas vadītājs

Recenzenti: *Dr. iur.* Jānis Teivāns-Treinovskis, *Dr. iur.* Ēriks Treļš

Citējot atsauce uz izdevumu ir obligāta.

Autoru viedoklis var nesakrist ar redakcijai viedokli.

Par faktu pareizību atbild autori.

Vecākā redaktore: Aija Lapsa

Redaktori: Ināra Mīkažāne (latviešu val.), Jānis Zeimanis (angļu val.)

Tehniskā redaktore: Ilze Reitere

Maketētāja: Ilze Stikāne

RSU IPD Nr. 15-176

© Rīgas Stradiņa universitāte, 2015

Dzirčiema iela 16, Rīga, LV-1007

ISSN 2256-0548

Saturs

Priekšvārds	4
<i>Jānis Grasis</i> . Krievijas intervence Krimā: vērtējums no starptautisko tiesību viedokļa	5
<i>Andrejs Vilks</i> . Modernās tehnoloģijas – jauni riski un drošības apdraudējumi	9
<i>Sandra Kaija</i> . Procesuālās ekonomijas princips kriminālprocesā	12
<i>Giga Abuseridze</i> . Sources of law in the World Trade Organisation	16
<i>Marina Kamenecka-Usova</i> . Confidentiality in mediation	26
<i>Lauris Bočs</i> . The legal importance of money creation	31
<i>Dorota Strus</i> . Local and regional programmes of environmental protection as the instrument of implementation of the environmental policy	37
<i>Mārtiņš Smilga</i> . Latvijas valsts finanšu sistēmas drošība – starptautiskā finanšu sadarbībā	45
<i>Uldis Meļķis</i> . Daži teorētiski jautājumi atjaunojošā taisnīguma principu integrēšanai Latvijas krimināltiesību sistēmā	55
<i>Aldona Kipāne</i> . Sociālās vides determinanti un to ietekme uz dzimumnoziedznieku kriminoloģisko raksturojumu	62
<i>Laura Platace</i> . Spiegošanas un valsts nodevības krimināltiesiskais regulējums nacionālās drošības kontekstā	70
<i>Marina Sumbarova</i> . The aspects of tactics of investigative experiment in criminal procedure of Latvia	84
<i>Aira Aija Krūmiņa</i> . Pedagoģiskā kompetence – cilvēkdrošības komponents	92
Autoru alfabētiskais rādītājs	103

Priekšvārds

Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskā fakultāte ir sagatavojusi otro juridiskā elektroniskā žurnāla “Socrates” numuru. Tas veltīts aktuālām politiskās, sociālās un tiesiskās drošības problēmām. 2015. gada 23. aprīlī RSU Juridiskā fakultāte organizēja Starptautisko konferenci, kas bija veltīta šo **problēmu vispusīgai analīzei. Pašreiz ir pieaugusi** starptautiskā spriedze; palielinās reģionālo konfliktu skaits, eskalējas terorisms un vardarbība, tāpēc pastiprinās iedzīvotāju nedrošība sociālajā jomā, pieaug legālā un nelegālā migrācija, cilvēku tirdzniecība, samazinās iedzīvotāju reālie ienākumi, un palielinās izdevumi; gan globālajā, gan reģionālajā līmenī pastiprinās ekstrēmisma un terorisma draudi, kā arī pieaug kriminālo apdraudējumu riski, – tas viss liek apzināt drošības nostiprināšanas iespējas. Tāpēc palielinās vajadzība ne tikai novērot un izziņāt šos procesus, bet arī informēt par tiem sabiedrību – gan interesentus, studentus, akadēmisko personālu, gan speciālistus, kas strādā drošības nostiprināšanas nozarē.

Juridiskajā elektroniskajā žurnālā “Socrates” ir ietverti materiāli par šādu problēmu loku:

- pašreizējais politisko, sociālo, tiesisko (kriminālo) apdraudējumu stāvoklis un tendences;
- politisko, sociālo, tiesisko, to skaitā kriminālo, apdraudējumu veidi un formas;
- būtiskākie drošības apdraudējumu faktori;
- drošības nostiprināšanas sistēmas pašreizējais stāvoklis un būtiskākās problēmas – tiesiskās regulācijas, institucionālā un resursu nodrošinājuma aspekti;
- nacionālās un globālās drošības garantēšanas perspektīvie attīstības virzieni.

Žurnālā ietvertie raksti, daži pētījumu rezultāti, var tikt uztverti un vērtēti nevienprātīgi, tie, iespējams, izraisīs diskusijas, komentārus un viedokļu apmaiņu. Rakstu autori ir centušies savās publikācijās pievērst uzmanību inovatīviem un atšķirīgi traktējamiem dažādiem drošības problēmu aspektiem. Elektroniskais juridisko zinātņu izdevums paredz arī atgriezenisko saiti, elektroniskajā vidē veicinot diskusijas par ievietotajām publikācijām. Komentārus var izteikt uzreiz pēc rakstu publicēšanas, argumentējot un pamatojot attieksmi pret materiālu.

Visi redkolēģijā iesniegtie raksti tiek anonīmi recenzēti un rediģēti. Par publikāciju saturu un zinātniskumu atbild to autori.

Žurnāla atbildīgais zinātniskais redaktors
profesors **ANDREJS VILKS**

Krievijas intervence Krimā: vērtējums no starptautisko tiesību viedokļa

Dr. iur. Jānis Grasis

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte,
Tiesību zinātņu katedra, Latvija*

Kopsavilkums

Rakstā apskatīta Krievijas Federācijas militārā invāzija Krimā 2014. gada pavasarī un tā analizēta no starptautisko tiesību viedokļa, izmantojot normatīvo aktu analīzes metodi. Pētījuma rezultātā tiek atzīts, ka Krievijas Federācijas aktivitātes Krimā ir vērtējamas kā kara noziegums.

Atslēgvārdi: Krima, “zaļie cilvēciņi”, agresija, kara noziegums.

2014. gada pavasarī Ukrainā notika tas, ko Eiropa nebija piedzīvojusi kopš pagājušā gadsimta trīsdesmitajiem gadiem. Krievija 2014. gada februāra beigās okupēja Ukrainai piederošo Krimas pussalu, bet martā to anektēja. Krimas okupācijā tika iesaistīti karavīri bez pazišanas zīmēm, kas liecinātu par viņu piederību kādas valsts armijai. Plašsaziņas līdzekļi šos karavīrus sāka dēvēt par “zaļajiem cilvēciņiem”. Krievijas prezidents Vladimirs Putins jau 2014. gada 17. aprīlī televīzijas tiešajā pārraidē atzina, ka “zaļie cilvēciņi”, kas sevi sauca par vietējās pašsardzības spēkiem, patiesībā bija Krievijas karavīri.

Oficiāli par “Krimas atgūšanas” operācijas sākumu tiek uzskatīts 2014. gada 20. februāris, jo tieši šis datums iegravēts Krievijas Aizsardzības ministrijas medaļās “Par Krimas atgūšanu”. Krimas okupācijas aktīvā daļa sākās naktī no 26. uz 27. februāri, kad plkst. 4.30 Krimā tika izsēdināti 120 Krievijas karavīri. Viņiem vēlāk tika pievienoti 1700 desantnieki, kurus pussalā nogādāja aviācija. Krievijas karavīri mēneša laikā “bez asinsizliešanas sagrāba svarīgākos civilos un militāros objektus”, Ukrainas armijas karavīrus piespiežot padoties [6]. Krimas aneksija tika pabeigta ar Krievijas Federācijas prezidenta V. Putina rīkojumu [10].

Jau šogad, 2015. gada 15. martā, tika demonstrēta Krievijas dokumentālā filma “Krima. Ceļš uz dzimteni”, kurā Krievijas prezidents lepni klāsta par izstrādāto plānu un specoperāciju Krimas aneksijas realizēšanai, kaut arī Putins iepriekš vienmēr noliedza Krievijas karaspēka līdzdalību Krimas aneksijā un karadarbībā Donbasā.

Putina vārdu patiesumu apstiprināja arī bijušais Krievijas Federācijas Melnās jūras flotes komandieris admirālis Igors Kasatonovs, kurš šajā filmā norādīja, ka Krievijas bruņoto spēku Melnās jūras flote 2014. gada februārī nodrošināja slepenu Krievijas specvienību nogādāšanu Krimā, kur tās nobloķēja Ukrainas karaspēku. Admirālis norādīja, ka "Melnās jūras flote sagatavoja placdarmu, virsnieki zināja, kas notiek apkārt, kur ir izvietotas ukraiņu armijas daļas, notikumu attīstības scenāriji tika izstrādāti kartēs. Tas ir, Melnās jūras flote ar saviem uzdevumiem tika galā. Tika nogādāti "pieklājīgie ļaudis", kas naktī no 27. uz 28. februāri ieņēma Krimas Augstāko padomi." [6]

Kā vērtēt Krievijas Federācijas intervenci Krimā? Krievijas Federācija bija atzinusi eksistējošās Ukrainas valsts robežas šādos starptautisko tiesību dokumentos:

- 1) Alma-Atas 1991. gada 21. decembra deklarācijā, ar kuru likvidēja Padomju Sociālistisko Republiku Savienību (PSRS) un izveidoja Neatkarīgo Valstu Savienību (NVS); ar šo deklarāciju 11 valstis (bijušās 11 PSRS republikas, izņemot trīs Baltijas valstis un Gruziju), kas izveidoja NVS, atzina un apņēmas ievērot citu valstu teritoriālo nedalāmību un esošo robežu nemainīgumu [8];
- 2) Budapeštas 1994. gada 4. decembra memorandā par drošības garantijām, kurā Krievijas Federācija, Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienotā Karaliste un Amerikas Savienotās Valstis sniedza Ukrainai drošības garantijas un Ukrainas eksistējošo robežu negrozāmību apmaiņā pret kodolieroču izvešanu no šīs valsts teritorijas [4]. Šo memorandu parakstīja Ukrainas prezidents L. Kučma, Krievijas Federācijas prezidents B. Jeļcins, Apvienotās Karalistes premjerministrs Dž. Meidžors un ASV prezidents B. Klintonš;
- 3) Krievijas un Ukrainas 1997. gada līgumā par Melnās jūras flotes izvietojumu Krimas ostās, kas atļāva turēt Krievijas kuģus Krimas ostās, kā arī uzturēt nozīmīgam skaitam Krievijas karavīru Krimā. Ar līgumu tika sadalīta bijusī PSRS Melnās jūras kara flote proporcijā 50:50. Lai gan pussalā saglabājās Krievijas Federācijas militārā klātbūtne, Krima un Sevastopole juridiski un teritoriāli palika Ukrainas sastāvā [5, 1]. Līgums 2010. gadā tika pagarināts uz nākamajiem 25 gadiem. Jebkurā gadījumā Krievijas spēku pārvietošanās vai to iespējamā palielināšana varēja notikt tikai pēc konsultācijām ar Ukrainas varas iestādēm.

Pārkāpjot šeit minētās vienošanās, Krievijas Federācija sāka palielināt tās bruņotos spēkus Krimā bez Ukrainas piekrišanas, turklāt izvietoja tos ārpus militārajām bāzēm, aplencot Ukrainas armijas daļas, pārņemot lidostas un varas iestāžu ēkas. Šāda rīcība radīja augsni Ukrainas varas iestāžu pārņemšanai, nomainot tās ar prokrieviskām struktūrām. No starptautisko tiesību viedokļa šāda rīcība noteikti kvalificējama par militāro intervenci. Ārvalsts bruņotie spēki iekaroja svešu teritoriju, kaut arī tas notika bez neviena šāviena.

Saskaņā ar ANO Ģenerālās Asamblejas 1974. gada 14. decembra rezolūcijas "Agresijas definīcija" 3. panta "a" apakšpunktu "Valsts bruņoto spēku invāzija vai uzbrukums citā valstī, vai jebkura militārā okupācija, kaut arī islaicīga, kas radusies no šādas invāzijas vai uzbrukuma, vai jebkura citas valsts teritorijas aneksija, pielietojot spēku", tiek

uzskatīta par agresiju [2]. Saskaņā ar Romas Starptautiskās krimināltiesas statūtu 5. panta 1. daļas “d” apakšpunktu “agresija” ir uzskatāma par vissmagāko kara noziegumu [7].

Teritorijas sagrābšana ar militāru spēku ir tiesiska tikai tad, ja spēks pielietots saskaņā ar starptautiskajām tiesībām, respektīvi, ne vienkārši pēc tā saucamajām uzvarētāju tiesībām, bet paš aizsardzības karā sodot agresoru. Svaigs piemērs tam ir Austrumprūsijas atņemšana Vācijai un tās nodošana PSRS pēc Otrā pasaules kara [3]. Lai attaisnotu Krievijas Federācijas intervenci Krimā, Krievijas Federācijā pat ir parādījies jauns termins “Krimas tiesības” [9]. Tiek salīdzināts Kosovas precedents, lai pamatotu Krimas pievienošanu Krievijas Federācijai [9, 22–26]. Taču šeit ir viena liela atšķirība. Kosovas gadījumā pret tās iedzīvotājiem tika veikts genocīds. Ne velti tika radīta Starptautiskā Krimināltiesas bijušajai Dienvidslāvijai (turpmāk tekstā – SKTD), kas sauca pie kriminālatbildības personas, kas izdarījušas smagus starptautisko humanitāro tiesību pārkāpumus bijušās Dienvidslāvijas teritorijā no 1991. gada. Krimas gadījumā pret tās iedzīvotājiem Ukrainas bruņotie spēki vai kāda cita paramilitāra struktūra neveica vardarbību un nebija pat mazāko pazīmju, ka šāda vardarbība varētu tikt veikta. Tādējādi 2008. gada 17. februāra Kosovas Asamblejas pieņemtā Neatkarības deklarācija, kas notika pēc genocīda pret Kosovas tautu, tika atzīta visā civilizētajā pasaulē un neradīja precedenta tiesības [1].

Iepriekšminētā dēļ neapšaubāmi var uzskatīt, ka no starptautisko tiesību viedokļa Krievijas Federācijas īstenotā Krimas okupācija un aneksija ir kara noziegums, un jācer, ka nākotnē Krievijas iesaistītās amatpersonas tiks tiesātas par agresiju.

Secinājums

Pēc PSRS sabrukuma Krievijas Federācija bija atzinusi Ukrainas robežu neaizskaramību. Krievijas veiktā Krimas okupācija un aneksija noteikti ir kara noziegums saskaņā ar Romas Starptautiskās krimināltiesas statūtiem.

Russian Intervention in Crimea: Point of View from the International Law

Abstract

The article provides overview of the military invasion of the Russian Federation in Crimea during the spring of 2014, analysing it from the point of view of the international law. The method of analysis of legal acts has been applied. The provided conclusions prove that the activities of the Russian Federation in Crimea can be defined as a war crime.

Keywords: Crimea, “green man”, aggression, war crime.

Literatūra un avoti

1. Advisory Opinion. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of independence in respect of Kosovo. July 22nd, 2010. *International Legal Materials*, 2010; 49 (5).
2. ANO Ģenerālās Asamblejas 1974. gada 14. decembra rezolūcija *Agresijas definīcija*. Iegūts no: <http://www.un-documents.net/a29r3314.htm> [sk. 30.03.2015.].
3. Bojārs, J. *Starptautiskās publiskās tiesības I*. Rīga: Zvaigzne ABC, 297. lpp.
4. *Budapest Memorandums on Security Assurances*, 1994. Iegūts no: <http://www.cfr.org/nonproliferation-arms-control-and-disarmament/budapest-memorandums-security-assurances-1994/p32484> [sk. 27.03.2015.].
5. Felgenhauer, Tyler. *WWS Case Study 2/99 Ukraine, Russia, and the Black Sea Fleet Accords*, 1999. Iegūts no: <http://dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a360381.pdf> [sk. 29.03.2015.].
6. *Putins stāsta par Krimas aneksijas operāciju; admirālis atzīst – to nodrošināja Melnās jūras flote*, 2015. Iegūts no: <http://www.sargs.lv/Zinas/Arvalstis/2015/03/16-02.aspx#lastcomment> [sk. 28.03.2015.].
7. Romas Starptautiskās krimināltiesas statūtu Starptautisks līgums, 2002. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. g. 28. jūn.
8. *The Alma-Ata Declaration*, 1991. Iegūts no: http://www.cvce.eu/obj/alma_ata_declaration_alma_ata_21_december_1991-en-ffcd1505-481e-42f5-8293-c8089b125eb0.html [sk. 28.03.2015.].
9. Томсинов, В. А. «Крымское право» или юридические основания воссоединения Крыма с Россией. Москва: «Зеркало – М», 2015.
10. *Указ Президента РФ от 17.03.2014 № 147 «О признании республики Крым»*. Iegūts no: <http://news.kremlin.ru/acts/20596/print> [sk. 27.03.2015.].

Modernās tehnoloģijas – jauni riski un drošības apdraudējumi

Dr. iur. Andrejs Vilks

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte,
Tiesību zinātņu katedra, Latvija*

Kopsavilkums

Pašreiz ir vērojama strauja moderno tehnoloģiju attīstība un izmantošana. To lietošana ir virzīta ne tikai sociālu mērķu sasniegšanai, bet arī tiek izmantota pretsabiedriskai un krimināla rakstura rīcībai. Modernās tehnoloģijas rada jaunus potenciālos riskus un drošības apdraudējumus. Dažkārt jauno tehnoloģiju konstruēšana, eksperimentēšana un lietošana nav tiesiski regulēta.

Atslēgvārdi: drošība, drošības apdraudējumi, modernās tehnoloģijas, riski, robotizētās autonomās sistēmas.

Aizvien intensīvāk un plašāk mūsu ikdienā ienāk jaunās tehnoloģijas. No vienas puses, cilvēku dzīvi tās veido saturīgāku, daudzveidīgāku un interesantāku. No otras puses, jaunās tehnoloģijas mūsu drošībai rada papildu riskus, kuru negatīvo ietekmi daudzkārt mēs pat neapzināties. Es negribētu analizēt informāciju par jaunajiem daudzfunkcionālajiem sakaru līdzekļiem vai jaunās paaudzes datortehnoloģijām utt.

Manuprāt, daudz būtiskāk ir apzināties jaunās tehnoloģijas, kuras var nodarīt neatgriezenisku kaitējumu globālajai drošībai.

1975. gada janvārī – februārī tika īstenots PSRS un Francijas kopējais projekts ARAKS [1]. Indijas okeāna dienvidu daļā, kur atrodas Kergelēna salas, no Francijai piederošām raķetēm “Eridan” tika palaists Padomju Savienības paātrinātājs ar uzlādētiem elektroniem. Vairāku simtu kilometru augstumā paātrinātājs izšāva elektronus, kas dažu sekunžu laikā pārvarēja 100 tūkstošus kilometru un izraisīja ziemeļblāzmu Arhangeļskas apgabalā.

1981. gadā Padomju Savienība sāka īstenot projektu “Sura” [2]. Projekta tehnoloģiskie līdzekļi (plazmas ģenerators u. c.) tika izvietoti aptuveni 150 kilometrus no Nižņijnovgorodas, un to darbības galvenais mērķis bija ietekmēt jonosfēru. Eksperimentu pamatiecere bija traucēt radiosakarus un objektu atrašanās vietas noteikšanu.

Publiskajā vidē pieejama informācija par vēl vienu laboratoriju, kuras uzdevums bija ietekmēt jonosfēru un klimatiskos apstākļus uz zemes [3]. Laboratorija atradās netālu no Černobiļas un tika saukta “Černobiļa-2”. Tur strādāja radiolokācijas stacija “Duga”, ar kuras palīdzību bija iespējams kontrolēt objektu pārvietošanos pat 3000 kilometru attālumā. Černobiļas atomelektrostacija nodrošināja radiolokācijas staciju ar nepieciešamo enerģiju.

Krievijā ir izveidota radioelektroniskā pakļaušanas sistēma “Krasuha-4” [4]. Šī sistēma darbojas ļoti precīzi un tiek atzīta par pietiekami efektīvu militārajās operācijās. 2014. gada martā, piemēram, “Krasuha-4” pārtvēra divus bezpilota lidaparātus “MQ-5B Hunter”.

Krievijā tiek veidots spēcīgs radioelektroniskās cīņas komplekss. Izvietots uz bumbvedēja Su-24, šis komplekss Melnajā jūrā kādam kuģim pilnībā izslēdza radaru un pārvaldes tīklus, kā arī informatīvās sistēmas. Krievijas radioelektroniskās cīņas komplekss “Hibini” [5] var izslēgt jebkuru objektu (kuģu, lidmašīnu, vilcienu, enerģētisko un sakaru iekārtu u. c.) radioelektroniskās sistēmas. Krievijas militārie speciālisti atzīst, ka jaunās radioelektroniskās pakļaušanas sistēmas padara par mazefektīvu bezpilotu lidaparātu darbību.

Taču pasaulē attīstās militārās (kaujas) robotizētās autonomās sistēmas [6]. Šo jauno ieroču būtība ir tāda, ka pēc palaišanas tie darbojas patstāvīgi, autonomā režīmā, izvēloties mērķi un to iznīcinot bez operatoru vadības. Militāro robotu projektu izstrāde un realizācija tiek salīdzināta ar revolucionāro pulvera un kodolieroču izgudrošanu. Kaujas roboti ir spējīgi paši izvēlēties mērķa objektus, pieņemt lēmumus par to iznīcināšanu, lemt cilvēku dzīvības un nāves jautājumus. Robotu funkcionēšana veidota pēc diezgan vienkāršas shēmas: objekta izvēle (zondēšana), darbības modeļu izvēle, darbība. Militārās (kaujas) robotizētās autonomās sistēmas, to projektēšana un izmantošana ar tiesiskām normām nav reglamentēta. Pašlaik tiek izmantotas šādas sistēmas: “Falanks” (ASV), “Harpija” (Izraēla), “Taranis” (Lielbritānija), “Samsung – Tekvin” (Dienvidkoreja), “Camcopter S-100” (Krievija). Šīs sistēmas nepakļaujas starptautisko humanitāro, kā arī cilvēktiesību regulācijas jomai. Sistēmas var kļūt pieejamas teroristiskajiem grupējumiem, organizētām transnacionālajām kriminālajām struktūrām, ekstrēmistiskajām organizācijām u. c. Tieši tāpēc ANO Cilvēktiesību padomē tiek strādāts pie lēmumprojekta par militāro robotu projektu izstrādes un realizācijas aizliegumu. Šiem robotiem līdzīgas ir arī radioelektroniskās bumbas (U), kas ne tikai nodara lielus fiziska rakstura kaitējumus, bet arī iznīcina vadības un sakaru sistēmas.

Jauno tehnoloģiju jomā militārajos zinātniski pētnieciskajos kompleksos strādā arī pie aizsardzības sistēmām pret radioelektroniskiem uzbrukumiem.

Par perspektīvu uzskata miniatūru mākslīgo pavadoņu izstrādi. Pašreiz Krievijā un Kazahijā speciālisti pievērsušies kompleksam “Išim”, kas paredzēts miniatūru mākslīgo pavadoņu izvadīšanai orbitā. Kompleksus, ko izmantot šiem mērķiem, varētu uzmontēt uz lidmašīnas Mig-31 bāzes. Informāciju, ko pārraidīs miniatūrie mākslīgie

pavadoņi, varēs izmantot ikviens karavīrs, kā arī drošības struktūru pārstāvji. Mazo mākslīgo pavadoņu svars ir no 4 līdz 160 kilogramiem, un to izmērs var nepārsniegt futbola bumbas lielumu.

Tiek atzīts, ka savulaik (2005. gadā) viesuļvētra “Katrīna”, kas nodarīja lielu kaitējumu Jaunorleānai (*New Orleans*), ir arī visnotaļ specifiska projekta HAARP darbības rezultāts.

Jāatzīmē, ka Krievijas zinātniski pētnieciskajā kompleksā “Androīda tehnika” tiek izstrādāts robots-kareivis, kas spēj aizvietot militārpersonas. Tiesa, robotus-kareivjus vada operatori. Izmēģinājumu laikā robots-kareivis ne tikai sekmīgi šāva, trāpot visos mērķos, bet arī šķēršlotā apvidū nekļūdīgi pārvietojās ar kvadraciklu. Arī ASV aģentūra “DARPA” ir izstrādājusi līdzīgu robota prototipu “Atlas”, kas izveidots uz operacionālās sistēmas “Android” bāzes.

Pie jaunajām tehnoloģijām pieder arī datorspēle “S.T.A.L.K.E.R.”, kura ietekmē cilvēka apziņu, izraisa paaugstinātu agresivitāti un tieksmi uz vardarbību.

Modern Technology – New Risks and Safety Hazards

Abstract

The current trend has been the rapid development and use of modern technologies. Such application has been directed not only towards prosocial objectives, but has also led to antisocial and criminal behaviour. Modern technologies create new risks and potential security threats. In some cases, new technologies, design, experimentation and application is not legally regulated.

Keywords: security, security risks, modern technology, risks, autonomous robotic systems.

Literatūra un avoti

1. Charles, G. *Technological and operational features of the ARAKS experiment*. Iegūts no: <http://adsabs.harvard.edu/abs/1976anah.iafCQ...C>
2. *Sura Ionospheric Heating Facility*. Iegūts no: http://www.thelivingmoon.com/45jack_files/03files/SURA_Radar_Facility.html
3. *Атмосферное оружие: ХАПИ (HAARP), Сура и другие*. Iegūts no: <http://www.liveinternet.ru/users/amayfaar/post99198110/>
4. *Комплекс РЭБ «Красуха-4»*. Iegūts no: <http://topwar.ru/37454-kompleks-reb-krasuha-4.html>
5. *Комплекс РЭБ Хибиньы*. Iegūts no: <http://militaryrussia.ru/blog/topic-802.html>
6. Круглов, Александр. *Танки будущего будут производиться прямо на поле боя*. Iegūts no: <http://www.sovsekretno.ru/articles/id/4894/>

Procesuālās ekonomijas princips kriminālprocesā

Dr. iur. Sandra Kaija

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte,
Tiesību zinātņu katedra, Latvija*

Kopsavilkums

Rakstā autore izskata jautājumus par procesuālās ekonomijas principa izpausmi kriminālprocesā. Pētījumā tiek skatītas kriminālprocesa ekonomijas, efektivitātes un iedarbīguma problēmas. Tiek piedāvāts ne tikai pilnveidot pašreizējo tiesisko bāzi, bet arī ievērot jau esošos tiesību aktus, amatpersonām un tiesām pieņemot objektīvus lēmumus kriminālprocesos.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, procesuālā ekonomija.

Ievads

Kriminālprocesa būtību un attīstības perspektīvas lielā mērā nosaka kriminālprocesa principos definētās konceptuālās idejas. Šo ideju izstrāde un adaptācija, piemērojot prakses vajadzībām, ir kriminālprocesa zinātnes svarīgākais uzdevums. Kriminālprocesa likuma (turpmāk arī KPL) piemērošanas prakse, vērtējot arī kriminālprocesa normu izmaiņu kontekstā, parāda, ka principu sistēma, kas nostiprināta KPL 2. nodaļā, nevar tikt izskatīta par galējo teorētisko un praktisko sasniegumu punktu. Kriminālprocesa principu sistēma izpētei un pilnveidei joprojām ir atvērta, ko apliecina arī Latvijā veiktie pētījumi, piemēram, par kriminālprocesuālo imunitāti kā kriminālprocesa principu [6].

Raksta mērķis ir izpētīt dažus procesuālās ekonomijas aspektus kriminālprocesā, kā arī tās realizācijas iespējas tiesību jaunrades un tiesībpiemērošanas sfērā, kā arī raisīt diskusiju par šā principa ieviešanas nepieciešamību Kriminālprocesa likumā.

Rakstā galvenokārt izmantotas šādas **izpētes metodes**: analītiskā, vēsturiskā un salīdzinošā.

Svarīgākās atziņas teorijā un praksē

Viena no galvenajām idejām, par ko būtu nepieciešams diskutēt, ir procesuālās ekonomijas princips, kas nav iekļauts kriminālprocesa pamatprincipu sistēmā. Praksē šis princips ir ļoti aktuāls un pieprasīts. Gandrīz desmit gadu KPL piemērošanas prakse ir parādījusi, ka vienkāršota un efektīva kriminālprocesa nepieciešamība atrodas sarežģītā mijiedarbībā: ne viss “vienkāršots” var tikt atzīts par ekonomisku, savukārt “sarežģīts” – par izšķērdīgu.

Procesuālās ekonomijas ideja neaprobežojas tikai ar procesa ātrumu un vienkāršošanu. Mūsdienu kriminālprocesa tiesības akcentē arī citus kriminālprocesa racionalitātes aspektus. Tie parādās arī terminoloģiskās novitātēs, piemēram, “saprātīgā termiņa” jēdzienā. Nav mazsvarīgi, ka tas ir iekļauts kriminālprocesa pamatprincipu sistēmā (KPL 14. pantā).

Šobrīd vairs nav apšaubāms, ka jurisprudencē ir ieviests procesuālās ekonomijas princips. Tas tiek izmantots dažādās tiesību apakšnozarēs. Piemēram, viens no Administratīvā procesa likuma 191. panta pirmās daļas 2. punkta mērķiem ir īstenot procesuālās ekonomijas principu, kas paredz arī iespēju robežās izvairīties no atkārtotu procesuālo darbību veikšanas, kuras izdarītas jau līdz šim, tādējādi samazinot arī izlietoto resursu apjomu, kā arī administratīvā procesa dalībnieku un tiesas laika patēriņu [2]. Arī likuma “Par tiesu varu” 28. pants paredz procesuālās ekonomijas principu, nosakot, ka tiesnesis izspriež lietu tik ātri, cik vien iespējams, un ka personai, kas piedalās lietā, jāievēro likuma vai tiesas noteiktie procesuālie termiņi.

Šim jautājumam vairākkārt ir pievērsusies arī Satversmes tiesa, norādot, ka procesuālās ekonomijas princips nav pašmērķis un šajā gadījumā kalpo vēl svarīgākam principam – tiesībām uz taisnīgu tiesu [3]. Procesuālā ekonomija, no vienas puses, un procesuālo tiesību vienlīdzība, no otras, ir Satversmes 92. panta satura elementi, kuriem jāatrodas saprātīgā līdzsvarā. Satversmes tiesai šajā gadījumā ir jāizvērtē, vai sabiedrības ieguvums no procesuālās ekonomijas nenonāk nesamērīgā pretrunā ar pušu procesuālo tiesību vienlīdzību [4]. Ideja par procesuālo ekonomiju ir aktuāla visā kriminālprocesa attīstības vēsturē. Faktiski nepieciešamība pēc procesuālās ekonomijas ir radusies vienlaikus ar procesuālo formu. Ekonomijas ideja ir jebkuras formas elements, jo pati procesuālā forma ir kriminālprocesuālās darbības ekonomiskākā veida mērķtiecīgs rezultāts. Procesuālā ekonomija ir ekonomiski veidota procesuālā forma (pēc principa – nekā lieka).

Nepamatoti sarežģīta procesa forma tur, kur to var aizstāt ar daudz vienkāršāku, rada lēnumu, birokrātismu, tā kavē savlaicīgu un efektīvu personas tiesību un interešu aizsardzību. Nav mazsvarīgs apstāklis, ka resursi, ko valsts var atļauties tērēt kriminālprocesam, ir ierobežoti, tādēļ to sadales sistēma jāorganizē efektīvi.

Procesa amatpersonu pienākums, veicot procesu, ir ievērot ekonomijas principu, kas īpaši ir uzsvērts Francijas, Bosnijas, Rumānijas un citu valstu Kriminālprocesa likumos [1, 22].

Jāatceras konceptuālas lietas:

1. Procesuālā ekonomija darbojas kā sava veida starpniece starp KPL mērķi un mainīgajiem dzīves apstākļiem.
2. Racionalitāte.
3. Nedrīkst ekonomēt uz procesuālo formu u. tml. rēķina, radot kaitējumu saprātīgo šaubu novēršanai, personas tiesību un interešu aizsardzībai.

Tādējādi formula “vienkārši – lēti” jāpapildina ar vēl vienu elementu – personas tiesību aizsardzību. Var teikt, ka tas nav jauns, autonomš elements, bet tas norāda uz nosaukto trīs komponentu attiecīgo orientāciju. Pamatojoties uz procesuālo ekonomiju, nedrīkst pārkāpt likumā noteiktās formālās (obligātās) prasības.

Procesuālās ekonomijas būtība jāsaista, pirmkārt, ar tiesību jaunradi, formulējot KPL noteiktās normas; otrkārt, – ar racionālu darbību to piemērošanā. Procesuālo ekonomiju nevajadzētu ierobežot tikai ar likumdošanas pasākumiem. Šīs problēmas risinājumam nepietiek tikai ar kriminālprocesa racionālu procedūru, ko nosaka KPL. Ļoti svarīga nozīme ir pirmstiesas procesa un tiesas iestāžu darbībai, izvēloties visoptimālāko no veicamajām procesuālajām darbībām un procesuālajiem lēmumiem, kas jāpieņem.

Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

Tiesībās bieži atsaucas uz ekonomiju, efektivitāti un iedarbīgumu (zināmi kā trīs “E” no angļu valodas vārdiem *economy, efficiency, effectiveness*) [5].

Nosaucot KPL 2. nodaļā ietvertās kriminālprocesa vadošās normas par kriminālprocesa pamatprincipiem, likumdevēja darbība bijusi vērsta uz visu kriminālprocesiālo kārtību vadošo normu noteikšanu. Turklāt, tā kā šo vadošo normu piemērošana īstenojama visa kriminālprocesa gaitā, secināms, ka likumā lietotais to kopējais apzīmējums – “kriminālprocesa pamatprincipi” – pilnībā atbilst kriminālprocesa tiesību zinātnes nostādņēm. Tas pats secināms arī par procesuālo ekonomiju kriminālprocesā kā kriminālprocesa pamatprincipu, jo tā nostādnes ir attiecināmas uz visām kriminālprocesa stadijām.

Secinājumi un priekšlikumi

Procesuālās ekonomijas princips veicina ātru un efektīvu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanu; kriminālprocesa formu racionālu diferenciāciju, mazinot birokrātiju un procesuālo pilnvaru dublēšanu; procesa virzītāju nepamatotas rīcības nepieļaušanu, kas varētu apgrūtināt procesa dalībniekus ar nepamatotiem pienākumiem un papildu izdevumiem. Tāpēc nepieciešamas turpmākās diskusijas, vai procesuālās ekonomijas princips jāparedz kā patstāvīgs kriminālprocesa princips vai pietiek ar pastāvošo tiesisko regulējumu.

Autore izvirzīto mērķi uzskatīs par sasniegtu, ja rakstā paustais viedoklis rosinās pārdomas un tālākas diskusijas par ekonomijas principa nozīmi, nepieciešamību un vietu kriminālprocesā.

Procedural Economy Principle in Criminal Proceedings

Abstract

The article discusses the problems of principle of economy in criminal procedure law in Latvia. The paper deals with various approaches taken by economy, efficiency, effectiveness of criminal procedure. It is proposed that officials and courts not only improve but also comply with the existing legal framework when adopting objective decisions on criminal procedure.

Keywords: criminal procedure, principle, procedural economy.

Literatūra un avoti

1. Ķinis, U. Krimināljurisdikcijas konfliktu jēdziens. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, 2013, Nr. 2.
2. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 15. jūnija lēmums lietā Nr. A-7-0004-10/11, S-584*, 2010.
3. Satversmes tiesas 04.02.2003. spriedums lietā Nr. 2002-06-01, secinājumu daļas 3. paragrāfs. *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi*, 2002. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 67.–68. lpp.
4. *Satversmes tiesas 30.03.2010. spriedums lietā Nr. 2009-85-01*, secinājumu daļas 20. paragrāfs. Iegūts no: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009-85-01.htm
5. *Valsts pārvaldes principi Eiropā*. Iegūts no: <http://www.sigmaweb.org/bylanguage/latvian/39560292.pdf>
6. Zeppa-Priedīte, V. *Valsts amatpersonu Kriminālprocesuālā imunitāte Latvijas kriminālprocesa tiesībās*. Iegūts no: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/zinas/Kopsavilkums_Zeppa-Priedite.pdf

Sources of Law in the World Trade Organisation

Giga Abuseridze

*Rīga Stradiņš University,
Doctoral Study Programme Legal Science, Georgia*

Abstract

World Trade Organisation (WTO) law is, by international law standards, a wide-ranging and complex body of law. This Paper deals with the issue of sources of law in the WTO. The principal source of WTO law is the Marrakesh Agreement Establishing the WTO, concluded on April 15, 1995 and in force since January 1, 1995. The author presents various sources of WTO law, such as: 1. The Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organisation; 2. General Agreement on Tariffs and Trade 1994; 3. General Agreement on Trade in Services; 4. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Right; 5. Other Multilateral Agreements on Trade in Goods.

Keywords: World Trade Organisation, Marrakesh Agreement, General Agreement on Tariffs and Trade, Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, Agreement on Textiles and Clothing, Agreement on Trade-Related Investment Measures.

Introduction

Modern discussion of the sources of international law usually begins with a reference to Article 38 (1) [1], of the statute of the International Court of Justice (ICJ) [2], which provides: the Court, whose function is, in accordance with international law, to decide the disputes which have been submitted, shall apply:

- 1) international conventions, whether general or particular, establishing rules expressly recognised by the contesting states;
- 2) international customs as evidence of general practice accepted as law;
- 3) general principles of law recognised by civilized nations;
- 4) subject to the provisions of article 59, judicial decisions and the teachings of the most highly qualified publicists of the various nations, as subsidiary means for the determination of rules of law [3].

The WTO agreement is a “particular” international convention within the meaning of Article 38 (1) (a), as are the agreements and legal instruments annexed thereto. The agreements annexed to the WTO agreement are known as the WTO agreements or the covered agreements. The Dispute Settlement Understanding (DSU) governs resolution of disputes concerning the substantive rights and obligations of the WTO members under the covered agreements. According to the Article 38 (1) (a) the rules of the DSU “are expressly recognised by the contesting states” that are parties to WTO dispute settlement procedures.

The fundamental source of law in the WTO is, therefore, the texts of the relevant covered agreements themselves. All legal analysis begins there. As stated by the WTO Appellate Body, which was established by Article 17 of the DSU, “the proper interpretation of the Article is, first of all, a textual interpretation” [4].

The agreements, however, do not exhaust the sources of potentially relevant law. On the contrary, all of the subparagraphs of Article 38 (1) are potential sources of the law in the WTO dispute settlement. More specifically, prior practice under the WTO’s predecessor, the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) including reports of GATT dispute settlement panels; WTO practice, particularly report of dispute settlement panels and the WTO Appellate body; custom; the teachings of highly qualified publicists; general principles of law; and other international instruments all contribute to the rapidly growing and increasingly important body of law known as “WTO law”.

While there is no explicit equivalent to Article 38 (1) in the Dispute Settlement Understanding or any other of the covered agreements, its terms are effectively brought into WTO dispute settlement by article 3.2 and 7 of the DSU. Article 3.2 specifies that the purpose of dispute settlement is to clarify the provisions of the WTO Agreements “in accordance with customary of interpretation of public international law”. Article 7 specifies the terms of reference for panels shall be “to examine, in the light of the relevant provisions in the covered agreements cited by the parties to the dispute, the matter referred to the DSB and to address the relevant provisions in any covered agreement or agreements cited by the parties to the dispute” [5].

The “DSB” is the dispute settlement body, established by the DSU, with “the authority to establish panels, adopt panel and Appellate Body reports, maintain surveillance of implementation of rulings and recommendations, and authorise suspension of concessions and other obligations under the covered agreements” [6].

The Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organisation

The Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organisation (the WTO Agreements) is the most ambitious and far-reaching international trade agreement ever concluded [7]. It consists of a short basic agreement (of sixteen articles)

and numerous other agreements included in the annexes to this basic agreement. Relating to the relationship between the WTO Agreement and the agreements in the annexes as well as on the binding nature of the latter agreements, Article II of the WTO Agreement states:

1. The agreements and associated legal instruments included in Annexes 1, 2 and 3 (hereinafter referred to as multilateral trade agreements) are integral parts of this agreement, binding on all members;
2. The agreements and associated legal instruments included in annex 4 (hereinafter referred to as “Plurilateral Trade Agreements”) are also a part of this agreement for those members that have accepted them, and are binding to those members. The plurilateral trade agreements do not create either obligations or rights for members that have not accepted them [8].

While the WTO agreement consists of many agreements, the Appellate Body in one of the first cases before it, *Brazil-Desiccated Coconut* (1997), stressed that the WTO agreement had been accepted by the WTO members as a single undertaking [9]. The provisions of these agreements represent “an inseparable package of rights and disciplines which have to be considered in conjunction” [10]. Thus, the WTO Agreements is seen as a single treaty. However, it should be noted that the agreements making up the WTO agreement were negotiated in multiple separate committees, which operated quite independently and without much coordination. Only towards the end of the Uruguay Round were some efforts made at coordinating and harmonising the texts of the various agreements. At that stage, however, the negotiators for fear of seeing disagreement re-emerge were often unwilling to change the agreed texts, and some “inconsistencies” or “tensions” between the texts remain. Note that Article XVI:3 of the WTO agreement provides:

In the event of conflict between a provision of this Agreement and a provision of any of the Multilateral Trade Agreements, the provision of this Agreement shall prevail to the extent of the conflict [11].

Most of the substantive WTO law is found in the agreements contained in Annex 1. This annex consists of three parts. Annex 1A contains thirteen multilateral agreements on trade in goods; Annex 1B contains the General Agreements on Trade in Services (the GATS); and Annex 1C – the Agreement on Trade related Aspects of Intellectual Property Rights (the TRIPS Agreement). The most important of the thirteen multilateral agreements on trade in goods, contained in Annex 1A, is the General Agreement on Tariffs and Trade 1994 (the GATT 1994). The plurilateral agreements in Annex 4 also contain provisions of substantive law but they are as set out in Article II:3 of the WTO Agreement, quoted above only binding upon those WTO members that are a party to these agreements. Annexes 2 and 3 cover, respectively, the Understanding on Rules and Procedures for the Settlement of Disputes (the DSU) and the Trade Policy Review Mechanism (the TPRM), and contain procedural provisions.

General Agreements on Tariffs and Trade 1994

The General Agreements on Tariffs and Trade (GATT) 1994 sets out the basic rules for trade in goods. This agreement is, however, somewhat unusual in its appearance and structure. Paragraph 1 of the introductory text of the GATT 1994 states:

The General Agreements on Tariffs and Trade 1994 (GATT) shall consist of:

- 1) the provisions in the General Agreements on Tariffs and Trade, dated October 30, 1947;
- 2) the provisions of the legal instruments set forth below that have entered into force under the GATT 1947 before the date of entry into force of the WTO agreements;
- 3) the Marrakesh Protocol to GATT 1994.

The GATT 1994 would obviously have been a less confusing and more user-friendly legal instrument if the negotiators had drafted a new text reflecting the basic rules on trade in goods as agreed during the Uruguay Round. If the negotiators had opted for a new text reflecting the basic rules on trade in goods, it would not have been possible to keep a lid of the many contentious issues relating to the interpretation and application of GATT provision [12].

The current arrangement obliges one to consult: (1) the provisions of the GATT 1947; (2) the provisions of relevant GATT 1947 legal instruments; and (3) the understandings agreed upon during the Uruguay Round in order to know what the GATT 1994 rules on trade in goods are. The negotiators were obviously aware that this arrangement might lead to some confusion, especially with regard to the continued relevance of the GATT 1947. They therefore felt the need to state explicitly in Article II:4 of the WTO agreement that: the General Agreement on Tariffs and Trade 1944 as specified in Annex A1 (hereinafter referred to as GATT 1944) is legally distinct from the General Agreement on Tariffs and Trade, dated October 30, 1947 (hereinafter referred to as GATT 1947).

It should be stressed that the GATT 1947 is, in fact, no longer in force. It was terminated in 1996. However, as explained, its provisions have been incorporated by reference in the GATT 1994.

The GATT 1994 contains rules on [13]: most favoured nation treatment (Article I); tariff concessions (Article II); national treatment on internal taxation and regulation (Article III); anti-dumping and countervailing duties (Article VI); Valuation for customs purposes (Article VII); customs fees and formalities (Article VIII); marks of origin (Article IX); the publication and administration on trade regulations (Article X); quantitative restrictions (Article XI); restrictions to safeguard the balanced of payment (Article XII); administration of quantitative restrictions (Article XIII); exchange arrangements (Article XV); Subsidies (Article XVI); State trading enterprises (Article XVII); governmental assistance to economic development (Article XVIII); safeguard measures (Article XIX); general exceptions (Article XX); Security exceptions (Article XXI); dispute

settlement (Article XXII and XIII); regional economic integration (Article XXIV); modification on tariff schedules (Article XXIII) and tariff negotiations (Article XXVIII); and trade and development (Article XXXVIII).

A number of these provisions have been amended by one of the understandings, listed of paragraph 1(c) of the introductory text of the GATT 1994 and contained in the GATT 1994. Finally, the Marrakesh Protocol, which is an important part of GATT 1994, contains the national Schedules of Concessions of all WTO members. In these national Schedules, the commitments to eliminate or reduce customs duties applicable to trade in goods are recorded. The protocol is over 25,000 pages long, and is a key instrument for traders and trade officials.

General Agreement on Trade in Services

The General Agreement on Trade in Services (the GATS) is the first ever multi-lateral agreement on trade in services [14]. It entered into force in January 1995 as a result of the Uruguay Round negotiations to provide for the extension of the multi-lateral trading system to services. All Members of the World Trade Organisation are signatories to the GATS and have to assume the resulting obligations [15]. Likewise, they are committed, pursuant to Article XIX of the GATS, to entering into subsequent rounds of trade liberalising negotiations. The first such Round started in January 2000 and was integrated later into the wider context of the Doha Development Agenda (the DDA). The GATS establishes a regulatory framework within which WTO members can undertake and implement commitments for the liberalisation on trade in services. The GATS covers measures of Members affecting trade in services.

Trade in services is defined in Article I:2 of the GATS as the supply of a service: (1) from the territory of one member into the territory of any other member (cross-border supply); (2) in the territory of one member to a service consumer of any other member (consumption abroad); (3) by a service supplier of one member, through a commercial presence in the territory of any other member (supply through a commercial presence); and (4) by a service supplier of one member, through the presence of natural persons of a member in the territory of any other member (supply through the presence of natural persons) [16].

Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights

The WTO's Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (the TRIPS), negotiated in the 1986–1994 Uruguay Round, introduced intellectual property rules into the multilateral trading system for the first time [17]. One of the main objectives of the World Trade Organisation (WTO) is to facilitate the world's

trade and production. It enforces legally binding multilateral agreements on trade in goods, services, and trade-related aspects of intellectual property rights to manage global trade efficiently. At the end of the Uruguay Round of the General Agreement on Tariffs and Trade (the GATT) in 1994, the Trade Related Intellectual Property Rights (the TRIPS) agreement was implemented to regulate standards of Intellectual Property (the IP) regulations in the WTO member countries.

Economic theory suggests that intellectual property rights could either enhance or limit economic growth. However, evidence is emerging that stronger and more certain IPRs could increase economic growth and foster beneficial technical change, thereby improving development prospects (Maskus, 2000). Nevertheless, the significance of these growth effects would be dependent on the circumstances in each country. However, with the appropriate complementary policies and transparent regulation, the IPRs could play an important and positive role in promoting economic growth.

There are two central economic objectives of intellectual property protection. First, to promote investments in knowledge creation and business innovation by establishing exclusive rights to use and sell newly developed technologies, goods, and services. Second, to promote widespread dissemination of new knowledge by encouraging (or requiring) rights' holders to place their inventions and ideas on the market (Fink and Maskus, 2005) [18]. When there is a lack of intellectual property protection or weak intellectual property rights, firms are not willing to incur costs in research and commercialisation activities.

In economic terms, weak IPRs create a negative dynamic externality (Fink and Maskus, 2005), and fail to overcome the problems of uncertainty in R&D and risks in competitive appropriation that are inherent in private markets for information. In an economic context, it is socially efficient to provide a wide access to new technologies and products, when they are developed at marginal production costs. The IPR rules are important in-terms of encouraging creativity and innovation; to transfer technology on commercial terms to business enterprises in developing countries; to protect consumers by controlling the trade of counterfeit goods; and to improve international trade activities (WIPO, 2009). By strengthening the IPR regimes, either unilaterally or through adherence to the TRIPS agreement, developing countries attempt to attract greater inflow of technology. There are three interdependent channels through which technology is transferred across borders. These channels are international trade in goods, foreign direct investment (FDI) within multinational enterprises, and contractual licensing of technologies and trademarks to unaffiliated firms, subsidiaries, and joint ventures. Economic theory observes that technology transfers through each channel partly depend on local protection of the IPRs, albeit in complex and subtle ways (WIPO, 2009). Furthermore, countries with weak IPRs could be isolated from modern technologies and may be forced to develop technological knowledge using their own resources.

Other Multilateral Agreements on Trade in Goods

In addition to the GATT 1994, Annex 1A to the WTO agreement contains a number of other multilateral agreements on trade in goods.

These agreements include:

- 1) the Agreement on Agriculture [19], which requires the use of tariffs instead of quotas or other quantitative restrictions, imposes minimum market access requirements and provides for specific rules on domestic support and export subsidies in the agricultural sector;
- 2) The Agreement on the Application on the Sanitary and Phytosanitary Measures (The SPS Agreement), which regulates the use the WTO members of measures adopted to ensure food safety and protect the life and health of humans, animals and plants from pests and diseases;
- 3) the Agreement on Textiles and Clothing, which provided for the gradual elimination of quotas on textiles and clothing by January 1, 2005 (and is no longer in force);
- 4) the Agreement on Technical Barriers to Trade (the TBT agreement) which regulates the use by WTO Members of technical regulations and standards and procedures to test conformity with these regulations and standards;
- 5) the Agreement on Trade-Related Investment Measures (the TRIMS agreement), which provides that WTO members regulations dealing with foreign investments must respect the obligations in Article III (national treatment obligation) and Article XI (prohibition on quantitative restrictions) of the GATT 1994;
- 6) the Agreement of Implementation of Article VI of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994 (the Anti-Dumping Agreement), which provides for detailed rules on the use of anti-dumping measures;
- 7) the Agreement of Implementation of Article VII of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994 (the Customs Valuation Agreement), which sets out in detail the rules to be used by national customs authorities for valuing good for customs purposes;
- 8) the Agreement on Preshipment Inspection, which regulates activities relating to the verification of the quality, the quantity, the price and the customs classification of goods to be exported;
- 9) the agreement on Rules of Origin, which provides for negotiations aimed at the harmonisation of non-preferential rules of origin, sets out disciplines to govern the application of these rules of origin, both during and after the negotiation on harmonization, and sets out disciplines applicable to preferential rules of origin;
- 10) the agreement on Import Licensing Procedures, which sets out rules on the use of import licensing procedure;

- 11) the Agreement on Subsidies and Countervailing Measures (the ASCM agreement), which provides for detailed rules on subsidies and the use of countervailing measures;
- 12) the Agreement on Safeguards, which provides for detailed rules on the use of safeguard measures and prohibits the use of voluntary export restraints.

Most of this multilateral agreement on trade in goods provide for rules that are more detailed than, and sometimes possible in conflict with, the rules contained in the GATT 1994. The interpretative note to annex 1A addresses the relationship between the GATT 1994 and the other multilateral agreements on trade in goods. It states: “In the event of conflict between a provision of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994 and provision on another agreement in annex 1A to the Agreement Establishing the World Trade Organisation (referred to in the agreement in annex 1A as the WTO agreement), the provision of the other agreements shall prevail to the extent of the conflict” [20].

However, it is only where a provision of the GATT and a provision of another multilateral agreement on trade in goods are in conflict that the provision of the latter will prevail. Provisions are in conflict where adherence to the one provision will necessarily lead to a violation of the other provision and the provisions cannot, therefore, be read as complementing each other. While it is undisputed that a conflict exists when one provision requires what another provision prohibits, international lawyers tend to disagree pm whether such a conflict may exist where one provision expressly permits what another provision prohibits.

Conclusion

International trade law is a very complex and an ever expanding area. There are four levels of international trade relationships: unilateral measures (national law), bilateral relationships (Canada-United States Free Trade Agreement), plurilateral agreements and multilateral arrangements (the GATT/the WTO). The principal source of the WTO is the the WTO agreement in force since January 11, 1995. The WTO agreement is the short agreement establishing the WTO but contains, in its annexes, a significant number of agreements with substantive and procedural provisions, such as the GATT 1994, the GATTs, the TRIPS, agreement and the DSU.

However, the WTO agreement is not the only source of the WTO law. The WTO dispute settlement reports, acts of WTO bodies, agreements concluded in the context of the the WTO, customary international law, general principle of law, other international agreements, subsequent practice of the WTO members, teaching of the most highly qualified publicists and the negotiations history may all, to varying degrees, be sources of the WTO law. It is necessary to now, that not all of these elements of the WTO law are of the same nature or on the same legal footing. Some sources, such

as the WTO agreement and most of the agreements annexed to it, provide for specific legal rights and obligations for the WTO members that these members can enforce through WTO dispute settlement.

Other sources, such as the WTO dispute settlement reports, general principles of law, customary international law and non-WTO agreements do not provide for specific, enforceable rights and obligations but they do clarify and define the law that applies between the WTO members on WTO matters. So I want to note, that all multilateral WTO agreements apply equally and are equally binding to all WTO Members.

All multilateral WTO agreements, regulations and its sources apply equally and are equally binding to all WTO members, but it is very important how countries perform these regulations, and, to the author's concern, this is one of the most problematic issue in the WTO.

Pasaules Tirdzniecības organizācijas tiesību avoti

Kopsavilkums

Pasaules Tirdzniecības organizācijas (PTO) tiesību akti atbilst starptautisko tiesību standartiem; tie ir plašs un sarežģīts tiesību aktu kopums. Rakstā apskatīti PTO tiesību avoti. Galvenais PTO tiesību avots ir Marakešas līgums par Pasaules Tirdzniecības organizācijas izveidošanu. Tas noslēgts 1995. gada 15. aprīlī. Publikācijas autors iepazīstina ar vairākiem PTO tiesību avotiem, piemēram, – Marakešas līgumu par Pasaules Tirdzniecības organizācijas izveidošanu; ar Vispārējo vienošanos par tarifiem un tirdzniecību; Vispārējo vienošanos par pakalpojumu tirdzniecību; Līgumu par ar tirdzniecību saistītām intelektuālā īpašuma tiesībām un citiem daudzpusējiem nolīgumiem par preču tirdzniecību.

Atslēgvārdi: Pasaules Tirdzniecības organizācija, Vispārējā vienošanās par tarifiem un tirdzniecību, Līgums par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālā īpašuma tiesībām, Nolīgums par tekstilizstrādājumiem un apģērbu, Līgums par ar tirdzniecību saistīto investīciju pasākumiem.

References

1. Palmeter N. D. and Mavroidis P. C. The WTO Legal System: Sources of Law. *Am. J. Int'l L.*, 1998; 92: 398.
2. Statute of international court justice, 26 June 1945, 59 Sta. 1055, T.S No. 993 (1945). Available at: www.icj-cij.org/icjwww/basicdocuments/basictext/basicstatute.htm
3. ICJ state Art. 38 (1). See, e.g., Ian Brownlie. *Principles of Public International Law*, 15. 5th ed. 1998.
4. Appellate Body report, Japan-Alcoholic beverages, at Part G, para. 1.

5. Article 7.1 and 7.2 of the DSU. Available at: https://www.wto.org/ENGLISH/tratop_e/dispu_e/repertory_e/s7_e.htm#S.7.2
6. Dispute Settlement Id. Art. 2.1. Available at: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/28-dsu_e.htm
7. The official version of WTO Agreements and its annexes is published by the WTO and Cambridge University Press as *The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations: The legal texts*. The WTO Agreement and its Annexes are also available on the WTO website at: www.wto.org/english/docs_e/legal_e/legal_e.htm.
8. Van Den Bossche P., Zdouc W. *The law and police of the World Trade Organization*, published 2013, p. 41.
9. Appellate Body Report, Brazil-Desiccated Coconut, 1997, p. 177.
10. Appellate Body Report, Argentina-Footwear (EC), 2000, para. 81.
11. Article XVI:3 of the WTO. Available at: https://www.wto.org/ENGLISH/res_e/booksp_e/analytic_index_e/wto_agree_04_e.htm#articleXVI
12. Together with the provisions of the GATT 1947, the provisions of the legal instruments that have entered into force under the GATT 1947, referred to in paragraph 1(b) of the introductory text of the GATT 1994, are incorporated into the GATT 1994.
13. *The law and policy of the World Trade Organization*. Peter van den Bossche, Werner Zdouc, published 2013, p. 317.
14. *General Agreement on Trade in Services*. Available at: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/26-gats.pdf
15. *General Agreement on Trade in Services*, published Geneva, July 1986, p. 41. Available at: https://www.wto.org/English/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf
16. Article I:2(a)–(d) of the GATT. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/analytic_index_e/gats_01_e.htm#article1
17. *Understanding the WTO*. 3rd edition. World Trade Organization, 2003, p. 42.
18. Van Den Bossche P. and Zdouc W. *The law and police of the World Trade Organization*, 2013, p. 50.
19. *The Agreement on Agriculture: a commentary*. Joseph McMahon. 2006.
20. Uruguay round agreement: Multilateral agreements on trade in goods. Available at: https://www.wto.org/English/docs_e/legal_e/05-anx1a_e.htm

Confidentiality in Mediation

Mag. iur. Marina Kamenecka-Usova

University of Latvia

Abstract

Article 7 of the Mediation Directive sets a confidentiality rule, provides minimum regulation regarding it and urges Member States to tolerate it and create a set of national rules in order to protect confidentiality in mediation. The aim of this article is to analyse the principle of confidentiality in mediation, to explain its particular qualities and assess the importance of it.

Keywords: mediation, confidentiality rule, Mediation Directive, mediation privilege, without prejudice rule.

Recital 23 of the Directive [2008/52/EC](#) of the European Parliament and of the Council of May 21, 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters (hereinafter referred to as Mediation Directive) states that confidentiality in the mediation process is important and this Directive should therefore provide for a minimum degree of compatibility of civil procedural rules with regard on how to protect the confidentiality of mediation in any subsequent civil and commercial judicial proceedings or arbitration. Further Article 7 of the same document explicitly indicates:

1. Given that mediation is intended to take place in a manner which respects confidentiality, Member States shall ensure that, unless the parties agree otherwise, neither mediators nor those involved in the administration of the mediation process shall be compelled to give evidence in civil and commercial judicial proceedings or arbitration regarding information arising out of or in connection with a mediation process, except
 - a) where this is necessary for overriding considerations of public policy of the Member State concerned, in particular when required to ensure the protection of the best interests of children or to prevent harm to the physical or psychological integrity of a person; or
 - b) where disclosure of the content of the agreement resulting from mediation is necessary in order to implement or enforce that agreement.

2. Nothing in paragraph 1 shall preclude Member States from enacting stricter measures to protect the confidentiality of mediation.

Therefore, we see that Mediation Directive provides only the minimum regulation regarding the confidentiality rule, giving the Member States an opportunity to set a stricter set of rules.

The same policy was initiated 6 years earlier by the United Nations General Assembly in year 2002 in the document “UNCITRAL Model Law on International Commercial Conciliation”, where Article 9 provides that unless otherwise agreed by the parties, all information relating to the conciliation proceedings shall be kept confidential, except where disclosure is required under the law or for the purpose of implementation or enforcement of a settlement agreement.

European Code of Conduct of Mediators which, according to its first paragraph sets out a number of principles to which individual mediators may voluntarily decide to commit themselves, under their own responsibility and which may be used by mediators involved in all kinds of mediation in civil and commercial matters, points out that the mediator must keep all information confidential arising out of or in connection with the mediation, including the fact that the mediation is to take place or has taken place, unless compelled by law or grounds of public policy to disclose it. Any information disclosed in confidence to mediators by one of the parties must not be disclosed to the other parties without permission, unless compelled by law.

Summarizing all three sources quoted above, the main rule can be highlighted.

Neither mediators nor those involved in the mediation process are compelled to give evidence in judicial proceedings regarding information obtained during the mediation process. This is permissible only:

- where necessary for overriding considerations of public policy, particularly to protect the physical integrity of a person, etc.;
- where disclosure of the content of the agreement resulting from mediation is necessary in order to implement or enforce that agreement [5].

In legal literature, there are two types of research papers regarding the confidentiality rule in mediation, the first one addresses confidentiality of the information discovered during the mediation process if the process has failed, no agreement has been reached and the dispute goes to court trial or arbitration. In this case, as Rau, Sherman and Peppet stress out, someone can attempt to discover what was said in mediation and use it as a testimony in future proceedings [1, 135]. The second one addresses confidentiality of the information disclosed by one party to the mediator, which was said to be confidential and should not be disclosed to the other party in dispute without permission.

Before analysing what confidentiality in mediation constitutes itself it is important to understand why parties choose mediation for resolving their conflicts.

It is said that one of the main reasons why parties opt for mediation is because they want to avoid publicity that is typical for litigation, which makes confidentiality a very essential element of mediation. Rau, Sherman and Peppet also say that

many proponents of mediation claim that confidentiality is critical to the success of the process. They maintain that parties will not speak freely if confidentiality is not guaranteed and that the ability to get to the heart of dispute will be jeopardised. They also argue that the independence of the mediator would be undermined if one should be required to testify about the mediation at some future time [1, 135]. In other words, confidentiality allows a mediator to stay independent and neutral, which is one of the most important prerequisites for successful dispute resolution.

Another reason why mediation is chosen is because parties have faith and trust in it. They may choose an alternative mechanism, which assists resolution of disputes, since they decided to ignore the court of law. As a result, according to Alrashdan, the mediation should provide whatever is acknowledged and expected for the success of such a process. Likewise, the parties are anticipating a fair, acceptable outcome for the current dispute, which means that an unacceptable, unfair end and outcome would destroy the idea of mediation as a successful alternative to litigation. [2]

In some jurisdictions in the context of confidentiality in mediation, there are such terms used: “mediation privilege” and “without prejudice rule”. Both terms are very closely connected and stem from each other.

The “without prejudice rule” renders inter-party communications made in aid of settlement both inadmissible in evidence and immune from disclosure, but the court may, however, deviate from this rule in exceptional circumstances. Once the parties have agreed to negotiate on a without prejudice basis, elementary justice requires the law to uphold the consensus that their communications should be inadmissible and privileged. [2]

As to the “mediation privilege”, Koo mentions the US Uniform Mediation Act that in its clauses s.2–s.6 creates a mediation communication privilege, where communications to initiate and participate in a mediation are protected, because they are considered essential for promoting candour of parties and public confidence, and for balancing the interests of justice against the private needs for confidentiality. Privileged communications are immune from compulsory disclosure and inadmissible in evidence in subsequent court proceedings or other adjudicative processes. Mediators and the parties are eligible to assert the privilege attached to the mediation communication. In addition, mediators and non-party participants are entitled to protect their own communications in the mediation. Under the same Act, the privilege applies unless waived, precluded by reason of prejudicing another party in a proceeding or if it falls within one of the exceptions. The exceptions may be classified in two groups: where societal interest in mediation communication outweighs the private interest in confidentiality; and where the relative strengths of societal and private interests are left for the court to determine on a case by case basis. [4]

Therefore, we can see that, although the Mediation Directive does not use the assessed above terms, still Article 7 refers to “without prejudice rule”, and European Code of Conduct of Mediators creates the “mediation privilege”. However, it should be noted that European Code of Conduct of Mediators has a non-obligatory nature and to which mediators “may voluntarily decide to commit themselves”. [8]

In common law there was a series of cases that argued the scope of confidentiality in mediation and settlement negotiations. Thus, as Koo indicates, Hoffmann L. J. in case *Muller v Linsley & Mortimer* stated that the “without prejudice rule” only prevented the use of settlement negotiations to prove the truth of the facts admitted. He applied this line of reasoning in *Bradford & Bingley Plc v Rashid*, distinguishing acknowledgments from inadmissible admissions [4].

Yet, Robert Walker L. J. took a different view in the case of *Unilever Plc v Procter & Gamble Co* [11]:

“...they make clear that the Without Prejudice rule is founded partly in public policy and partly in the agreement of the parties. They show that the protection of admissions against interest is the most important practical effect of the rule. But to dissect out identifiable admissions and withhold protection from the rest of without prejudice communications (except for a special reason) would not only create huge practical difficulties but would be contrary to the underlying objective of giving protection to the parties to speak freely about all the issues in the litigation both factual and legal when seeking compromise and for the purpose of establishing a basis for compromise admitting certain facts. Parties cannot speak freely at a without prejudice meeting if they must constantly monitor every sentence with lawyers at their shoulders as minders.”

The author of this article agrees with the reasoning given by Robert Walker L. J. also considering that “without prejudice rule” should be bountiful in application, although it can bring certain difficulties to later litigation process if mediation does not succeed.

In fine, the principle of confidentiality in mediation is deemed to be one of the cornerstones of a successful mediation. If evaluating all pros and cons, still beyond controversy, there are more advantages. Parties will open up only if they are sure that it will not be used against them. Therefore, as at the heart of successful mediation rests the will of the parties to voluntarily reach a binding agreement, the sense of comfort and the opportunity to talk openly and honestly should be guaranteed to the parties.

Konfidencialitātes princips mediācijā

Kopsavilkums

Mediācijas direktīvas 7. pants nosaka konfidencialitātes principu, nodrošina tā obligāto regulējumu un mudina dalībvalstis to pieļaut un cienīt, kā arī izveidot nacionālus likumus, lai aizsargātu konfidencialitātes principu mediācijā. Šā raksta mērķis ir izvērtēt konfidencialitātes principu mediācijā, noskaidrot tā specifiku un novērtēt nozīmi.

Atslēgvārdi: mediācija, konfidencialitātes princips, Mediācijas direktīva, “mediācijas privilēģija”, “bezaizsprieduma princips”.

References

Bibliography

1. Rau A. S., Sherman E. F., Peppet S. R. *Mediation and other non-binding ADR processes*. 2nd ed. New York: Foundation Press, 2002, p. 135.

Internet sources

2. Alrashdan A. M. *The success of mediation: Neutrality, confidentiality, and mediators' conduct*. Available at: <http://ssrn.com/abstract=2152072> (accessed on 10.06.2015).
3. Comasters. *Without prejudice communications*. Available at: <http://www.comasters.com.au/Articles.htm> (accessed on 12.06.2015).
4. Koo A. K. C. *Confidentiality of mediation communications*. Available at: <http://ssrn.com/abstract=17389077> (accessed on 7.06.2015).
5. *The summary of the Mediation Directive*. Available at: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/judicial_cooperation_in_civil_matters/133251_en.htm on 9.06.2015 (accessed on 5.06.2015).

Laws and Case law

6. *Bradford & Bingley Plc v Rashid* [2006] UKHL 37; [2006] 1 W.L.R. 2066.
7. *Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters*.
8. *European Code of Conduct of Mediators*.
9. *Muller v Linsley & Mortimer* [1996] P.N.L.R. 74 at 79.
10. *UNCITRAL Model Law on International Commercial Conciliation*.
11. *Unilever Plc v Procter & Gamble Co* [2000] 1 W.L.R. 2436 at 2448-2449.
12. *US Uniform Mediation Act*.

Legal Importance of Money Creation

Lauris Bočs

*Rīga Stradiņš University,
Doctoral Studies Programme "Law", Latvia*

Abstract

Modern economics is based on at least two premises – ease of transactions for goods and services and stable money system as a reliable exchange medium. The latter applies to the science of law directly because legal regulation establishes the particular forms of money being used.

The aim of the research is to analyse legal aspects of systemic money creation. By using descriptive, analytical, systemic and legal-technical methodology, the article examines the role of credit institutions and determines their systemic importance for money creation. The author concludes that credit is the basis for modern money creation which has a deteriorating effect on long term money system stability because of inherent inflation needs.

The author suggests to advance the right of the sovereign to create money, that is, *seigniorage* in the European Union by establishing criteria within the legal regulation for primary money of the sovereign and secondary money as a derivative asset within the financial sector, which could help to create the future legal adjustments for a sound money system in the European Union with a stable monetary union.

Journal of Economic Literature codes for the article: E51 – Money Supply, Credit, Money Multiplier; K23 – Regulated Industries and Administrative Law.

Keywords: European Union, money, inflation, seigniorage.

Introduction

Money is essentially a measurement tool for the exchange of goods and services [4, 243], yet historically political economy distinguishes the gradual deterioration of that tool as a somewhat beneficial occurrence [2, 11]. However, the author cannot distinguish any benefits and also has yet to find analysis about the legal and democratic need for inflation. Since legal interests of people need to be respected in monetary

policy as well, the author challenges the dogmatic political belief that money should be pre-determined to lose purchasing power in need for economic growth. The author has not found any published juristic analysis about the topic of money creation, yet points out that money is simply a transaction tool established by a legal act which by itself is a result of political and legal discourse. Therefore, sound money systems are directly linked to sound juristic evaluations of legal acts affecting money creation and therefore need to be fundamentally studied within the science of law. The author notes that the published article will be available as a recorded audio article for listening with a creative commons license for both.

The **aim of the article** is to analyse the concept of money creation according to the fundamental legal doctrine of just legal regulation regarding the modern inflationary nature of money supply which impacts price inflation and higher costs of living for society. The research area is the EU public law, the subject of the article is monetary policy.

The used **methods** are: descriptive – for the textual description of the conditions, analytical – for the evaluation of research content according to applicability, systemic – for the representation of inherent systemic legal conditions and legal-technical – for the reasoning of juristic justifications.

Results

Money is not a universally given medium, nor a social relationship principle [5, 118]. The concept of money is fully human made and an issue controlled within the science of law. Equally upon the social science realm is the concept of money systems, which historically have been affected by government policies [3, 200]. Since this involves more than just social relations, also actual social engineering, the right to actually affect the money supply and its allocation is one of the most crucial legal instruments that exists in our modern civilisation. Such a right inherently belongs to the sovereign of a state and is known as the so-called *seigniorage* which is the ability to create legal tender by enforcement of legal order [1, 369]. Therefore, the ability to influence money and its amount in circulation is of vital legal importance to economy because of the nature of money as a valuable item; therefore, the juristic requisites have to be sophisticated.

Contrary to a popular belief, our modern day money supply is not based on gold reserves or any other tangible assets; actually on debt which can be considered as liabilities of credit created *ex nihilo*, that is, out of nothing [8, 125]. Government spending is not solely dependent on the collected taxes, but rather on liabilities in which the government is involved. Since that means more than just a mere credit transaction, the government has to actually issue something of perceived value, which is mostly government obligations [6, 71]. These promissory notes entitle the buyer to receive not just the face value, but also the interest, allowing profit to be made. Since

government spending is a political issue, governments are concerned with political issues, such as those made by the so-called Maastricht Criteria, for instance, determining the maximum percent amount a government should be able to borrow.

The mere concept of a market financed government is legally questionable because of the mentioned *seigniorage* privilege. For the most part, government creates its own legal tender which in effect means that the sovereign has the legal right to create its own money system as a monopoly [7, 44]. Only when the sovereign decides to hand this privilege to another subject this is not true. But even then the need for outside money is fairly limited, because citizens of the state could be regarded as inner financiers of government expenditures. Since the state does not hand over the rights to decide upon taxes, the government has the legal right to actually make tax policies that in effect create another form of money which can be used to finance government costs. Contrary to some viewpoints, these actions do not limit the freedoms of the population, rather they allow a government to operate in the interests of the general public in case of needed liquidity.

The legal theory has its limitations only in the case when public and private interests are considered interchangeably. Since the need for private profit and resource control is based on legally binding right to property, the obvious conclusion is that the debt of one is the asset of another. Since most public debt is made by borrowing in the so-called financial markets with private participants, the true interest of the financial market is to keep lending as much as possible because the profit motive is what determines the legal operations of any private commercial credit institution. However, the misconception is that private lenders do not influence the decision by public officials. As a matter of fact, they do so, yet the actual degree of influence could vaguely be considered as lobbying because of the difficulty of determining the exact amount of influence.

Discussion

As of this moment, it seems that the legal aspects of money creation are not well analysed within the science of law since the dominating part is being studied in economics. The author points out several discussions in economics that have considerable constitutional aspects and which can be transferred *mutatis mutandis* into the science of law. The author uses diverse brief exemplary sources for establishing a multitude of viewpoints of whom the juristic aspects are added afterwards.

Modern Money (Monetary) Theory regards money as a hierarchical concept, with government or central bank issued currency as the highest of all. Private credit transactions have liabilities attached to them and, therefore, are not money out of nothing, but just leveraged reserve currency [10, 78]. The meaning of this is that private credit transactions do not increase financial assets in economy, therefore not backed, that is, fiat money is only being created from the state and not private credit institutions.

Monetary Circuit Theory suggests that the origin of the overwhelming majority of money is systemically endogenous, meaning created in the banking system rather than outside central bank. Since credit transactions involve banks extending credit to borrowers, the central bank has no determining factor in actually issuing such loan promises, yet when these loans are being used, they have to be according to the central bank reserve requirements [8, 125]. Therefore, credit money comes before central bank reserves.

The author considers noteworthy to point out comparably recent works by Richard Werner, economics professor at the University of Southampton, United Kingdom. After evaluating the financial intermediation theory, fractional reserve theory and credit creation theory Werner concludes that banks actually create usable money by means of accounting, without the need to make transactions to borrowers, but only to write their loans as numbers in their account like in accountancy ledger [9, 16]. This conclusion has significance in relation to the origins of money and the means of the central bank's ability to influence monetary inflation.

Considering the mentioned viewpoints, the author points out the fact that money has no legal definition, at least not in the European Union, the closest being electronic money.

Since there is no legal definition, no hierarchical concept can be considered in terms of an existing political economy, which means that money is absolutely everything that can be used as such without distinction of source. The increasing evidence can be seen by modern means of transaction, namely digital. Digital money is not currency, but is denominated in currency and since digital money represents liabilities for one party, they represent assets for another. That makes it impossible to actually separate private commercial interests from a stable money system as non-commercial interests of general public.

The author considers the theoretical viewpoint for money distinction as an actual benefit for legal considerations because it represents the inherent legal nature – either a payment tool directly from the sovereign or a derivative from the financial sector. The author considers this to be a necessary step towards sound money system legal regulation since it implies empirical distinctions for controlling inflationary monetary policy.

Conclusions

1. Modern money does not represent anything of legal protection such as assigned precious metals or a fixed denomination, but only the trust of society that ought to be legally protected *expressis verbis*, that is, stated explicitly.
2. Legal regulations have a fundamental obligation to benefit society at large and monetary policy in the European Union does not provide clear evidence of doing so.
3. The European Union and its member states have the right of legally distinguishing money that has been made by the monetary power as the primary source and

- by credit institutions as secondary sources for money, and such separation could lead to suitable legal analysis within political economy for sound money creation.
4. Juristic analysis has the obligation to consider the actual needs for price inflation within an economy and the author suggests to attach currencies to fixed denominations such as time or services received from government institutions which can have the inevitable quality of being a constant measurement in any systemically regulated sphere of the state.
 5. The legal importance of money creation is to ease the facilitation of trade and accumulation of wealth, yet inflationary monetary policy does not seem to be in accordance with the democratic needs of society for a stable money system, which leads to the conclusion that juristic rather than economic approaches are needed to achieve monetary stability.
 6. Politics can adopt certain measurements for use in legal acts such as meters, time etc., so at least in theory it can adopt a sound money system where the metaphorical principle applies that a meter is a meter without risk of deteriorating by a few percent every fiscal year.

Naudas radīšanas juridiskā nozīme

Kopsavilkums

Mūsdienu ekonomika balstās uz vismaz diviem nosacījumiem – preču un pakalpojumu apmaiņas darījumu ērtumu un drošu naudas sistēmu kā apmaiņas vidi. Pēdējais attiecas uz tiesību zinātni tieši, jo normatīvais regulējums nosaka konkrēti izmantojamo naudas formu.

Pētījuma mērķis ir analizēt sistēmiskas naudas radīšanas juridiskos aspektus. Lietojot aprakstošo, analītisko, sistēmisko un juridiski tehnisko metodi, rakstā ir izpētīta kredītiestāžu loma un noteikta to sistēmiskā nozīme naudas radīšanā. Rakstā secināts, ka kredīti mūsdienās ir naudas radīšanas pamatā un tie nelabvēlīgi ietekmē ilgtermiņa naudas sistēmas stabilitāti tai piemītošās inflācijas vajadzības dēļ.

Lietderīgi ir attīstīt suverēna tiesības radīt naudu jeb t. s. seniora tiesības Eiropas Savienībā. To var īstenot, izveidojot kritēriju normatīvajā regulējumā primārai naudai no suverēna un sekundārai naudai kā atvasinātam aktīvam finanšu sektorā. Šādas izmaiņas varētu palīdzēt izveidot nākotnes juridiskās korekcijas drošai naudas sistēmai Eiropas Savienībā ar stabilu monetāru savienību.

Ekonomiskās literatūras žurnāla (*Journal of Economic Literature*) kodi rakstam: E51 – naudas apjoms, kredīts, naudas multiplikators; K23 – regulētas nozares un administratīvās tiesības.

Atslēgvārdi: Eiropas Savienība, nauda, inflācija, seniora tiesības.

References

1. Bofinger P., Reischle J., Schächter A. *Monetary policy: goals, institutions, strategies, and instruments*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
2. Gordon R. J. Why stopping inflation may be costly: evidence from fourteen historical episodes. In: *Inflation: causes and effects*. Ed. by Hall R. E. – Chicago: The University of Chicago Press, 1982, Pp. 11–40.
3. Gouge W. M. *History of paper money and banking*. Philadelphia: Grigg & Elliott, 1833.
4. Howells P., Bain K. *The economics of money, banking and finance: a European text*. 4th ed. Essex: Pearson Education Limited, 2008.
5. Karimzadi S. *Money and its origins*. Abingdon: Routledge, 2013.
6. Kolb R. W. *Sovereign debt: from safety to default*. Hoboken: John Wiley & Sons, 2011.
7. Peacock M. *Introducing money*. Abingdon: Routledge, 2013.
8. Rochon L.-P., Rossi S. *Modern theories of money*. The nature and role of money in capitalist economies. Gheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2003.
9. Werner R. Can banks individually create money out of nothing? The theories and the empirical evidence. *International Review of Financial Analysis*, 2014; 36: 1–19.
10. Wray L. R. *Modern money theory: a primer on macroeconomics for sovereign monetary systems*. – New York: Palgrave Macmillan, 2012.

Local and Regional Programmes of Environmental Protection as the Instrument of Implementation of Environmental Policy

Dr. Dorota Strus

Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland

Abstract

The subject of the study is the analysis of programmes of environmental protection elaborated at the regional and local level. The paper indicates the conditions accompanying the shaping of programmes of environmental protection and the valid construction in the scope of their elaboration and implementation. The important issue to which attention was paid is the significance of programmes of environmental protection as a key element of the implementation of the national environmental policy.

Keywords: environmental protection, national environmental policy.

At the beginning it is worth to note that programming constitutes an important element of the management process. It comprises of designing the most desirable events and states from the point of view of the future situation, defined as goals of the environmental policy. Different entities take part in the process, starting from public institutions at the central level, through units of local self-government and entities included in the non-governmental sector [7, 110].

By way of introduction, it should be indicated that local programmes of environmental protection, including voivodship programmes, constitute an important instrument of the creation of the local public policy of environmental protection. The content of local programmes of environmental protection must correspond with tasks and goals resulting from the national environmental policy since they develop and refine it. It does not mean that they cannot contain different content being the consequence of local or regional conditions. Programmes of environmental protection specify principles, directions and priorities of projects undertaken in favour of environmental protection, which in practice is aimed at enabling effective and rational management of environment resources.

All programmes of environmental protection are not local law acts, but only programmes of activity binding within administration. The result of it is that they do not cause any legal effect in the area of creation of rights and obligations in relation to entities from outside of administration. Analysed programmes are the expression of the principle included in Article 5 of the Constitution which makes the state the entity responsible for environmental protection and recognize the principle of sustainable development as one of the fundamental constitutional principles of the state. Taking into account the framework of this paper, the attention will be paid to the mechanism of programming in relation to local administration. The analysis of such issue requires rising the matter of conditions that accompanied the creation of this tool.

Sharing the view of Antoszewski and Ferens, it is worth to note that the process of gradual democratization of political system in the 1980's led to the increase of the possibility for different groups and non-governmental organizations to shape decisions. It resulted in the increase of activity of different policy-making bodies, also at the local level. As it was noted by the authors, the change of the political order that took place in the late 1980's made environmental protection being perceived in the category of political value which, on the one hand, was a serious argument against the communist authorities and, on the other, was the element of political agendas. [1, 7–9]

As practice has shown, circumstances mentioned above did not fundamentally affect the change of decision-making process in environmental protection by local authorities, i.e. national councils. The dominance of administration over the representative factor was still visible. For a long time local authorities did not participate in the process of programming and decision-making in environmental protection. As an example, it may be indicated that the first complex regulation from the scope of environmental protection in Poland i.e. the Act of January 31, 1980 on the protection and shaping of the environment indicated voivodes as the bodies responsible for the preparation of programmes of environmental protection.

At the beginning, the changes towards inclusion of commune bodies in the process of programming of environmental protection were connected with the amendments of the abovementioned Act made in 1997 and 1998 [9]. The extension of the personal scope in this area was connected with the process of further decentralisation of public administration in Poland which led the creation of successive levels of the state territorial division that are districts (poviats) and self-governing voivodships. The reform of administration has eliminated voievodes from programming processes. The institution of environmental protection programmes seems to be the basic tool of policy concerning the environment.

It is assumed that environmental programmes elaborated on the local level should provide details of the national environmental policy. In the legal state in force, on the basis of Article 17 (1) of the Act of April 27, 2001 Environmental Protection Law, environmental programmes should provide details of the national environmental

policy. It should be mentioned that their implementation corresponds with the provisions of Article 5 of the Constitution of the Republic of Poland which obliges the state, including units of local self-government, to provide environmental protection.

In the preliminary remarks of the paper the issue of conditions that has eventually influenced the role which can be fulfilled by local authorities has been raised. It is worth to emphasise that aside of political conditions, which were connected with the successive development of democracy and systematic changes, the key role was played by the conception of decentralisation of tasks in environmental protection in favour of local self-government which took place in 1990 and 1998. It should be noted that the abovementioned conception was in compliance with the Global Programme of Activity which was passed during the conference in 1992 in Rio de Janeiro which assumed the increase of participation of local authorities in the solution of environmental problems. The significant premise seemed also to be the elaboration of long-term programmes of environmental protection at the level of the European Community and later the European Union.

Returning to the essence, the attention should be paid to formal and legal aspects accompanying the elaboration of local programmes of environmental protection. On the basis of Article 17 and 18 of the Environmental Protection Law Act, programmes of environmental protection are elaborated every four years, but the activities that are included in them should concern next four years. Such a solution remains in compliance with the national environmental policy. The body that is empowered to draw up the draft of the programme is the executive body of the unit of local self-government: at the level of commune – the head of a commune (mayor or the president of a city), at the level of district (powiat) – the district (powiat) management board and at the level of voivodship – the voivodship management board. The provisions of Environmental Protection Law Act have introduced the requirement to give opinion about the draft by the executive body of a superior unit.

As it was emphasized by Bar M., the notion of the executive body of a superior unit should be understood as the body not in hierarchical subordination, but in territorial terms. It means that in case of voivodship programmes of environmental protection such a body is the minister in charge of environmental protection, while in relation district (powiat) programmes the opinion-giving body is the voivodship management board. In turn, drafts of commune programmes of environmental protection require the opinion of the executive body of a district (powiat). It should be added that the executive body of a local self-government unit is obliged to ensure the possibility of social participation in the proceeding concerning drawing up the environmental protection programme.

The procedure of proceeding with social participation is the object of a separate regulation, that is the Act of October 3, 2008 on Providing Information on the Environment and Environmental Protection, Public Participation in Environmental Protection and on Environmental Impact Assessment. In relation to a policy, a strategy,

a plan and a programme, the Act mentioned hereinbefore provides also the need to conduct strategic environmental assessment and to ensure the social participation in such proceeding. It should be noted that ensuring public participation in such proceeding is the result of the implementation of Article 7 of the Convention form Aarhus from 1998 [4].

It concerns social participation in relation to plans, programmes and guidelines relating to the environment. The body responsible for the conduct of procedure of social participation and strategic environmental assessment is the body that draws up the draft of the programme. After fulfilling the abovementioned requirements, programmes are passed in the form of a resolution by the legislative and control body of a commune, a district (powiat) and a voivodship i.e. the commune council, the district (powiat) council and the voivodship assembly in the mode indicated in the self-government acts. (According to Article 14 of the Act on commune self-government, Article 13 of the Act on district (powiat) self-government and Article 19 of the Act on voivodship self-government, resolutions are adopted by a simple majority of votes in the presence of at least half of the members in an open vote.) The execution of passed resolutions has been left to the executive body of a local self-government unit which is obliged to prepare, each two years, the reports from the implementation of environmental protection programmes and to present them to acceptance to a legislative body.

At this point the issue of the character of environmental protection programmes should be analysed. They do not have the status of local legal acts since they define a certain direction and priorities of activity in the scope of environmental protection. Therefore, the programmes of environmental protection do not have legally binding character which means that they do not entail direct legal effects in the field of rights and obligations of entities from outside of administration [2, 223]. They constitute an important instrument of activities undertaken to preserve and restore the equilibrium of nature. The structure of environmental protection programmes is the same as the structure which was provided by the Polish legislator in Article 14 (1) of the Environmental Protection Law Act which means that such programmes should comprise of ecological objectives and priorities, the type and the timetable of pro-ecological activities, measures necessary to accomplish the goals including economic and legal mechanisms and financial resources. Such a structure of environmental protection programmes does not exclude the possibility to consider in their content the problems which occur in the area of the competence of a given self-government unit.

The guidelines of the Ministry of the Environment on the preparation of environmental protection programmes at the local and regional level are fundamental for a proper preparation of such programmes [10]. In voivodship programmes, according to the guidelines of the Ministry of the Environment, voivodship's own activities, coordinated activities and detailed guidelines for preparation of district (powiat) programmes should be included. Such a structure enables for a description of undertakings, deadlines

for achieving them and institutions responsible for their execution. The important matter is also the determination of costs and the funding sources including indication of sources of funds from the sources of enterprises and the external sources. In the course of works connected with their preparation all concerned institutions specialised in environmental protection and spatial planning appropriate for the scope of their activity, including entrepreneurs having impact on the environment and representatives of society, participate.

Voivodship programmes of environmental protection ought to be coordinated with sector programmes including first and foremost: tourism development programmes, programmes on water supply, air protection programmes, programmes on protection against noise, local spatial development plans, waste management plans. The determination of long-term goals corresponds with the national environmental policy and with the mission expressed in the voivodship development strategy. It is aimed particularly at the improvement of the quality of the environment and ecological security, increasing ecological awareness and the rational use of natural resources as well as the protection of natural heritage. They emphasise the necessity of sustainable use of energy, water and natural resources. Insurance of compatibility between voivodship environmental protection programmes and the mission resulting from the voivodship development strategy is achieved by the indication for the necessity to take actions directed towards activation of the market to act in favour of environmental protection in relation to increase eco-innovations in the process of the development of a region and support for the production of energy from renewable resources.

The specification of problem areas is done on the basis of data on the state of the environment provided in the report on the state of spatial development and the National Environmental Monitoring. In case of district (poviat) programmes, their structure, according the guidelines of the Ministry, is similar to voivodship programmes, but in case of detailed guidelines, they refer to the preparation of commune programmes which ought to be included into district (poviat) programmes. Only commune programmes of environmental protection comprise of only two parts: the description of its own tasks and coordinated tasks. It should be indicated that environmental protection programmes are elaborated on three levels of territorial division of the state, and they are different in content and the substantive scope which is connected with their territorial remit [3, 72].

At this point it is worth to note that both the national environmental policy and programmes of environmental protection are impact acts which stimulate the activities of entities that have an impact on the environment [5, 56]. Separate requirements concerning the content of programmes can be established by the provisions of special acts. Attention should be paid to the determination of problem areas which consist of the strengthening of “green infrastructure”, the limitation of emission, the reduction of absorption of water, materials and energy, the improvement of transport and the development of civic activity.

Returning to the provisions included in special regulations, one should indicate waste management plans prepared at the level of a commune, a district (poviat) and a voivodship which are included in the Act of April 27, 2001 on Waste. They are a part of proper environmental protection programmes and are drawn up on the terms and in the manner defined in the provisions on environmental protection.

The specificity of waste management plans consists of their content since they should include the indications concerning waste prevention, safe management of waste, the reduction of the amount of stockpiled waste. Plans in the scope of waste management should be drawn up in compliance with the national environmental policy. As it was noted by Radecki, taking into account the fact that the environmental policy is the most important conceptual document elaborated in the manner defined in the Environmental Protection Law Act, waste management plans should be in compliance with it. The contradiction of the plan with the national environmental policy justifies the repeal of the resolution on the plan as unlawful [8, 151].

As it was noted above, local programmes of environmental protection take into account requirements resulting from other specific regulations, among which the Nature Conservation Act should be mentioned. The content of Article 3 of the abovementioned act contains the obligation to involve the requirements of nature conservation in environmental protection programmes. It is worth to pay attention to the obligation included in Article 66 (1) of the Nature Conservation Act. It requires studies of directions and conditions of spatial management in communes and local spatial management plans to take into account the needs of the functioning and development of existing and planned botanical or zoological gardens.

The mentioned issue justifies drawing the attention to the essence and the significance of the so-called recovery programmes which are regulated by the provisions of Environmental Protection Law Act. Such programmes are drawn up in order to enforce the compliance with standards of the quality of the environment. Contrary to classic programmes of environmental protection, the legislator has given them the status of local legal acts. They are aimed at enforcing the compliance with infringed quality standards of the environment. Aside of the typical status of planning document, recovery programmes fulfill mainly regulatory function. Seeking for relationships between environmental protection programmes and recovery programmes is possible in a sense if one notices that the national environmental policy refers to the standards of the quality of the environment [3, 78].

The programme specifies the area that falls within the scope of its application, infringed standards of the quality of the environment along with the indication of the scope of the infringement, fundamental directions and the scope of activities necessary to restore the standards of the quality of the environment. They should be specified precisely in order to constitute the basis for elaboration the future material and financial schedule that is crucial for the effectiveness of activities. The content of the recovery programme comprises of the entities that use the environment to which

obligations established in the programme are addressed and obligations of administrative bodies consisting of communicating the information about issued decisions which have an impact on the implementation of the programme [6, 326–327].

In conclusion it is worth to indicate that both the national environmental policy and environmental protection programmes analyzed in this part fall within the area of organisational activity of the state which essence boils down to the insurance of rational organization of activities on multiple levels of organizational structure of the state in order to achieve assumed goals to protect and improve the state of the environment. It seems that achievement of pro-ecological goals specified in planning acts is dependent on a number of conditions among which the political system of the state should be mentioned. It is important to create proper institutional framework, defined by the provisions of law, which shape oftentimes has proven the lack of rationality of the legislator.

Vietējās un reģionālās vides aizsardzības programmas kā vides politikas ieviešanas instruments

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir analizēt vides aizsardzības programmas, kas izstrādātas reģionālā un vietējā līmenī. Rakstā tiek uzsvērti nosacījumi, kas jāievēro, veidojot vides aizsardzības programmas un derīgas konstrukcijas to izstrādei un ieviešanai. Svarīgs jautājums, kam pievērsta uzmanība, ir vides aizsardzības programmu nozīmīgums kā galvenais elements valsts vides politikas īstenošanā.

Atslēgvārdi: vides aizsardzība, valsts vides politika.

References

1. Antoszewski A., Ferens A. *Uwarunkowania procesu decyzyjnego w przedmiocie ochrony środowiska w strukturach władzy lokalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego-Akademii Rolniczej w Warszawie, 1990.
2. Bar M. Dział III polityka ekologiczna oraz programy ochrony środowiska. In: *Prawo ochrony środowiska: komentarz*.
3. Barczak A. *Zadania samorządu terytorialnego w zakresie ochrony środowiska*. Warszawa: Dom wydawniczy ABC, 2006.
4. Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters drawn up on 25 June 1998 in Aarhus. *Journal of Laws*, 2003; 78(706).
5. Gruszecki K. *Prawo ochrony środowiska: komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007.

*Dorota Strus. Local and regional programmes of environmental protection
as the instrument of implementation of the environmental policy*

6. Pchałek M. Dział I Przepisy ogólne. In: *Prawo ochrony środowiska: komentarz.*
7. Poskrobko B., Poskrobko M. *Zarządzanie środowiskiem w Polsce.*
8. Radecki W. *Ustawa o odpadach: komentarz.* Wydanie 2. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2008.
9. The Act of 29 August 1997 on the amendment of the Act on protection and development of the environment and amending some other acts (Journal of Laws, No 133, item 885) as well as the Act of 25 July 1998 on the amendment of some acts specifying the competences of public administration bodies in conjunction with the state's political reform (Journal of Laws, No 106, item 668).
10. *The guidelines of the Ministry of the Environment on the preparation of the local and regional environmental protection programmes.* Warszawa, 2002.

Latvijas valsts finanšu sistēmas drošība – starptautiskā finanšu sadarbībā

Mārtiņš Smilga

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Kopsavilkums

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, lai garantētu valsts finanšu plūsmu un drošību, Latvija iestājās vairākās starptautiskajās finanšu institūcijās – Starptautiskajā Valūtas fondā, Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības bankā, kā arī Pasaules Bankas organizācijās. Darbā tiks apskatītas šīs finanšu institūcijas, kuru dalībvalsts ir Latvija, Latvijas valsts statuss tajās, sadarbība, kā arī šo starptautisko finanšu institūciju darbības principi. Tiks secināts, cik lielu finanšu sistēmas drošību Latvijas valstij garantē dalība šajās organizācijās un vai tā ir pietiekama.

Atslēgvārdi: finanšu sistēmas drošība, starptautiskās finanšu institūcijas, starptautiskā sadarbība.

Ievads

Latvijas valstij, 1990. gada 4. maijā atjaunojot neatkarību [23], bija jārūpējas un jādibina neatkarīgas valsts galvenie elementi, starp kuriem ir arī neatkarīga, uzticama un droša valsts finanšu sistēma. Jau 1990. gada 2. martā Latvijas PSR Augstākā padome pieņēma likumu “Par bankām” [25] un lēmumu “Par Latvijas Banku” [24]. Šie normatīvie akti noteica, ka Latvijas PSR tiek dibināta, bet faktiski – atjaunota, Latvijas Banka, taču tikai pēc 1990. gada 4. maija Deklarācijas par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu ar Latvijas Republikas Augstākās padomes 1991. gada 3. septembra lēmumu “Par Latvijas Republikas teritorijā esošo banku iestāžu reorganizāciju” [15] Latvijas Banka kļuva par reālu centrālo un emisijas banku. Latvijas Banka pārņēma savā īpašumā un iekļāva struktūrā PSRS Valsts bankas Latvijas republikānisko banku un citas valsts kredītiestādes. 1992. gada 4. martā Latvijas Republikas Augstākā padome pieņēma likumu “Par 1922. gadā dibinātās Latvijas Bankas tiesību pārņemšanu”. Latvijas Bankas statusu pilnībā nostiprināja ar 1992. gada 19. maijā pieņemtajiem Latvijas Republikas likumiem “Par bankām” [16] un “Par Latvijas Banku” [18].

Jau 1990. gada 31. jūlijā Latvijas Republikas Augstākā padome pieņēma lēmumu “Par Latvijas Republikas naudas sistēmas izveidošanas programmu” [14]. Tika izveidota Latvijas Republikas Naudas reformas komiteja, kas 1992. gada 4. maijā pieņēma lēmumu par Latvijas Bankas pagaidu naudaszīmes – Latvijas rubļa – laišanu apgrozībā [27]. Bet jau 1993. gadā apgrozībā tika laista Latvijas Republikas nacionālā valūta – lats. Ar šīm apzinātām un sistēmiskām darbībām Latvijas valsts nacionālā valūta atguva agrākajos gados zaudētās funkcijas. Naudas reformas sekmīga norise un lata ieviešana radīja priekšnoteikumus pārejai uz tirgus ekonomiku, tādējādi Latvijas valsts izveidoja savu neatkarīgu finanšu sistēmu, bet, lai garantētu tās drošību un nacionālās valūtas neatkarību, bija nepieciešami šīs neatkarības un drošības garantanti.

Šajā darbā autors apskatīs tās starptautiskās finanšu institūcijas, kurās Latvijas valsts lūdza to uzņemt, un, valstij pieņemot speciālus likumus, kas šajā darbā tiks apskatīti, Latvija arī tika uzņemta. Viens no pirmajiem likumiem, ko valsts pieņēma, lai garantētu savas finanšu sistēmas drošību un pierādītu valstīm, kas to bija atzinušas *de iure*, ka Latvijas valsts neatkarība ir *de facto*, bija 1992. gada 15. aprīļa likums “Par Latvijas Republikas iestāšanos Starptautiskajā Rekonstrukcijas un attīstības bankā, tās apvienotajās organizācijās un Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības bankā” [19], kā arī 1992. gada 15. aprīļa likums “Par Latvijas Republikas iestāšanos Starptautiskajā Valūtas fondā” [20].

Iesākto turpināja 2000. gada 28. septembrī pieņemtais likums “Par Eiropas Padomes Attīstības bankas līgumu” [17], ar kuru Latvija kļuva par Eiropas Padomes Attīstības bankas dalībnieci.

Savukārt par Eiropas Investīciju bankas un Ziemeļu Investīciju bankas akcionāri Latvija kļuva pēc iestāšanās Eiropas Savienībā. To paredz 2003. gada 16. aprīlī parakstītais Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā līgums [13] un 2004. gada 4. novembrī pieņemtais likums “Par līgumu starp Dāniju, Igauniju, Somiju, Islandi, Latviju, Lietuvu, Norvēģiju un Zviedriju par Ziemeļu Investīciju banku” [21].

Starptautiskā Rekonstrukcijas un attīstības banka jeb Pasaules Banka

Pasaules Banka ir dibināta 1944. gadā Bretonvudas konferences laikā [30], kad ir dibināts arī Starptautiskais Valūtas fonds, un abas šīs institūcijas bieži tiek sauktas par Bretonvudas institūcijām.

Pašlaik Pasaules Bankas grupa sastāv no piecām savstarpēji cieši saistītām institūcijām:

- 1) Starptautiskās Rekonstrukcijas un attīstības bankas (SRAB, *International Bank for Reconstruction and Development*);
- 2) Starptautiskās attīstības asociācijas (SAA, *International Development Association*);
- 3) Starptautiskās finanšu korporācijas (SFK, *International Finance Corporation*);

- 4) Daudzpusējas investīciju garantiju aģentūras (DIGA, *Multilateral Investment Guarantee Agency*);
- 5) Starptautiskā investīciju strīdu noregulēšanas centra (SISNC, *International Center for Settlement of Investment Disputes*) [31].

Pasaules Bankas grupa ir pasaulē lielākais institucionālais investors, kura primārie mērķi ir nabadzības apkarošana, jaunattīstības un attīstības valstu ekonomiskās izaugsmes stimulēšana.

Latvijas sadarbība ar Pasaules Banku

Latvija kļuva par Starptautiskās Rekonstrukcijas un attīstības bankas (SRAB) un Starptautiskās attīstības asociācijas (SAA) dalībvalsti 1992. gada augustā, kad tika parakstīti nepieciešamie līgumi u. c. dokumenti atbilstīgi šajos normatīvajos aktos noteiktajiem pilnvarojumiem. Starptautiskajai finanšu korporācijai (SFK), Daudzpusējai investīciju garantiju aģentūrai (DIGA) un Starptautiskajam investīciju strīdu noregulēšanas centram (SISNC) Latvija pievienojās vēlāk, attiecīgi – 1993., 1998. un 1997. gadā. Līdz ar iestāšanos Pasaules Bankā Latvija ir pievienojusies Ziemeļvalstu un Baltijas valstu grupai. Ziemeļu un Baltijas valstu grupas kopējais balsu skaits SRAB ir 3,33%, SAA – 4,89%, SFK – 3,6%, bet DIGA – 3,81%. Latvijai pieder 0,08% SRAB kapitāldaļu, kas nodrošina 0,1% balsstiesību [29].

Latvijas loma lēmumu pieņemšanas procesā

Ziemeļu–Baltijas valstu birojs (ZBVB) izstrādā kopējus lēmumus par visiem jautājumiem, ko izskata izpilddirektoru valdē. Starptautisko aizdevēju palīdzības ietvaros Latvijas valsts ir saņēmusi aizdevumus no Pasaules Bankas kopumā 400 miljonu eiro apmērā. Tomēr jāņem vērā, ka Latvija pieder attīstīto valstu grupai, tāpēc pēdējo gadu laikā tā saņem tehnisku palīdzību, nevis finansiālu atbalstu.

Latvija piedalās arī starptautiskās palīdzības sniegšanā pasaules nabadzīgākajām valstīm. 2007. gadā Latvija mainīja statusu SAA no II grupas dalībvalsts (*subscription country*) uz I grupas dalībvalsti (*contributing country*), kas nozīmē kļūšanu par donorvalsti un dalību turpmākajos SAA resursu palielināšanas periodos ar iemaksām. 2013. gada decembrī, apliecinot savu starptautisko atbildību, Latvija puda apņemšanos piedalīties SAA 17. resursu papildināšanā ar 2,66 miljoniem eiro. Sadarbību ar Pasaules Banku Latvija veido kā līdzvērtīga partnere [12].

Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banka

Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banka (ERAB) tika izveidota 1991. gadā ar mērķi sekmēt pāreju uz tirgus ekonomiku un veicināt uzņēmējdarbības attīstību Centrālās un Austrumeiropas valstīs [3]. ERAB ir starptautiska institūcija, kurā

apvienojušies 64 biedri (62 dalībvalstis, kā arī Eiropas Kopiena un Eiropas Investīciju banka). Galvenās ERAB finansējuma formas ir kredīti, investīcijas pamatkapitālā un garantijas. Pašreiz ERAB darbojas 34 valstīs.

ERAB atbalsta prioritātes ir šādas:

- 1) finanšu sektora izveide / stiprināšana, kas kalpotu biznesa kopienas vajadzībām, īpaši mazajiem un vidējiem uzņēmumiem. Tā ietver finanšu institūciju kapitāla daļu iegādi, institūciju stiprināšanu, līdzdalību jauno finanšu institūciju izveidē ar ERAB naudas un cilvēku resursu palīdzību;
- 2) mazo un vidējo uzņēmumu atbalstīšana. ERAB atbalsta programmas uzņēmējdarbības uzsākšanai, t. i., pamatkapitāla nodrošināšanu mazajiem un vidējiem uzņēmumiem un to izaugsmes veicināšanu;
- 3) infrastruktūras attīstīšana. Banka atbalsta pašvaldību un vides infrastruktūras sektorus, enerģētikas efektivitātes pasākumus, kā arī projektus lauksaimniecības, telekomunikāciju un transporta sektoros;
- 4) lielo uzņēmumu pārstrukturizācija. ERAB ir īpaši aktīva līdzdalībniece privatizācijas procesā tās dalībvalstīs. Turklāt šīs līdzdalības izpausmes forma ir ne tikai valsts uzņēmumu nodošana privāta sektora valdījumā, bet arī modernu, uz tirgus ekonomikas pamatprincipiem balstītu vadības mehānismu ieviešana;
- 5) investīcijas uzņēmumu pamatkapitālā. Tās ir viens no galvenajiem ERAB investīciju piesaistes instrumentiem [6].

Kapitāls un aizdevumu resursi

ERAB parakstītais kapitāls ir 30 miljardi eiro, no kuriem 6 miljardi ir apmaksātais kapitāls un 24 miljardi ir rezervēti dalībvalstu / akcionāru budžetos (saukts arī par *callable capital*).

Latvijas loma lēmumu pieņemšanas procesā

Latvija ir vienā valstu grupā ar Somiju un Norvēģiju (valstīm attiecīgi pieder kapitāla daļas – 0,1%, 1,26%, 1,26%). Latvijas intereses ERAB 23 locekļu izpilddirektoru valdē pārstāv Somijas, Norvēģijas un Latvijas kopīgi ievēlēts pārstāvis un viņa vietnieks [3].

ERAB projekti Latvijā

ERAB šobrīd Latvijā darbojas finanšu un infrastruktūras sektoros. Pasākumi mazo un vidējo uzņēmumu attīstībai tiek iekļauti finanšu sektorā. ERAB šobrīd Latvijā investējusi a/s “Citadele” bankas pamatkapitālā 71,6 milj. eiro, kā arī 85 milj. eiro – a/s “Latvenergo” Rīgas otrās termoelektrocentrāles (TEC-2) otrā energobloka rekonstrukcijas projektā [5].

Ziemeļu Investīciju banka

Ziemeļu Investīciju banka (ZIB) ir izveidota ar mērķi veicināt un attīstīt sadarbību starp Ziemeļvalstīm, nodrošinot tādu investīciju projektu finansēšanu, kuri atbilst kopējām Ziemeļvalstu interesēm. 2004. gada 11. februārī Latvijas valsts (arī Igaunija un Lietuva) un tā laika Ziemeļu Investīciju bankas dalībvalstis Dānija, Somija, Islande, Norvēģija un Zviedrija parakstīja līgumu, kas noteica, ka ar 2005. gada 1. janvāri Igaunija, Latvija un Lietuva kļūst par pilntiesīgām ZIB dalībvalstīm. Atbilstīgi ZIB statūtu 3. pantam Latvijas daļa bankā (parakstītais kapitāls) ir 82,07 milj. eiro. Parakstītais kapitāls sadalās apmaksājamajā kapitālā un pieprasījuma kapitālā. Apmaksājamais kapitāls ir 4,4 milj. eiro no Latvijas kopējās kapitāla daļas. Šī kapitāla daļa ir iemaksāta ZIB. Pieprasījuma kapitāls netiek iemaksāts, līdz ZIB to pieprasa [28].

Eiropas Padomes Attīstības banka

Eiropas Padomes Attīstības banka (EPAB) tika dibināta 1956. gadā un ir pirmā starptautiskā finanšu institūcija Eiropā [1]. Banka specializējas sociālo programmu kreditēšanā tās dalībvalstīs. Galvenokārt, EPAB finansē pārejas perioda valstu sociālās kohēzijas stiprināšanu un ārkārtas situācijās radušos seku likvidēšanu. Trīs galvenie EPAB darbības virzieni ir sociālās integrācijas stiprināšana, vides vadība un cilvēku kapitāla attīstība.

Latvijas sadarbība ar Eiropas Padomes Attīstības banku

Latvijas Republika iestājās Eiropas Padomes Attīstības bankā 1998. gada 15. jūnijā. 2000. gada 28. septembrī Saeima ratificēja Eiropas Padomes Attīstības bankas līgumu, un 2001. gada 7. februārī Ministru kabinets izdeva rīkojumu Nr. 78 “Par Latvijas Republikas piedalīšanos Eiropas Padomes Attīstības bankas piektajā pamatkapitāla palielinājumā”. 2001. gada 16. februārī Latvija parakstījās uz papildus pieprasījuma apmaksājamiem sertifikātiem 4 372 338 eiro vērtībā. Šobrīd Latvijas valstij piederošais EPAB pamatkapitāls ir 7 688 338 eiro, tas ir, 0,233% no EPAB kopēja parakstītā kapitāla [22].

Eiropas Investīciju banka

Eiropas Investīciju banka (EIB) ir Eiropas Savienības finansēta institūcija, kuras darbība ir galvenokārt vērsta uz sabalansētas ekonomiskās attīstības un sociālās kohēzijas veicināšanu ES esošajās un topošajās dalībvalstīs [7]. EIB izveidošana ir atrunāta Romas līgumā 1958. gadā [4]. EIB akcionāri ir visas Eiropas Savienības dalībvalstis. Latvija ir kļuvusi par EIB dalībvalsti 2004. gada 1. maijā, tai iestājoties Eiropas Savienībā. Katras valsts kapitāla daļu skaits tiek noteikts, ņemot vērā tās iekšzemes kopprodukta (IKP) īpatsvaru ES ekonomikā iestāšanās brīdī. Latvijas parakstītais kapitāls EIB ir 214,8 milj. eiro, kas veido 0,093% no bankas kopēja parakstītā kapitāla [2].

Atbalsta formas un atbalstītie projekti

EIB piedāvā samērā plašu finanšu pakalpojumu klāstu. Tāpēc arī bankas piedāvātie aizņemšanās nosacījumi lielā mērā ir atkarīgi no projekta kategorijas:

- mazo un vidējo uzņēmumu kreditēšana ar komercbanku līdzfinansējumu;
- riska kapitāls uzņēmējdarbības uzsākšanai;
- individuālie aizdevumi investīciju projektiem publiskajā un privātajā sektorā;
- speciālās atbalsta shēmas dažādu nozaru / kategoriju projektiem.

No 1992. līdz 2015. gadam EIB Latvijas valstij ir apstiprinājusi projektus kopumā par 2,076 miljardiem eiro (piemēram, Rīgas Starptautiskās lidostas, Ventspils ostas un Austrumu–Rietumu dzelzceļa līnijas modernizācijai, “Via Baltica” ceļa daļas izveidei). EIB ir finansējusi vairākus enerģētikas un vides projektus (starp tiem – Rīgas ūdensapgādes un notekūdeņu attīrīšanas sistēmas, Daugavas hidroelektrostaciju un pašvaldību un vides infrastruktūras modernizācijas un atjaunošanas projektu). Telekomunikāciju nozarē EIB ir finansējusi fiksēto līniju tīkla digitalizāciju un paplašināšanu un optisko šķiedru sakaru līniju tīkla attīstību [26].

EIB globālo aizdevumu ietvaros ir apstiprinājusi vairākas kredītlīnijas mazāka apjoma projektu finansēšanai, t. sk. kredītlīnijas vairākām Latvijas komercbankām, katrai 100 milj. eiro apmērā. 2009. gadā EIB apstiprināja 750 milj. eiro aizdevumu Latvijai ES struktūrfondu atbalstīto projektu līdzfinansēšanai [26].

Starptautiskais Valūtas fonds

Starptautiskais Valūtas fonds (SVF), kā jau tika minēts, nodibināts 1944. gada jūlijā ANO konferencē Bretonvudā (ASV), kur 45 valstu valdību pārstāvji vienojās par ekonomiskās sadarbības sistēmas izveidošanu. Oficiāli SVF pastāv kopš 1945. gada 27. decembra, kad tika parakstīts SVF Vienošanās līgums. SVF ir 187 dalībvalstis un aptuveni 2500 dalībnieku (fizisku personu) no 158 valstīm. SVF norēķinu vienība ir Speciālās aizņēmuma tiesības (SDR) [8].

SVF dibināšanas mērķi

SVF galvenais dibināšanas mērķis – ar šā fonda palīdzību un kopīgi radītajām iespējām nepieļaut un izvairīties no postošas ekonomiskās politikas, kura veicināja 20. gadsimta 30. gadu “lielo depresiju”, atkārtotāšanās.

SVF Vienošanās līguma 1. pantā ir teikts, ka SVF mērķi ir šādi:

- nodrošināt starptautisko sadarbību monetārajā jomā;
- veicināt starptautiskās tirdzniecības paplašināšanu un atbilstošu izaugsmi;
- nodrošināt valūtas kursu stabilitāti;
- palīdzēt daudzpusējās maksājumu sistēmas izveidošanā;
- nodrošināt iespējas dalībvalstīm izmantot SVF resursus (ar atbilstošām garantijām), ja ir problēmas ar maksājumu bilanci [10].

SVF darbojas pēc akciju sabiedrības principa: tā pamatkapitālu veido dalībvalstu iemaksas kapitāla parakstīšanās brīdī. Katrai valstij ir SDR vienībās izteikta kvota. Kvota ir galvenais fonda un tā dalībvalstu attiecību elements, tā nosaka:

- parakstītā kapitāla summu;
- SVF resursu izmantošanas kvantitatīvus limitus;
- valstij pienākošos SDR apjomu to kārtējās sadales gadījumos;
- valsts balsu skaitu un līdz ar to ietekmi lēmumu pieņemšanas procesā.

Kvotas apjoms tiek noteikts, ņemot vērā attiecīgās valsts īpatsvaru pasaules ekonomikā un tirdzniecībā, vadoties pēc šādiem pamatrādītājiem: iekšzemes kopprodukts, pašreizējo maksājumu un ieņēmumu apjoms, pašreizējo ieņēmumu un tīrās kapitāla plūsmas svārstīgums un oficiālās rezerves. Ar šo arī ir izskaidrojama industriālo valstu lielā ietekme SVF.

Latvijas sadarbība ar SVF un loma lēmumu pieņemšanā

Latvija ir SVF dalībvalsts kopš 1992. gada 19. maija. Tās kvota iestājoties bija SDR 91,5 miljoni. Pēc pēdējās apstiprinātās kvotu reformas 2008. gadā Latvijas kvota tika palielināta līdz SDR 142,1 miljonom jeb no 0,058% līdz 0,059% no kopējā SVF kvotu apjoma. Savukārt Latvijas balsstiesību īpatsvars fondā tika palielināts no 0,070% līdz 0,086%. SVF sniedza finansiālu palīdzību Latvijai ekonomiskās lejupslīdes laikā. Starptautiskās aizņēmuma programmas ietvaros Latvija no SVF aizņēmas SDR 982,24 miljonu apmērā. Sekmīgi emitējot obligācijas starptautiskajos finanšu tirgos, 2012. gada beigās Latvija samaksāja SVF aizdevumu pilnā apmērā. Dalībvalsts statuss un iemaksas starptautiskajās finanšu organizācijās ļauj Latvijai valstij piedalīties lēmumu pieņemšanas procesā [11].

Ziemeļvalstu un Baltijas valstu grupa

Vienlaikus ar iestāšanos SVF Latvija ir pievienojusies Ziemeļvalstu un Baltijas valstu grupai (*Nordic-Baltic Constituency*), kas pārstāv Latvijas Republikas intereses SVF izpilddirektoru valdē. Ziemeļvalstu un Baltijas valstu grupa (tajā ietilpst Dānija, Igaunija, Islande, Latvija, Lietuva, Norvēģija, Somija un Zviedrija) ir viena no 16 valstu grupām SVF. Ziemeļvalstu un Baltijas valstu grupas kopējais balsu īpatsvars ir 3,44% no visām SVF balsīm [9].

Secinājums

Ņemot vērā šeit minēto, Latvijas valsts dalība starptautiskajās finanšu institūcijās ir nepieciešama un pozitīva. Atzinīgi ir vērtējamas to finanšu institūciju struktūras, kurās ir izveidotas Ziemeļvalstu un Baltijas valstu grupas, kas garantē lielāku reģiona interešu aizsardzību un pārstāvības ietekmi. Latvijas valsts dalība šajās finanšu institūcijās

garantē ne tikai finanšu sistēmas drošību, bet ar dažiem projektiem (piemēram, ERAB investīcijas Rīgas TEC-2 un EIB vairāk kā divu miljardu eiro apjomā finansētā valstij stratēģiski svarīgo objektu un infrastruktūras modernizācija un atjaunošana) arī nodrošina valsts politikas īstenošanu un sniedz arī papildu enerģētisko, vides un iekšējo drošību. Uzskatu, ka Latvijas valstij nepieciešams radīt investīcijām labvēlīgu vidi, turklāt – investīcijām no visas pasaules, nešķirojot “labās” un “sliktās” valstis, jo krietns un rūpīgs saimnieks vienmēr rūpējas par savu ieguldījumu un to uzrauga.

Security of Financial System of Latvia – Collaboration at International Level

Abstract

After regaining independence, in order to insure national cash flow, Latvia joined a number of international finance institutions, namely, the International Monetary Fund, European Bank for Reconstruction and Development, and other World Bank organisations. This article examines these financial institutions, their main principles, collaborations, and the role of Latvia in them. Conclusions are made as to whether the security of the financial system due to membership in these organisations is sufficient.

Keywords: security of financial system, international finance institutions, international collaboration.

Literatūra un avoti

1. *Council of Europe Development Bank*. Iegūts no: <http://www.coebank.org/> [sk. 19.03.2015.].
2. *Eiropas Investīciju banka*. Iegūts no: http://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/starptautiska_finansu_sadarbiba/starptautiska_finansu_sadarbiba/eiropas_investiciju_banka/ [sk. 22.03.2015.].
3. *Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banka*. Iegūts no: http://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/starptautiska_finansu_sadarbiba/starptautiska_finansu_sadarbiba/eiropas_rekonstrukcijas_un_attistibas_banka/ [sk. 22.03.2015.].
4. *EUR-Lex*. Iegūts no: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/ALL/?uri=CELEX:11957E/TXT> [sk. 17.03.2015.].
5. *European Bank for Reconstruction and Development*. Iegūts no: <http://www.ebrd.com/latvia.html> [sk. 22.03.2015.].
6. *European Bank for Reconstruction and Development*. Iegūts no: <http://www.ebrd.com/what-we-do/products-and-services.html> [sk. 22.03.2015.].
7. *European Investment Bank*. Iegūts no: <http://www.eib.org/> [sk. 22.03.2015.].
8. *International Monetary Fund*. Iegūts no: <http://www.imf.org/external/about/history.htm> [sk. 20.03.2015.].

9. *International Monetary Fund: IMF members' financial data by country*. Iegūts no: <http://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberKey1=575&date1key=2015-03-30> [sk. 20.03.2015.].
10. *International Monetary Fund: organization & finances*. Iegūts no: <http://www.imf.org/external/about/orgfin.htm> [sk. 20.03.2015.].
11. *International Monetary Fund: Republic of Latvia and the IMF*. Iegūts no: <http://www.imf.org/external/country/LVA/index.htm> [sk. 20.03.2015.].
12. *Latvijas dalība Ziemeļvalstu un Baltijas valstu grupā*. Iegūts no: http://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/starptautiska_finansu_sadarbiba/starptautiska_finansu_sadarbiba/pasaules_bank_a_latvijas_sadarbiba_ar_pb/ [sk. 23.03.2015.].
13. *Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā līgums*, 16.04.2003. Iegūts no: <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/arhivs/integracija-es/iestasanas-es-sarunas/pievienosanas-es-ligums>
14. *Latvijas Republikas Augstākās padomes lēmums "Par Latvijas Republikas naudas sistēmas izveidošanas programmu"*, 31.07.1990. Iegūts no: <http://likumi.lv/doc.php?id=76101> [sk. 23.03.2015.].
15. *Latvijas Republikas Augstākās padomes lēmums "Par Latvijas Republikas teritorijā esošo banku iestāžu reorganizāciju"*, 03.09.1991. Iegūts no: <http://likumi.lv/doc.php?id=68786> [sk. 22.03.2015.].
16. Latvijas Republikas likums "Par bankām", 19.05.1992. *Ziņotājs*, 1992; Nr. 22/23, 4. jūn.
17. Latvijas Republikas likums "Par Eiropas Padomes Attīstības bankas līgumu", 11.10.2000. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. g. 11. okt., Nr. 355/357 (2266/2268); *Ziņotājs*, 2000; Nr. 20, 28. sept.
18. Latvijas Republikas likums "Par Latvijas Banku", 19.05.1992. *Ziņotājs*, Nr. 22/23, 1992. g. 4. jūn.
19. Latvijas Republikas likums "Par Latvijas Republikas iestāšanos Starptautiskajā Rekonstrukcijas un attīstības bankā, tās apvienotajās organizācijās un Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības bankā, 15.04.1992. *Ziņotājs*, 1992; Nr. 20, 21. maijs.
20. Latvijas Republikas likums "Par Latvijas Republikas iestāšanos Starptautiskajā Valūtas fondā", 15.04.1992. *Ziņotājs*, 1992; Nr. 18, 17. maijs.
21. Latvijas Republikas likums "Par līgumu starp Dāniju, Igauniju, Somiju, Islandi, Latviju, Lietuvu, Norvēģiju un Zviedriju par Ziemeļu Investīciju banku", 04.11.2004. *Latvijas Vēstnesis*, 2004; Nr. 187 (3135), 25. nov.; *Ziņotājs*, 2004; Nr. 24, 23. dec.
22. *Latvijas sadarbība ar Eiropas Padomes Attīstības banku*. Iegūts no: http://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/starptautiska_finansu_sadarbiba/starptautiska_finansu_sadarbiba/eiropas_padomes_attistibas_bank_a_latvijas_sadarbiba_ar_eiropas_padomes_attistibas_banku/ [sk. 22.03.2015.].
23. LPSR Augstākās padomes deklarācija "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu", 04.05.1990. *Ziņotājs*, 1990; Nr. 20, 17. maijs.
24. LPSR Augstākās padomes lēmums "Par Latvijas banku", 02.03.1990. *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 12.
25. LPSR likums "Par bankām", 02.03.1990. *Ziņotājs*, 1990; Nr. 12.
26. *LR FM: Atbalsta formas un atbalstītie projekti*. Iegūts no: http://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/starptautiska_finansu_sadarbiba/starptautiska_finansu_sadarbiba/eiropas_investiciju_bank_a/atbalsta_formas_un_atbalsttie_projekti [sk. 22.03.2015.].

27. *LR Naudas reformas komitejas lēmums "Par Latvijas rubļa ieviešanu apgrozībā"*. Iegūts no: https://www.bank.lv/public_files/images/img_lb/about/latvian/images/2.jpg
28. *Nordic Investment Bank*. Iegūts no: <http://www.nib.int/> [sk. 23.03.2015.].
29. *Pasaules Banka*. Iegūts no: http://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/starptautiska_finansu_sadarbiba/starptautiska_finansu_sadarbiba/pasaules_banka/. [sk. 23.03.2015.].
30. *The World Bank*. Iegūts no: <http://www.worldbank.org/en/about/history> [sk. 23.03.2015.].
31. *The World Bank: what we do*. Iegūts no: <http://www.worldbank.org/en/about/what-we-do> [sk. 23.03.2015.].

Daži teorētiski jautājumi par atjaunojošā taisnīguma principu integrēšanu Latvijas krimināltiesību sistēmā

Mg. sc. soc. Uldis Melķis

*Rīgas Stradiņa universitāte,
Juridiskā fakultāte, Latvija*

Kopsavilkums

Autors rakstā atklāj savu skatījumu par atjaunojošā taisnīguma mērķiem, par šīs koncepcijas principiem un problēmām, kas rodas, integrējot to pastāvošajā krimināltiesību sistēmā. Publikācijā tiek aktualizētas teorētiskas problēmas, ar kurām nācies saskarties citu valstu likumdevējiem, mēģinot panākt efektīvu atjaunojošā taisnīguma sistēmas darbību.

Atslēgvārdi: atjaunojošais taisnīgums, atjaunojošā taisnīguma mērķi, atjaunojošā taisnīguma principi, krimināltiesību sistēma, izlīgums.

Raksta mērķis ir atklāt problēmas, ar kurām jāsaskaras, integrējot atjaunojošā taisnīguma principus Latvijas krimināltiesību sistēmā.

Pētījumā izmantotās metodes: zinātniskās literatūras, normatīvo aktu un to projektu analīze.

Atjaunojošais taisnīgums kopš 1999. gada, kad ANO Ekonomisko un sociālo lietu padome (ECOSOC) apstiprināja rezolūciju par atjaunojošā taisnīguma pamatprincipu lietošanu kriminālnoziedzumu sodos, ir ieguvis plašu izplatību pasaules attīstītajās valstīs. Ar šo brīdi un lēmumu, kurā tika apkopotas apmēram 30 gadu garumā paustās šīs koncepcijas filozofiski teorētiskās atziņas un veikta šo atziņu eksperimentāla un praktiska pārbaude, atjaunojošais taisnīgums kļuva par vispārātzītu krimināltiesiskās politikas realizācijas rekomendāciju. Izmaiņas, ko tas piedāvā, drīzāk uzskatāmas par konceptuāli jaunu pieeju gan konkrētu noziedzīgu nodarījumu radītā konflikta atrisināšanā, gan, kā rāda pieredze, kopējā noziedzības līmeņa samazināšanā. Šīs izmaiņas ir vērstas uz izlīguma panākšanu starp cietušo un likumpārkāpēju un ir saistītas ar alternatīvu ārpustiesas procedūru izstrādi un ieviešanu praksē. Runājot

Uldis Melķis. Daži teorētiski jautājumi atjaunojošā taisnīguma principu integrēšanai Latvijas krimināltiesību sistēmā

definīciju valodā, “Atjaunojošais taisnīgums ir process, kura gaitā likumpārkāpējs, cietušais un citas ieinteresētās puses vienojas, kā likvidēt nozieguma sekas” [3].

Atšķirībā no tradicionālās krimināltiesību sistēmas, kuru bieži vien sauc arī par “represīvo sistēmu”, atbilstoši principam, ka “vainīgajam jāsaņem sods”, atjaunojošā taisnīguma process ir saistīts ar noziedzīga nodarījuma seku likvidēšanu, turklāt – ne vien materiālu zaudējumu, bet arī emocionālu pārdzīvojumu iespējamu mazināšanu. Tādējādi šajā procesā būtisku lomu iegūst cietušais, ar kuru likumpārkāpējam jāpanāk ne vien juridisks izlīgums, bet arī jāsaņem piedošana un emocionāla samierināšanās. Tieši emocionālā sastāvdaļa, kas tradicionālajā kriminālprocesā patiesībā nav iespējama, jo cietušā un likumpārkāpēja komunikācijas vietā drīzāk notiek prokurora un advokāta konfrontācija, atstāj vislielāko iespaidu uz likumpārkāpēja personību un viņa turpmāko uzvedību. Pat pieņemot, ka likumpārkāpējs ir tik vien kā racionāla persona, kas ir ieinteresēta iespējami īsā laikā un ar iespējami mazākām turpmākajām saistībām (sodu) pārvarēt ar noziedzīgo nodarījumu saistītās sekas, viņa aprēķina diktētie apsvērumi atduras pret cietušā emocionālajām sāpēm, ko bez līdzjūtības un līdzcietības izrādīšanas nevar mazināt.

No sabiedrības viedokļa un iespējamajām sociālajām sekām raugoties, likumpārkāpēja emocionālais pārdzīvojums ir pat svarīgāks nekā pats izlīgums, kurā savā ziņā ir ieinteresēts arī pats cietušais. Tad jau ļoti vienkāršotā modeli un noliedzot noziedzīga nodarījuma sabiedrisko nozīmi, izlīguma risinājums būtu meklējams pie mums novārtā palikušajās deliktu tiesībās.

Zinātniskajā literatūrā bieži tiek uzdots savā ziņā retorisks jautājums, kurā procesā – kriminālprocesā vai atjaunojošā taisnīguma procesā – iespējams sasniegt taisnīgāku rezultātu? Citiem vārdiem sakot – vai taisnīgākā reakcija uz izdarīto noziedzīgo nodarījumu ir likumpārkāpēja sodīšana vai viņa samierināšana ar cietušo un nozieguma seku novēršana? Prakse parāda, un var minēt daudzus piemērus, ka ievērojami lielāku pozitīvu sociālo iespaidu atstāj tieši atjaunojošā taisnīguma procesā sasniegtais rezultāts. Tādējādi saistībā ar procesā sasniedzamajiem mērķiem krimināltiesībām raksturīgais soda institūts ir kļuvis par interesantas zinātniskās diskusijas priekšmetu arī atjaunojošā taisnīguma koncepcijas ietvaros. Daži zinātnieki uzskata, ka atjaunojošais taisnīgums ir process, kura mērķis ir konstruktīvu un labprātīgu risinājumu atrašana [6]. Ja process neizdodas, tas ir jāatkārto [1], tas nevar būt sodošs [7], savukārt Ketlina Deili [2] uzskata, ka atjaunojošais taisnīgums vairāk līdzinās sodam, jo likumpārkāpējam tas rada saistības. Ņemot vērā emocionālo pārdzīvojumu, ar kuru jāsaucas likumpārkāpējam atjaunojošā taisnīguma procesā, un tā būtisko ietekmi uz likumpārkāpēja personību, daži autori uzskata šādu emocionālu pārdzīvojumu par soda alternatīvu. Acīmredzot patiesība ir kaut kur pa vidu, jo atjaunojošā taisnīguma process ietver gan labprātības principa ievērošanu, gan piespiedu elementus. Abi šie aspekti ir pietiekami svarīgi, lai tos paturētu prātā, integrējot atjaunojošā taisnīguma principus likumdošanā. Likumdevējam būtu jāsniedz atbilde uz jautājumu, vai atjaunojošais taisnīgums ir alternatīvs sods vai soda alternatīva?

Uldis Melķis. Daži teorētiski jautājumi atjaunojošā taisnīguma principu integrēšanai Latvijas krimināltiesību sistēmā

Teorētiski atjaunojošā taisnīguma sistēma var pastāvēt ārpus krimināltiesību sistēmas. Daži teorētiķi pat to uzskata par alternatīvu pastāvošajai krimināltiesību sistēmai. Praksē šāda pilnībā autonoma sistēma tomēr nepastāv, un visbiežāk starp atjaunojošā taisnīguma elementiem un krimināltiesību sistēmu ir izveidotas noteiktas tiesiskas saites. Tās ir nepieciešamas, lai, piemēram, izvairītos no soda vairākkārtīgas piemērošanas. Lielākas problēmas var rasties ar tiešu atjaunojošā taisnīguma procesa integrēšanu krimināltiesību sistēmā. Rodas jautājums, vai pastāvošie krimināltiesību standarti bez būtiskām izmaiņām var tik piemēroti arī atjaunojošā taisnīguma koncepcijas gadījumā? Droši vien, ka ne. Jo atjaunojošā taisnīguma koncepcijai ar tradicionālo krimināltiesību sistēmu ir vairāk atšķirīgā nekā kopīgā. Atšķirīgi tiek definēts noziedzīgā nodarījuma jēdziens, ir citi mērķi un citāds process, dalībnieki un to lomas. Acīmredzot nav iespējams pastāvošos standartus bez būtiskas to pārskatīšanas un pārformulēšanas pieskaņot atjaunojošā taisnīguma filozofijai.

Arī vairāki atjaunojošā taisnīguma pamatelementi var pastāvēt un autonomi darboties ārpus atjaunojošā taisnīguma vai krimināltiesību sistēmas. Piemēram, alternatīvo strīdu risināšanas procedūra, ko visbiežāk saprot ar mediāciju, praksē ir atrodama arī dažādās nosaukumu variācijās, sākotnēji tika izveidota saistībā ar ārpus-tiesas strīdu izšķiršanas procedūru ieviešanu civillietās un komercietās. Lai arī šo procesu – atjaunojošā taisnīguma krimināltiesībās un mediācijas civiltiesībās un komercietībās – ieviešana pasaulē aizsākās gandrīz vienlaicīgi, tomēr to gaita visbiežāk norisinājās nesaistīti un paralēli dažādiem, jau sākotnēji atšķirīgiem, mērķiem.

Ja atjaunojošā taisnīguma mērķiem jau nedaudz pieskārāties, tad mediācijas ieviešanas mērķis bija saistīts ar “taisnīguma pieejamības vienkāršošanu un uzlabošanu”, sasaistot to ar naudas un laika resursu ekonomiju salīdzinājumā ar tiesu sistēmas procesu. Visbiežāk mediācijas sistēma tiek veidota kā pašregulatīva, ar efektīvu kvalitātes kontroles mehānismu, saglabājot mediācijas procesa elastību un iesaistīto pušu autonomiju. Tā tiek nodrošināta mediācijas efektīva, objektīva un kompetenta norise. Arī atjaunojošā taisnīguma process parasti tiek veidots kā pašregulējošs, balstīts uz pušu labo gribu. Praksē ir realizēti vairāki procesa norises modeļi: mediācija (*Victim Offender Mediation*), izlīguma sanāksme (*Conferencing / Family group conferencing*), miera apli (*Peace circles*). Katram ir savas pozitīvās iezīmes un arī savi trūkumi. Latvijas gadījumā par pamatu būtu jāņem mediācijas institūts, jo pasaulē jau ir izstrādāti un aprobežoti procesa vadīšanas principi, kuri ir visnotaļ piemēroti un atbilstīgi atjaunojošā taisnīguma procesam. Tomēr būtiskākā atšķirība no klasiskā mediācijas institūta ir saistīta ar procesa dalībnieku loku. Klasiskos atjaunojošā taisnīguma procesos parasti piedalās arī sabiedrības pārstāvji, kuriem ir būtiska loma procesa veiksmīgā norisē. Diemžēl, ņemot vērā, ka Latvijā nav pilnvērtīgi attīstīta nevalstisko organizāciju kustība, jo tai ir ierobežota ietekme uz varas lēmumu pieņemšanu un realizāciju, pašauties uz šādu sabiedrisko aktivitāti būtu kļūda. Tāpēc ir svarīgi atrast veidu, kā nodrošināt sabiedrības interešu aizsardzību, noziedzīgo nodarījumu neatkārtošanos un to cēloņu likvidāciju. Daļu šo funkciju savas kompetences ietvaros pilda Valsts probācijas dienests,

bet tā ir tikai neliela daļa no plašā problēmu loka, ar kuru jāsastopas, piemēram, veicot prevencijas darbu vai mēģinot novērst identificētos nozieguma cēloņus. Empīriski var pieņemt, ka daļa no šo problēmu risinājumiem būtu meklējami sociālā dienesta, bet vēl daļa – policijas kompetences sfērā.

Līdz ar to lietderīgi ir veidot grupas, kuras varētu izvietot pēc teritoriālās piekļuves principa un kuras sastāvētu no probācijas dienesta, policijas un sociālā dienesta darbiniekiem. Ļoti pozitīvi vērtējama policijas struktūras ietvaros jau veiktā prevencijas nodaļas izveide un policistu norīkošana darbam noziegumu prevencijas jomā. Svarīgi, lai šādu grupu darbs būtu nodrošināts ar (kaut salīdzinoši nelieliem) finanšu resursiem, kurus varētu elastīgi izmantot prevencijas darbā un procesa nodrošināšanas nolūkā.

Vēlreiz atgriežoties pie atjaunojošā taisnīguma uzdevumiem, ir jākonstatē, ka, lai arī sākumā var šķist, ka šā procesa mērķis ir acīmredzams, t. i., panākt izlīgumu starp cietušo un likumpārkāpēju, tomēr tā nav. Tā ir tikai procesa formālā puse. No sabiedrības viedokļa raugoties, pat svarīgāk ir noskaidrot noziedzīgo nodarījumu cēloņus, kurus sociālā atbalsta vai citu sociālo programmu ietvaros būtu iespējams novērst. Būtiska ir arī cietušā emocionālā ietekme uz likumpārkāpēju, jo tā bieži vien veicina likumpārkāpēja uzvedības maiņu. Tādējādi atjaunojošā taisnīguma koncepcija ietver daudz plašāku iespējamo rezultātu sasniegšanu nekā izlīguma gadījumā.

Ņemot vērā lielo praktisko pieredzi atjaunojošā taisnīguma izmantošanā, šobrīd var jau runāt par zināmiem standartiem atjaunojošā taisnīguma regulējuma nosacījumos, kuri būtu jāņem vērā, izstrādājot Latvijā šobrīd vēl pilnvērtīgi nepraktizējamo atjaunojošā taisnīguma sistēmu.

Turpinājumā apkopotas gan Eiropas Padomes (EP), gan ANO rekomendācijas, iekļaujot arī Jaunzēlandes un Ziemeļīrijas likumdošanā iestrādātos atjaunojošā taisnīguma principus.

1. Piedalīšanās procesā ir pušu brīva griba. Attiecībā uz procesa pusēm ir jāsniedz pilnīga informācija par to tiesībām, par procesa norises kārtību un iespējamām sekām, par pušu tiesībām pārtraukt procesu jebkurā brīdī. Piedalīšanās nedrīkst tikt netaisnīgi stimulēta (EP, ANO).
2. Pamatfaktiem ir jābūt zināmiem abām pusēm. Atjaunojošā taisnīguma process var tikt pielietots tikai tad, ja nozieguma pierādījumi ir pietiekami (ANO); kad likumpārkāpējs atzīst vainu (Jaunzēlande, Ziemeļīrija).
3. Pārrunām ir jābūt konfidencialām, un tās nevar tikt tālāk izmantotas, izņemot pušu vienošanās nolūkā (EP, Jaunzēlande); pārrunas, kas nenotiek publiski, ir konfidencialas (ANO). Iegūtā informācija nevar tikt izmantota par vainas pierādījumu sekojošā tiesas prāvā (EP, Jaunzēlande, ANO), kriminālprocesā (Ziemeļīrija). Informācija par smagiem noziegumiem ir jānodod attiecīgajām varas iestādēm (EP).
4. Atjaunojošā taisnīguma process ir jānodrošina gan teritoriāli, gan visās kriminālprocesa stadijās (EP, ANO).

Uldis Melķis. Daži teorētiski jautājumi atjaunojošā taisnīguma principu integrēšanai Latvijas krimināltiesību sistēmā

5. Pusēm ir tiesības uz juridisku palīdzību un tulka palīdzību (EP, ANO); likumpārkāpējam ir tiesības uz juridisku palīdzību (Jaunzēlande, Ziemeļīrija). Nepilngadīgajiem ir tiesības uz vecāku piedalīšanos procesā (ANO, EP, Jaunzēlande, Ziemeļīrija).
6. Lēmums nodot krimināllietu atjaunojošā taisnīguma procesā nāk no tiesībsargājošām iestādēm (EP). Atjaunojošā taisnīguma process nevar notikt, ja kāda no galvenajām iesaistītajām pusēm neizprot procesa nozīmi (EP). Procesā gaitā ir jāņem vērā dalībnieku būtiskas vecuma, brieduma, intelekta utt. (t. i., varas nevienlīdzības) atšķirības (EP, ANO), un tās jāņem vērā arī vadot procesu (ANO).
7. Vienošanās rezultātam ir jābūt labprātīgam un tā elementiem – saprātīgiem un samērīgiem.
8. Tiesībsargājošām institūcijām ir jāsaņem atjaunojošā taisnīguma procesa rezultātu novērtējums (EP, ANO), tām saprātīgos laika termiņos ir jābūt informētām par notikušo (EP, Jaunzēlande), bet – tikai par rezultātu, nevis procesa saturu. Ja puses nepanāk vienošanos, tad bez vilcināšanās ir jāpieņem lēmums par tālāko rīcību (EP, ANO). Ja ir panākta vienošanās atjaunojošā taisnīguma procesā, tad tālāka sodīšana par konkrēto nodarījumu nav pieļaujama (EP, ANO). Procesā izgāšanās vai vienošanās neizpildes gadījumā tas netiks izmantots sekojošajā kriminālprocesā (ANO).
9. Atjaunojošā taisnīguma process jāvada atbilstīgi atzītiem standartiem, to saistot ar procesa virzītāju kompetenci un apmācību (sākotnējo profesionālo sagatavošanu) (EP, ANO), kā arī ar starpnieku zināšanu padziļināšanu, pakalpojuma kvalitātes uzraudzību (EP), zinātnisko izpēti un pilnveidošanu (EP, ANO).
10. Atjaunojošā taisnīguma procesā starpniekam ir jāsaņem visa informācija no tiesībsargājošajām institūcijām, jādarbojas objektīvi (EP, ANO), jānodrošina droša vide (EP, ANO) un jādarbojas efektīvi (EP, Jaunzēlande) [4].

Šeit jāpiemin vēl viena būtiska teorētiska problēma, kurai ir jāsniedz atbilde uz jautājumu, kā apvienot atjaunojošā taisnīguma “neformālo elastību” ne tikai ar krimināltiesību formālismu, bet arī ar visas likumdošanas regulējošo raksturu? Tā diezgan tieši ir saistīta ar jau ilgāku laiku pasaulē pastāvošo likumdošanas pieejas maiņu, kas atzīst, ka sabiedrības attīstība un izmaiņas tajā notiek strauji un procesi kļūst pārāk sarežģīti, lai regulējošā likumdošana (*regulative law*) spētu nodrošināt nepieciešamo attīstību. Šo sociālo izmaiņu dēļ “regulējošā” likumdošana pamazām tiek nomainīta ar “reflekso” jeb principu likumdošanu (*reflexive law*) [5]. Prakse balstās uz to, ka likumdevējs nosaka tikai kopējos standartus vai vispārējos principus, kas virza procesa dalībnieku rīcību, vienlaicīgi atstājot pietiekami daudz brīvības procesu pašregulēšanās iespējai. Daudzās nozarēs (nodokļu, vērtspapīru tirdzniecības u. c.) šāda likumdošanas pieeja pasaulē jau ilgāku laiku tiek veiksmīgi izmantota. Šajā tendencē iederas arī atjaunojošā taisnīguma koncepcija.

Secinājumi

1. Atjaunojošā taisnīguma koncepcija pašlaik ir visefektīvākā sociālā prakse un līdzeklis kompleksai noziedzības problēmas risināšanai.
2. Šobrīd var uzskatīt, ka Latvijā ir izveidoti atjaunojošā taisnīguma koncepcijas darbībai nepieciešamie tiesību institūti. Tomēr process drīzāk notiek nevis pozitīvas un progresīvas ārvalstu pieredzes pārņemšanas rezultātā, bet gan ES prasību dēļ. Trūkstot vietējās politikas veidotāju gribai un, iespējams, arī atjaunojošā taisnīguma koncepcijas pilnvērtīgai izpratnei, šo institūtu darbība drīzāk notiek autonomi, un to darbība nav vērsta uz koncepcijas ietvaros formulēto mērķu sasniegšanu.
3. Pieaugošās sociālās sistēmas sarežģītības dēļ, konstruējot jaunus tiesību institūtus vai tiesiskās uzvedības modeļus, ir jāreķinās ne tikai ar tiesību sistēmas “iekšējiem parametriem”, bet, iespējams, pat svarīgāk – jāveic izpēte un jāizprot dažādu regulējumu atšķirīgā ietekme uz sociālajām sekām.
4. Dažādās valstīs pastāvošās atšķirīgās atjaunojošā taisnīguma sistēmas apliecina, ka neeksistē viens vienīgs pareizais tiesību institūtu izveidošanas variants. Svarīgāka ir šo institūtu darbības efektivitāte un to sociālā ietekme.

Some Theoretical Questions on Restorative Justice Principles' Integration in Criminal Justice System of Latvia

Abstract

The author reveals his vision of restorative justice objectives, concepts and principles of the problems that arise by integrating the existing criminal justice system.

The article accentuates theoretical problems encountered in other countries by legislators trying to achieve an effective restorative justice

Keywords: restorative justice, goals in restorative justice, restorative justice principles, criminal justice system, conciliation.

Literatūra un avoti

1. Braithwaite, J. *Restorative justice: assessing optimistic and pessimistic accounts*. Vol. 25, 1999.
2. Daley, K. Revisiting the relationship between retributive and restorative justice. In: J. Braithwaite (Ed.), *Restorative justice: philosophy to practice*. Aldershot, USA, Singapore, Sydney: Ashgate/Dartmouth, 2000.
3. Judins, A. *Izlīgums Latvijas krimināltiesībās*. Providus / Valsts probācijas dienests, 2005.

Uldis Meļķis. Daži teorētiski jautājumi atjaunojošā taisnīguma principu integrēšanai Latvijas krimināltiesību sistēmā

4. Shapland, J., Robinson, G., & Sorsby, A. *Restorative justice in practice: evaluating what works for victims and offenders*. Routledge, 2011.
5. Teubner, G. Substantive and reflexive elements in modern law. *Law and Society Review*, 1983; 17.
6. Walgrave, L. **Community service as a cornerstone of a systemic restorative response to juvenile crime**. In: G. Bazemore (Ed.). *Restorative juvenile justice: repairing the harm of youth crime*. Monsey, NY: Criminal Justice Press, 1999.
7. Wright, M. *Justice for victims and offenders: a restorative response to crime*. 2nd ed. Winchester: Waterside Press, 1996.

Sociālās vides determinanti un to ietekme uz dzimumnoziedznieku kriminoloģisko raksturojumu

Mg. iur. Aldona Kipāne

Rīgas Stradiņa universitātes doktorantūra, Latvija

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir sniegt atbildi uz to, kā sociālā vide ietekmē **seksuālo noziedznieku** personību. Izpētes gaitā vienkopus ir koncentrētas vairāku zinātnieku atziņas un informācija par vides ietekmi uz dzimumnoziedznieka personības veidošanos un attīstību.

Atslēgvārdi: seksuālais noziedznieks, vides ietekme, kriminoloģiskais raksturojums.

Dažādi kriminoloģiskie pētījumi un analīze ļauj izteikt vairākus secinājumus par noziedzības faktoru kompleksu. Noziedzību noteicošo faktoru ir daudz, un tie ļoti strauji mainās, – tikpat strauji, cik sabiedrība. Noziedzību, arī vardarbīgo, kā sociālu parādību pilnībā ietekmē šādi faktori:

- 1) sociāli ekonomiskie;
- 2) politiskie;
- 3) tiesiskie;
- 4) reģionālie;
- 5) individuālie u. c.

Vardarbīgās noziedzības cēloņus iedala iekšējos jeb individuālos un ārējos. “Iekšējie cēloņi ir saistīti ar cilvēka kā personības veidošanos, audzināšanu, raksturu, attiecībām ģimenē, ar bērnībā un jaunībā pārdzīvotām garīgām un fiziskām traumām. Šie apstākļi nosaka cilvēka pasaules uzskatu, attieksmi pret apkārtējiem, vērtību sistēmu. Ārējie faktori ir saistīti ar cilvēka apkārtējo vidi un tās ietekmi.” [2]

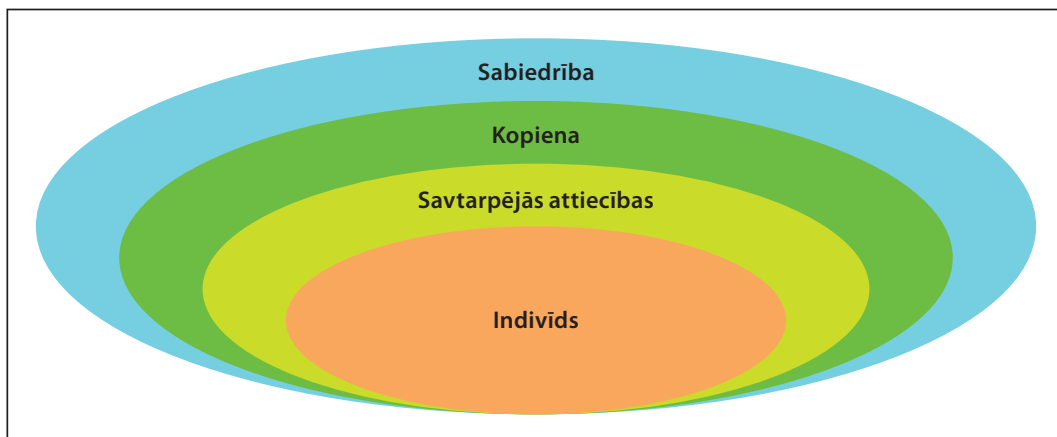
Raksta mērķis ir analizēt sociālās vides ietekmes uz dzimumnoziedznieka personību kriminoloģisko aspektu. Šāds pētījums ir aktuāls un būtisks, jo parāda dažādu pētnieku darba rezultātus.

Pētījuma gaitā izmantotas šādas **metodes**: aprakstošā, juridiski loģiskā un dokumentālā.

Seksuāla vardarbība ir jebkāda uzspiesta seksuāla aktivitāte, kurā upuris tiek iesaistīts bez piekrišanas. Seksuālā vardarbība visbiežāk ir saistīta ar spēka pielietojšanu, fizisku piespiešanu, fizisku varmācību, iebiedēšanu un fiziskiem draudiem vai draudiem mutvārdos.

Vardarbība ir daudzšķautņaina parādība, kas saistīta ar personas, vides un sociāli kulturālo faktoru mijiedarbību. Tā izpaužas četros līmeņos (sk. 1. att.), kurus veido:

- 1) individuālais līmenis (indivīds);
- 2) ģimenes konteksts (savstarpējās attiecības);
- 3) kopiena;
- 4) sabiedrība [12, 13].

1. attēls. Vardarbības interpretācijas ekoloģiskais modelis

Apkārtējās vides ietekmi uz personu skaidro vairākas teorijas, atklājot psihosociālos, bioķīmiskos, ģenētiskos un fizioloģiskos iemeslus. Pēdējos gados attīstās jauna sociālā un bioloģiskā pieeja, pētot vardarbību. To sauc par evolucionāro psiholoģiju. Norvēģijas speciālisti I. Mjusteruds un D. V. Polesdzinskis (*Mysterud & Poleszynski*) raksta, ka tradicionāli sabiedriski zinātniskais uzskats fokusējās uz vides psihosociāliem faktoriem. Pētnieki norāda uz jauniem apkārtējās vides faktoriem, kas var veicināt vardarbīgu uzvedību, piemēram, uz pārtikas uzturvērtības samazināšanos, kas tieši var novest pie hipoglikēmijas (pēkšņa glikozes līmeņa pazemināšanās asinīs), pārtikas alerģiju, jaunu kaitīgu vielu (smago metālu, sintētisko materiālu u. tml.) koncentrācijas palielināšanos atmosfērā [12, 29].

Amerikāņu pētījumi parādīja, ka hipoglikēmija konstatēta 80–85% vardarbīgo noziedznieku. Jauni cilvēki, kuri izdarījuši vardarbīgus noziegumus, bieži cieš ne tikai no hipoglikēmijas, bet arī no pārtikas alerģijas vai kādu produktu nepanesības.

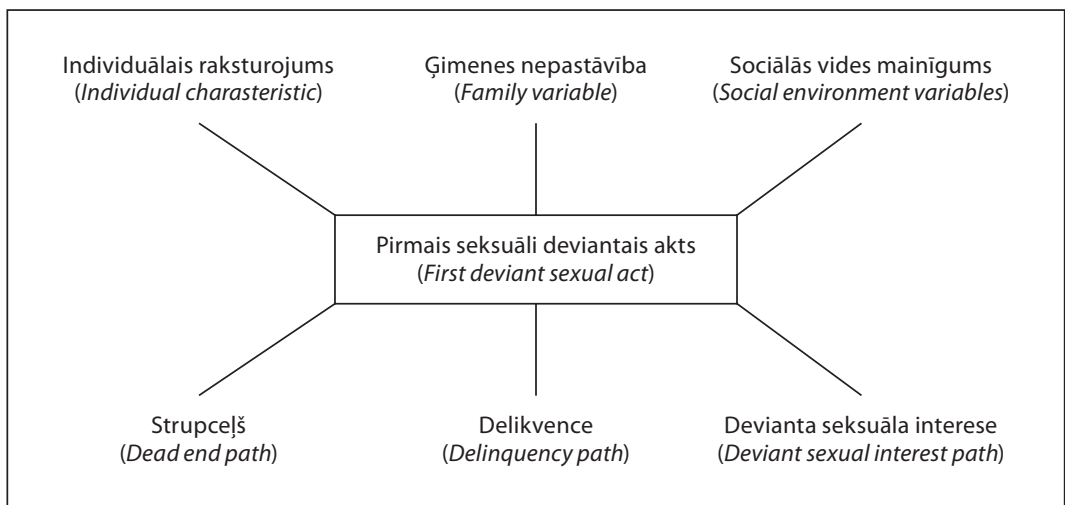
Aldona Kipāne. Sociālās vides determinanti un to ietekmes uz dzimumnoziedznieku kriminoloģiskais raksturojums

Smagie metāli (kadmijs, varš, svins, mangāns u. c.) saistāmi ar afektīvo agresiju. Amerikāņu pētījumos ir ziņas, ka 86% varmāku matos bija konstatēta smago metālu koncentrācija. Jāpiekrīt, ka šis būtībā ir jauns izpētes lauks vardarbīgo noziedzību ietekmējošo faktoru jomā.

D. Finkelhors (*Finkelhor*) savā četru priekšnoteikumu modeļa teorijā (*Finkelhor's Four Preconditions Model*) norādījis, ka seksuālā vardarbība pret bērnu, uzmākšanās bērniem (*child molestation*) ir komplikēts fenomens, un tā pamatā ir dažādi faktori. Tajos ietilpst psiholoģiskās vajadzības un noziedznieka motīvi, situācijas un konteksta mainība, audzināšanas prakse, sociālā attieksme pret bērnu un seksu [11, 20].

Jāpiemin, ka pētnieki, vērtējot dažādu pamata faktoru nozīmīgumu jaunu cilvēku seksuālajai agresijai, nonākuši pie secinājuma, ka nav viena faktora vai pieredzes, kas jauniešiem attīsta seksuāli agresīvu uzvedību. Vairāku faktoru sakopojums, piemēram, personīgā ļaunprātīgās izmantošanas pieredze, piesaistes vai pieķeršanās problēmas, ģimenes attīstība, vardarbības pieredze, uzvedības problēmas un nepietiekamas sociālās zināšanas un spējas, kuras saistītas ar seksuālu virzību, – tas viss pamudina jaunus cilvēkus kļūt par seksuāliem noziedzniekiem.

Dažos pētījumos pierādīts, ka seksuāli vardarbīgas uzvedības iemesli ir nelabvēlīga ģimenes vide, kas tiek raksturota ar dažādām ļaunprātīgas izmantošanas un nevēlēšanās formām. Audzināšanas un padomu trūkums noved pie problēmām sociālajā funkcionēšanā (neuzticēšanās, naidīgums un nedroša piesaiste, kas atkal ir iemesls sociālajam noraidījumam, vientulībai, negatīvām attiecībām ar sev līdzīgajiem un delinkventai uzvedībai). Seksuāli deviantās uzvedības veida raksturojumu sk. 2. attēlā [9, 100].

2. attēls. Seksuāli deviantās uzvedības ietekmes shēma
(*Becker & Kaplav. Mode of deviant sexual behaviour*)

Aldona Kipāne. Sociālās vides determinanti un to ietekmes uz dzimumnoziedznieku kriminoloģiskais raksturojums

Multidisciplināri pētījumi liecina, ka noziedzīgas uzvedības aizsākums gandrīz vienmēr ir meklējams ģimenē, tajos apstākļos, kādos aug bērns. Vairākos pētījumos pierādīta saistība starp vecāku kriminālo pagātņi un tās ietekmi uz bērnu. Ģimenēs, kur vecākiem ir krimināla pagātne, novērojama lielāka bērna kriminālās uzvedības varbūtība nekā ģimenēs bez kriminālās pagātnes.

Nīderlandes pētnieki Van de Rakts, Nieuwberta un De Grāfs (*Van de Rakt, Nieuwbeerta, De Graaf*), izanalizējot 4271 notiesāta vīrieša pagātņi un viņu 6962 bērnus, un 717 netiesātu vīriešu un viņu 1133 bērnus, konstatēja, ka bērni, kuru tēvu pagātnē ir pastāvīga un noturīga sodāmība, biežāk kļūst par noziedzniekiem [16]. Austrālijas pētījumā apzināts, ka šādas tendences novērotas ap 76% zēnu un 80% meiteņu [6].

Vērojama, piemēram, šāda daudzpusējā cēlonības saistība:

vāja aprūpētāja piesaiste → sliktākas sekmes skolā → konflikti ģimenē → atsvešināšanās no ģimenes → identificēšanās ar līdzīgo → ar grupu saistīts noziedzīgs nodarījums [5, 17].

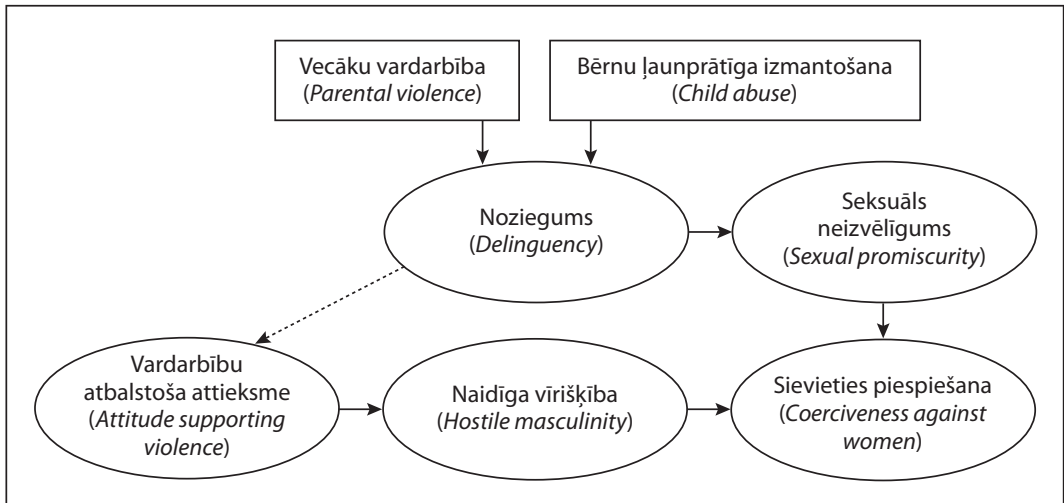
Pamatoti tiek norādīts, ka “ģimenē tiek īstenotas indivīda un sabiedrības pamatvērtības un apmierinātas galvenās vajadzības, tajā norit indivīda attīstība un personības veidošanās process. Personībai būtisks ne tikai ikdienas organizācijas elements, bet arī emocionālā piesaiste, kas rada drošības un piederības izjūtu” [1, 26]. Sociālās vides ietekme var būt gan pozitīva, gan arī negatīva (izkropļota informācija, kaitīgi ieradumi). Bērni socializējas vērojot, atdarinot un vērtējot paraugus, līdzdarbojoties un mācoties. Personības socializāciju ietekmē vairāki sociālās vides faktori (sk. 1. tab.) [4, 21].

1. tabula. Personības socializāciju ietekmējošie sociālās vides faktori

Ģimene	→	Zināšanas (informācija)
Tuvākie apkārtējie – draugi, vienaudži, kolēģi utt.		Prasmes
Masu informācijas līdzekļi		Attieksmes, uzvedība
Iestādes, piemēram, skola, augstskola, darbavieta, interešu grupas utt.		Ieradumi, dzīvesveids, Sociālo lomu apguve

Jāpiebilst, ka, pamatojoties uz tiesu psihiatrijas materiāliem, Zviedrijā veiktā pētījumā konstatēta nevērība, ļaunprātīga izmantošana un nošķiršana ģimenē, jauniešiem novērota hiperaktivitāte un koncentrēšanās grūtības. Vairākums jauniešu pārcietuši nevērību, atstumtību vai emocionālo vardarbību. Viena pētījuma rezultāti rādīja, ka 61% jauno seksuālo noziedznieku piedzīvojuši aizskaršanu (t. s. bulingu), trešdaļa šīs grupas noziedznieku ir sodīti ar izolāciju no sabiedrības [7, 100]. Pētījumi pierādījuši, ka jauniešiem, kuriem ir siltas, sirsnīgas, tuvas attiecības ar viņu vecākiem, pastāv mazāks uzvedības problēmu risks; un otrādi, tiem jauniešiem, kuriem nav izveidojušās ciešas attiecības ar vecākiem, ir lielāka iespējamība, ka viņiem būs uzvedības problēmas [3, 24]. Šo sakarību rāda Malamuta modelis: vīrieša īstenots piespiešanas modelis (*Malamuth's model of the characteristics of coercive men*) (sk. 3. attēlu) [6, 83].

Aldona Kipāne. Sociālās vides determinanti un to ietekmes uz dzimumnoziedznieku kriminoloģiskais raksturojums

3. attēls. Malamuta modelis: vīrieša īstenota piespiešanas modeļa raksturojums

Ģimenes lomas nozīme, īpaši attieksme pret nepilngadīgo, ir acīmredzama. Ja ģimenē bērni nejutās saprasti, viņi mēdz atteikties no savas vērtību izpratnes, lai izpelnītos atzinību no vienaudžiem, bērni veic deviantas darbības. Nenoliedzami, paaugstinot ģimenes lomu sabiedrībā, var sekmēt arī tās nozīmīgumu sabiedrībā un stimulēt tās patstāvību un noturību. Rīcības plānā nepilngadīgo aizsardzībai no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību 2010.–2013. gadam [18] atzīts, ka liela nozīme ir ģimenei, ka būtiskas ir gan attiecības starp vecākiem, gan vecāku attieksme pret bērnu. Taču veiksmīga socializācija iespējama tikai tad, ja ģimenē ir pietiekamas zināšanas par to, kā šo procesu īstenot. Tāpēc liela nozīme ir sabiedrības izglītošanai.

Norādot uz vardarbības ģimenē plašāko problemātiku, jāakcentē ģimenes nozīmīgums, jo tajā veidojas cilvēka personība. Latvijas tiesību zinātnieki neizdala atsevišķu kriminoloģijas kategoriju “ģimenes kriminoloģija” jeb “ģimenes attiecību kriminoloģija”, tomēr, pēc manām domām, šāda kategorija jāattīsta. Zināmā mērā ģimene ir indivīda attiecību ar sabiedrību modelis, jo ģimene veic socializācijas funkciju, t. i., cilvēka piemērošanos dzīvei sabiedrībā.

Ministru kabineta 2011. gada 5. oktobra rīkojumā Nr. 504 “Par sabiedrības veselības pamatnostādņēm 2011.–2017. gadam” [17] atzīts, ka nozīmīgs ir ekonomiskais nodrošinājums, ka dzīve nabadzībā biežāk ir saistīta ar t. s. riska uzvedību – biežāku psihoaktīvo vielu (tabakas, alkohola) lietošanu, depresiju, pretsabiedrisku uzvedību un noziedzību, ar palielinātu nedrošas pārtikas lietošanas risku, plašu somatisko problēmu spektru [10].

Piemēram, lineārās cēlonības saistība ir šāda:

bezdarbnieks → nabadzība → stress, kas rada konfliktus ģimenē → vardarbība ģimenē veicina bērnu vāju socializāciju → noziedzīga nodarījuma izdarīšana [5, 17].

Par ģimenes lomu, tās ietekmi un izpētes nozīmīgumu runā gan Rietumu valstu speciālisti, gan Krievijas kriminologi. Ģimenes kriminoloģija jeb ģimenes attiecību kriminoloģija varētu būt kriminoloģijas nozare, kas pēta ģimenes institūta ietekmi uz noziedzīgu uzvedību un noziedzību. Rietumu pasaulē 90. gados sabiedriski politiskās debātes par nozieguma dabu un likumpārkāpēja uzvedību koncentrējās uz ģimenes lomu. S. Valklate (*Walklate*) raksta, ka ar ģimenes institūta izmaiņām arī ģimenes nozīmīgums kriminoloģiskajos pētījumos ir kļuvis plašāks [8, 50].

No kriminoloģijas viedokļa, par ietekmi uz deviantu uzvedību veicinošiem apstākļiem var izdalīt četras problēmgrupu ģimenes:

- 1) šķirtas ģimenes;
- 2) ģimenes, kurās valda nesaskaņas un spriedze;
- 3) ģimenes ar vecāku aprūpes problēmām;
- 4) ģimenes, kurās dzīvo varmāka [11, 50].

Ģimenes kriminoloģija (krievu val. *семейная криминология*) Krievijā tiek pētīta kopš pagājušā gadsimta 70. gadiem. Pētnieks D. A. Šestakovs (*Шестakov*) īpašu uzmanību pievērš ģimenes iekšējām problēmām un izdala atsevišķu noziegumu – “vardarbība ģimenē” [13, 94].

Ģimenes kriminoloģijā tiek pētīti šādi aspekti:

- 1) noziegumi pret ģimenes locekļiem (līdz šim visvairāk pētīti vardarbīgi noziegumi pret laulāto un bērnu slepkavības);
- 2) ģimenes ietekme uz nepilngadīgo noziedzību;
- 3) ģimenes ietekme uz mantkārīga noziedznieka attīstību;
- 4) ģimenes ietekme uz vardarbīga noziedznieka veidošanos;
- 5) ģimenes ietekme uz noziedzības recidīvu;
- 6) ģimenes iemeslu mehānisms, kas ietekmē noziedzību;
- 7) noziedzības novēršana, tieši iedarbojoties uz ģimenes struktūru.

Turklāt ģimenes kriminoloģija atklāj atgriezenisko saiti starp ģimeni un noziedzību, piemēram, kā to ietekmē ģimenes attiecības [14, 303], ņemot vērā ģimenes kā sociālā institūta nozīmīgumu personas socializācijas gaitā.

Pēc manām domām, ģimenes kriminoloģijai jāķūst par kriminoloģijas nozari, kas pēta ģimenes institūta ietekmi uz noziedzīgu uzvedību, noziedzību un tās elementiem kopumā.

Secinājums

1. Seksuāla rakstura noziedzīgos nodarījumus nosaka faktori, kas ir cieši saistīti ar vardarbību, – vara un kontrole pār upuri, kas ir savienota un integrēta ar upura pazemošanu, dominēšanu pār viņu, cietušā ļaunprātīgu izmantošanu.
2. Jāņem vērā ģimenes kā sociālā institūta nozīmīgums personas socializācijas gaitā.

3. Latvijā par kriminoloģijas apakšnozari jāattīsta “ģimenes kriminoloģija” jeb “ģimenes attiecību kriminoloģija”, kas pēta ģimenes institūta ietekmi uz noziedzīgu uzvedību un noziedzību. Ģimenes kriminoloģija būtu kriminoloģijas nozare, kas pēta ģimenes institūta ietekmi uz noziedzīgu uzvedību, noziedzību un tās elementiem kopumā. Viena no ģimenes kriminoloģijas izpētes sfērām būtu ģimenes ietekme uz vardarbībā iesaistītām personām (vardarbīgā noziedznieka veidošanos un upuri).

Criminological Characterisation of Environment Factors and Their Impact on Sexual Criminal

Abstract

The aim of the article is to reveal the criminological characterisation of environment factors. The article summarises information by several researchers' about environmental factors and their impact on a sexual offender.

Keywords: sexual offender, environment influence, criminological characterisation.

Literatūra un avoti

Monogrāfijas

1. Karpova, Ā. *Ģimenes psiholoģija: lekciju kurss*. Rīga: RaKa, 2000.
2. *Kriminoloģija: mācību grāmata*. Zin. red. Ķipēna K., Vilks A. Rīga: Nordik, 2004.
3. Laizāne, I. *Jauniešu līdzatkarības pazīmju saistība ar piesaisti vecākiem, alkohola lietošanu ģimenē un internalizētām un eksternalizētām problēmām: promocijas darbs*. Latvijas Universitāte, 2011.
4. Puškarevs, I. *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Raka, 2001.
5. Einstadter, W. J., Henry, S. *Criminological theory: an analysis of its underlying assumptions*. USA: Rowman & Littlefield Publisher, INC, 2006.
6. Malamuth's model of the characteristics of coercive men. In: Ward T., Polaschek D., Beech A. R. *Theories of sexual offending*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd, 2006.
7. Prinz, R. J. *Advances in behavioral assessment of children and families*. Vol. 4. Jai Press LTD, 1988.
8. Walklate, S. *Understanding criminology: current theoretical debates*. New York, Open University Press, 2007.
9. Ward, T., Polaschek, D., Beech, A. R. *Theories of sexual offending*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd., 2006.
10. *World report on violence and health*. Eds E. G. Krug, Mercy A. J., Zwi B. A. and Lozano R. Geneva: World Health Organization, 2002.

Aldona Kipāne. Sociālās vides determinanti un to ietekmes uz dzimumnoziedznieku kriminoloģiskais raksturojums

11. Кризис семьи и преступность. В: *Криминология – XX век*. Под ред. проф. В. Н. Бурлакова, проф. В. П. Сальникова. Санкт-Петербург: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2000.
12. Мюстеруд, И., Полесжинский, Д. В. Насилие, эволюция и новые факторы окружающей среды. В: *Преступность и борьба с ней: новейшие правовые исследования*. Сборник научных трудов. Москва: Ининон Ран, 2008.
13. Шестаков, Д. А. *Семейная криминология: криминофамилистика*. Юридический центр, 2003, с. 94.

Interneta resursi

14. Goodwin, V., Davis, B. *Crime families: gender and the intergenerational transfe of criminal tendencies*. Iegūts no: <http://www.aic.gov.au/publications/current%20series/tandi/401-420/tandi414.html> [sk. 09.08.2014.].
15. Kjellgren, C. *Understanding and managing young sexual offenders: expert report*. p. 14. Iegūts no: <http://www.childcentre.info/research/perpetrato/acf44b.pdf> [sk. 17.10.2014.].
16. Van de Rakt, M., Nieuwbeerta, P. and De Graaf, N. D. *Like father, like son. The relationships between conviction trajectories of fathers and their sons and daughters*. Iegūts no: <http://ics.uda.ub.rug.nl/FILES/root/Articles/2008/RaktMvd-LikeFather/RaktMvd-LikeFather-2008.pdf> [sk. 09.08.2014.].

Tiesību akti

17. *Ministru kabineta 2011. gada 5. oktobra rīkojums Nr. 504 “Par sabiedrības veselības pamatnostādņēm 2011.–2017. gadam”*.
18. *Rīcības plāns nepilngadīgo aizsardzībai no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību 2010.–2013. gadam*.

Spiegošanas un valsts nodevības krimināltiesiskais regulējums nacionālās drošības kontekstā

Mg. iur. Laura Platace

*Rīgas Stradiņa universitāte,
Juridiskā fakultāte, Latvija*

Kopsavilkums

Apstākļos, kad valda ģeopolitisks saspīlējums starp Rietumvalstīm un Krieviju, un apsteidzošas informācijas iegūšanas sāncensībā aktuāli kļūst spiegošanas un valsts nodevības noziegumi. Taču kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā neviena persona nav notiesāta par spiegošanu. Spēkā esošais Krimināllikuma regulējums ir nepilnīgs un nepietiekams, lai aizsargātu nacionālās drošības intereses, jo Krimināllikums valsts nodevību par noziegumu neatzīst, līdz ar to spiegošanas tiesiskais regulējums ir novecojis un nav piemērots pašreizējai situācijai.

Atslēgvārdi: spiegošana, valsts nodevība, nacionālā drošība, ārvalstu izlūkdienests.

Ievads

2014. gada laikā strauji mainījās ģeopolitiskie procesi Eiropā. Tie tieši ietekmēja Latvijas valsts drošību. Karadarbība Ukrainas austrumos ir izraisījusi politisko konfrontāciju starp Krieviju un Rietumvalstīm un drošības situācijas pasliktināšanos Eiropā, tāpēc ir pastiprināta NATO militārā klātbūtne Baltijas valstīs un Latvijas militārās aizsardzības spējas. Domāju, ka militārās aizsardzības stiprināšana ir tikai viens aspekts, lai novērstu valsts drošības apdraudējumus, jo ir mainījušās arī kara metodes. Mūsdienās tiek izvērsts hibrīdkarš un informatīvais karš, kas ietver ne tikai militārās un vardarbīgas izpausmes, bet arī nevardarbīgu vēršanos pret valsts neatkarību, suverenitāti vai teritoriālo vienotību.

Ģeopolitisks saspīlējums valstīm aizvien aktuālāk kļūst iegūt apsteidzošu, publiski nepieejamu un klasificētu informāciju, kā arī "savervēt" sev aģentus

pretinieka pusē, lai varētu iegūt šādu informāciju vai saņemt cita veida palīdzību. Vācijas Federālā konstitūcijas aizsardzības biroja vadītājs H. G. Māsens ir uzsvēris, ka Krievija ir pastiprinājusi spiegošanas aktivitātes Eiropā, sasniedzot aukstā kara spiegošanas apmērus [25]. Aizvien aktuālāki kļūst arī spiegošanas un valsts nodevības noziegumi.

Satversmes aizsardzības birojs (SAB) 2014. gada darbības pārskatā par vienu no nozīmīgākajiem valsts drošības iekšējiem un ārējiem apdraudējumiem ir nosaucis spiegošanu [22, 1]. Taču Latvijā līdz šim neviena persona nav notiesāta par spiegošanu ārvalsts izlūkdienestu uzdevumā.

Manuprāt, Latvijā krimināltiesiskais regulējums par spiegošanu ir nepilnīgs, arī Krimināllikuma (KL) regulējums neatzīst valsts nodevību par noziedzīgu nodarījumu. Piemēram, Igaunijas Sodudeksta (SK) valsts nodevības regulējums par prettiesiskām darbībām atzīst ne tikai valsts noslēpuma un ārvalsts klasificētas informācijas vākšanu un nodošanu ārvalstij, bet arī ar vardarbību nesaistītu darbību veikšanu ārvalsts interesēs, ja rīcība vērsta pret valsts neatkarību, suverenitāti vai teritoriālo vienotību [7].

Tādēļ pašreizējais krimināltiesiskais regulējums Latvijā neļauj personas saukt pie atbildības par tādiem nodarījumiem, kas būtiski apdraud Latvijas iekšējās un ārējās drošības intereses. Turklāt minētais problēmjautājums līdz šim Latvijā nav padziļināti pētīts.

Spiegošanas un valsts nodevības jēdziens un izpratnes attīstība pasaulē

Izlūkošanas un drošības politikas pētnieki S. A. Teilors (*S. A. Taylor*) un K. Buhanans (*K. Buchanan*) skaidro, ka juridisko un konstitucionālo noteikumu vēsturiskie pirmsākumi, lai atturētu pilsoņus no nodevības, bija domāti un bija cieši saistīti ar lojalitātes zvērestu un solījumu valdniekam. Ja šie solījumi un zvēresti tika pārkāpti, tad pastāvošā vara varēja tikt sagrauta un iznīcināta, tostarp pats valdnieks un pati "valsts" [23, 518].

S. A. Teilors un K. Buhanans arī norāda, ka gan antikās pasaules, gan 20. gadsimta tiesību filozofi uzskatīja nodevību par kaut ko vēl ļaunāku nekā militārās informācijas nodošanu ienaidniekam. Drīzāk viņi bija pārliecināti, ka nodevība grauj uzticību un apdraud vienotu pilsonisko sabiedrību, jo individuālas sabiedrības, tāpat kā civilizācijas, prasa lojalitāti. Šī prasība nav nepamatota, jo kopš aizvēstures laikiem līdz pat mūsdienām sociālā kārtība ir balstīta uz uzticēšanos. Par uzticību tika dots zvērests, tādēļ uzticība no pilsoņiem arī tika sagaidīta. Lai gan šādi zvēresti bieži tika laužti, pārkāpumi nepalika nesodīti. Šāda izpratne par nodevību pastāvēja antīkajā pasaulē, viduslaikos un pastāv joprojām arī mūsdienās [23, 519].

Attīstoties politiskām un juridiskām sistēmām, lojalitāte pret valsti vai suverenitāti tika iekļauta rakstītos likumos, lai izšķirtu šādus noziegumus vai prasības pret lojalitāti valstij, tādēļ gandrīz katrā modernā valstī par noziegumu ir atzīta valsts nodevība

[23, 519–520]. Savukārt, kā skaidro izlūkošanas un drošības politikas pētnieki P. Gils (*P. Gill*) un M. Fitians (*M. Phythian*), spiegošana vēsturiski ir saprasta kā militārās izlūkošanas metode, lai noskaidrotu ienaidnieka mērķus un zagtu citu noslēpumus. Senajā Ēģiptē bija labi attīstīts slepenais izlūkdienests, kas vāca informāciju un ziņoja valdniekam par ienaidnieka pozīcijām. Arī senajā Ķīnā spiegošana tika izmantota kara mākslā, lai veiktu izlūkošanu un maldinātu ienaidnieku. Viduslaikos attīstījās politiskā spiegošana: karaļnamu galmos tika uzpirkti galminieki, lai viņi spiegotu citu ieinteresētu personu labā un nodotu tām uzzināto informāciju. [6, 10–11]

P. Gils un M. Fitians norāda, ka līdz pat mūsdienām spiegošana tiek saprasta kā likumu pārkāpšana, lai ārvalsts, izmantojot pretējās puses vājības, ar viltu un maldināšanu iegūtu slepenu informāciju, taču, lai tiktu pie noslēpumiem, tos vajag nolaupīt. Savukārt nolaupīšana notiek vai nu ar ielaušanos un zādzību, vai arī pamudinot citas personas uz nodevību uzpirkšanas, šantažēšanas vai, ja nepieciešams, tiešas fiziskas vardarbības ceļā [6, 12–14].

Ņemot vērā minēto, secināms, ka spiegošanas un valsts nodevības jēdzieni ir cieši saistīti, jo, spiegojot citas valsts labā, valstspiederīgais nodod savu lojalitāti un izdara noziegumu pret savu valsti, bet spiegošana ir metode informācijas iegūšanai par pretinieku.

S. A. Teilors un K. Buhanans [23, 520] skaidro, ka mūsdienās jēdziens “valsts nodevība” valstu krimināllikumos tiek skaidrots un saprasts dažādi, bet kopumā valsts nodevība tiek definēta kā noteikta veida darbības, kas tiek uzskatītas par valstij nodevīgām. Visbiežāk valsts nodevība tiek definēta kā palīdzības vai atbalsta sniegšana ārvalstij, kas apdraud valsts drošību, vai kā nodevīga darbība, kuras rezultātā tiek mēģināts izraisīt karastāvokli pret valsti, vai kā savtīgas darbības ar mērķi atbalstīt ienaidnieku. Savukārt P. Gila un M. Fitiana skaidrojumā [6, 14] jēdziens “spiegošana” visbiežāk tiek definēts kā slepenas informācijas vākšana ārvalsts interesēs.

Salīdzinot Eiropas valstu krimināllikumos ietvertos “valsts nodevības” jēdzienus, redzams, ka Vācijas Kriminālkodeksā (KK) valsts nodevības jēdziens tiek izmantots divējādi atsevišķos pantos:

- 1) kā noziedzīgs nodarījums ar vardarbīgu vēršanos pret valsts neatkarību un teritoriālo vienotību (81. pants);
- 2) kā valsts noslēpuma paziņošana ārvalstij (94. pants).

Savukārt ar spiegošanu tiek saprasta valsts noslēpuma izspiegošana (96. pants) [26].

Lietuvas KK valsts nodevība tiek attiecināta tikai uz kara laiku, ko ilustrē 117. pants: “Lietuvas Republikas pilsonis, kas kara laikā vai pēc kara stāvokļa pasludināšanas pārgājis ienaidnieka pusē vai palīdzējis ienaidniekam darboties pret Lietuvas valsti, ..” [16].

Igaunijas SK izpratnē valsts nodevība ir Igaunijas pilsoņa sniegta palīdzība ārvalstij ar vardarbību nesaistītu rīcību, kas vērsta pret Igaunijas neatkarību, suverenitāti vai teritoriālo vienotību, vai valsts noslēpuma, vai ārvalsts klasificētas informācijas vākšana ar nolūku to nodot vai tās nodošana ārvalstij (232. pants) [7].

Uzskatu, ka “valsts nodevības” jēdziens ir plašāks nekā spiegošana, jo aptver arī “spiegošanas” jēdziena būtību. Tas ir novērojams Igaunijas SK regulējumā, bet vistiešāk tiek atrunāts Krievijas KK. Krievijas KK izpratnē valsts nodevība ir Krievijas pilsoņa veikta spiegošana, valsts noslēpuma nodošana ārvalstij vai finansiālas, materiāli tehniskas, konsultatīvas vai cita veida palīdzības, kas vērsta pret Krievijas drošību, sniegšana ārvalstij (275. pants) [11].

Igaunijas un Krievijas krimināllikumos, līdzīgi Vācijai, ar valsts nodevību tiek saprasta palīdzības sniegšana ārvalstij un valsts aizsargātas informācijas vākšana un nodošana ārvalstij. Vienīgā atšķirība no Vācijas – Igaunijā un Krievijā palīdzība ārvalstij tiek saprasta kā palīdzība ārvalstij nevardarbīgi vērsties pret valsti. Turklāt valstīs, piemēram, Igaunijā un Krievijā, kurās “valsts nodevības” jēdzienā ir ietverta arī spiegošana vai spiegošanu raksturojošas pazīmes, tiek izdalīti divi noziedzīgi nodarījumi ar diviem atšķirīgiem subjektiem. Par valsts nodevību soda pilsoni, bet par spiegošanu – ārvalstnieku.

Savukārt “spiegošanas” jēdziens ir attiecināms tikai uz aktīvu un slēptu darbību veikšanu, lai ārvalstij darītu zināmu valsts aizsargātu informāciju. Piemēram, Krievijas KK ar spiegošanu tiek saprasta valsts noslēpuma nodošana, vākšana, nolaupīšana vai glabāšana ar nolūku nodot to ārvalstij, kā arī citu ziņu nodošana vai vākšana ārvalsts izlūkdienesta uzdevumā ar nolūku izmantot tās pret Krievijas drošību, ja to veicis ārvalsts pilsonis vai bezvalstnieks (276. pants) [11].

Igaunijā spiegošanas noziegums tiek raksturots tāpat kā 232. pantā teiktais par valsts nodevību. Igaunijas SK izpratnē spiegošana ir valsts noslēpuma vai klasificētas informācijas vākšana nolūkā nodot vai tās nodošana ārvalstij, par ko soda ārvalstnieku (234. pants) [7]. Savukārt Lietuvas KK izpratnē spiegošana ir valsts noslēpuma nolaupīšana, nopirkšana vai citāda veida vākšana nolūkā to nodot, kā arī nodošana ārvalstij vai citu ārvalsts izlūkdienestu interesējošas informācijas nodošana (119. pants) [16].

Salīdzinot vairāku valstu krimināltiesisko regulējumu par spiegošanas un valsts nodevības jēdzienu izpratni, redzama atšķirīga iepriekš minēto jēdzienu izpratne, taču mūsdienās joprojām valstu krimināltiesību regulējumos tiek atzīti abi jēdzieni – gan “spiegošana”, gan “valsts nodevība”.

Spiegošanas un valsts nodevības izpratnes attīstība Latvijā

Sikāk apskatot jēdzienu “spiegošana” un “valsts nodevība” izpratnes attīstību Latvijā kopš 20. gadsimta sākuma, redzams, ka 1903. gada 22. marta Sodū likumos, kurus Krievijā apstiprināja Nikolajs II 1903. gada 22. martā, bet Latvijā oficiāli ieviesa ar 1918. gada 6. decembra Latvijas Tautas Padomes izdoto likumu, kas bija spēkā līdz 1933. gada 1. augustam [13], ceturtajā nodaļā bija iekļauti dažādi noziegumu veidi, ko uzskatīja par valsts nodevību [1, 35–40].

Sodu likumu 108. pants paredzēja: “Latvijas pilsonis, kas pabalstījis ienaidnieku vai rīkojies viņam labvēlīgi kara vai citos kādos naidīgos darbos pret Latviju, sodāms: ar spaidu darbiem uz noteiktu laiku” [1, 35–36]. Taču šajā pantā bija ietverts vēl sikāks regulējums, kas diferencēja un atrunāja izdarītos noziegumus un soda apmēru par pabalstīšanu vai labvēlīgu rīcību. Piemēram, ja tāda pabalstīšana vai ienaidniekam labvēlīga rīcība pastāvējusi: “.. 6) spiegošanā, .. tad vainīgais sodāms: ar nāves sodu” [1, 36].

Par valsts nodevību tika uzskatīti dažāda veida noziegumi, piemēram, nodarījumi pret karaspēku (108. un 109. pants), vardarbīga vēršanās pret Latviju (110. pants), prettiesiskas darbības bez pienācīgas atļaujas (112.–113.¹ pants), dokumentu viltošana (117. pants) u. c., ko likumdevējs bija uzskatījis par sodāmiem [1, 35–39]. Taču jāuzsver, ka detalizēts regulējums bija izstrādāts par informācijas nodošanu ārvalstij, kas satur spiegošanas pazīmes.

Sodu likumu 111. pants paredzēja: “Kas palīdzējis ārvalsts valdībai vai aģentam ievākt ziņas vai priekšmetus, kuri attiecas uz Latvijas ārējo drošību vai viņas bruņotajiem spēkiem, vai valsts kara apsardzībai nolemtiem ierīkojumiem, sodāms: ar ieslodzījumu pārmācības namā” [1, 37]. Arī par informācijas nodošanu ārvalstij bija izstrādāts detalizētāks regulējums, kas diferencēja un atrunāja izdarītos noziegumus un soda apmēru, piemēram, ja kāds pārdevis vai pieteicis privilīģēšanai ārvalstī turamu izgudrojumu (111.⁴ pants), nodevis slepenībā turamas ziņas un priekšmetus (111.¹ pants), sadarbojies ar ārvalsts valdību, lai ievāktu informāciju (111.² pants); kā arī atsevišķi bija atrunāts par informācijas vākšanu un nodošanu kara laikā (118.² pants) u. c. [1, 37–39].

Sodu likumos ceturtajā nodaļā par izdarīto noziegumu subjektu bija noteikts Latvijas pilsonis, taču 119. pantā bija atruna: “Ārzemnieks, kas pa savu uzturēšanās laiku Latvijā izdarījis 108. pantā paredzētu noziedzīgu nodarījumu, vai šādā noziegumā vainīgais kara gūsteknis, ja viņi nav atbildīgi pēc kara likumiem, sodāmi uz minētā panta pamata kā Latvijas pilsoņi” [1, 40]. Ārzemnieks tika sodīts pēc valsts nodevības regulējuma, bet būtībā – par spiegošanu.

Latvijā 1933. gadā stājās spēkā jauns Sodu likums, kam Latvijas jurists, politiķis un Latvijas 1933. gada Sodu likuma izstrādāšanas komisijas priekšsēdētājs P. Mincs devis detalizētu ietvertā regulējuma skaidrojumu. P. Mincs par šā likuma sesto nodaļu “Valsts nodevība” skaidroja, ka Latvijas Sodu likuma 87. pants soda ar spaidu darbiem uz noteiktu laiku Latvijas pilsoni, Latvijā dzīvojošu ārzemnieku un kara gūstekni (102. pants), kas pabalstījuši ienaidnieku viņa karā vai citos naidīgos darbos pret Latviju. Sods pieaug līdz spaidu darbiem uz visu mūžu “sevišķi svarīgos gadījumos”, kuru noteikšanu Latvijas Sodu likums, sekodams jaunajam virzienam leģislatīvā tehnikā, atstājis tiesai. Šis nodarījums tādā pašā mērā sodāms, ja tas vērsts pret ārvalsti, kura karo savienībā ar Latviju (100. pants) [17, 49].

P. Mincs norāda, ka pēc 88. panta ar spaidu darbiem uz noteiktu laiku sodāms Latvijas pilsonis, kas stājies sakaros ar ārvalsts valdību vai tās aģentu nolūkā panākt karu vai citus naidīgus darbus pret Latviju, vai pirms kara pieteikšanas apsolījis ārvalsts valdībai, savā vai citu vārdā, palīdzēt viņai kara darbos pret Latviju. Sods paaugstināts

līdz spaidu darbiem uz visu mūžu “sevišķi svarīgos gadījumos”. Ja iepriekšējās divas nodarījumu kategorijas var uzskatīt kā ieroču vēršanu pret tēviju vai vismaz kā kara briesmu tiešu tuvināšanu, tad vairāki citi Soda likuma panti attiecas uz t. s. “kara noslēpumu izpaušanu” [17, 49].

P. Mincs norāda, ka pie tiem pieder:

1. Ārējās drošības labā slepenībā turamu ziņu, zīmējumu, plānu, dokumentu vai priekšmetu izpaušana vai nodošana bez pienācīgas atļaujas, par ko 89. pants draud ar spaidu darbiem līdz astoņiem gadiem, bet “sevišķi svarīgos gadījumos” ar spaidu darbiem uz noteiktu laiku. Par tā paša nodarījuma izdarīšanu aiz neuzmanības 90. pants paredz pārmācības namu vai cietumu [17, 50].

Ārvalsts valdības vai aģenta pabalstīšana 89. pantā minēto ziņu u. c. vākšanā vai vienošanās ar viņiem par to (spiegošanas pabalstīšana) – 91. pants soda ar pārmācības namu. Mēģinājums – sodāms [17, 50].

2. Ievērojot lielās briesmas, kas rastas, atklājot valsts aizsardzības līdzekļus, 92. pants paredz sodu arī par nodarījumiem, kas satur sagatavošanos minētajiem noziegumiem, proti: par 89. pantā minēto ziņu u. c. vākšanu vai izgatavošanu bez pienācīgas atļaujas, telegrāfa, telefona vai radioiekārtas ietaisīšanu vai pasta baložu turēšanu šo ziņu vai priekšmetu ievākšanai vai nosūtīšanai. Sods – cietums, savienots ar minēto ietaišu vai baložu konfiskāciju [17, 50].

Ja 1903. gada Sodū likumos un 1933. gada Sodū likumā ar valsts nodevību tika saprasti dažāda veida noziegumi, tostarp ar spiegošanas pazīmēm, tad 1961. gada Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (PSR) KK ir skaidra definīcija, kuras nelikumīgās darbības Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (PSRS) ir valsts nodevība un kuras – spiegošana.

Latvijas PSR KK 59. pantā ir sniegta dzimtenes nodevības jēdziena definīcija: “Par dzimtenes nodevību, tas ir, par PSRS pilsoņa ar nodomu izdarītu nodarījumu, kas kaitē PSRS valsts neatkarībai, teritoriālajai neaizskaramībai vai militārajai varenībai: pāriešanu ienaidnieka pusē, spiegošanu, valsts vai militārā noslēpuma izpaušanu ārvalstij, bēgšanu uz ārzemēm vai atteikšanos atgriezties no ārzemēm PSR Savienībā, palīdzības sniegšanu ārvalstij tās naidīgajā darbībā pret PSRS, kā arī par savvērestību nolūkā sagrābt varu” [14, 28–29].

Latvijas PSR KK izpratnē dzimtenes nodevība bija vismagākais noziegums pret valsti. Šāds noziegums apdraudēja PSRS ārējo drošību, jo bija vērstas pret valsts suverēno neatkarību, teritoriālo neaizskaramību un militāro varenību. PSRS Konstitūcijā un Latvijas PSR Konstitūcijā bija pasludināts, ka tēvijas aizsardzība ir viena no svarīgākajām valsts funkcijām un ir visas tautas lieta [15, 211].

Latvijas PSR KK 60. pantā bija noteikta atbildība par spiegošanu: “Par ziņu, kas ir valsts vai militārs noslēpums, nodošanu, kā arī nozagšanu vai vākšanu nolūkā tās nodot ārvalstij, ārvalsts organizācijai vai to aģentūrai, kā arī citu ziņu nodošanu vai vākšanu ārvalsts izlūkošanas iestāžu uzdevumā, lai tās izlietotu pret PSRS interesēm, ja spiegošanu izdarījis ārvalsts vai bezpavalstnieks” [14, 29]. Par spiegošanu kriminālatbildība bija

paredzēta ārvalsts vai bezpavalstniekam, bet dzimtenes nodevības subjekts varēja būt tikai PSRS pilsonis, kas sasniedzis 16 gadu vecumu. Ārvalstnieki un bezpavalstnieki varēja tikt saukti pie kriminālatbildības par līdzdalību dzimtenes nodevībā, ko izdarījis PSRS pilsonis [15, 212–218].

Ar 1991. gada Latvijas KK regulējumu “valsts nodevības” jēdziens tika izņemts no Latvijas krimināltiesiskā regulējuma. Savukārt “spiegošanas” jēdziena definīcija bija ļoti tuva iepriekšējai Latvijas PSR KK. Latvijas KK ar spiegošanu tika saprasta valsts vai militāru noslēpumu saturošu ziņu nodošana, kā arī nozagšana vai vākšana nolūkā tās nodot ārvalstij, ārvalsts organizācijai vai tās aģentūrai, kā arī citu ziņu nodošana, kā arī nozagšana vai vākšana ārvalsts izlūkošanas iestāžu uzdevumā, lai šīs ziņas izmantotu pret Latvijas Republikas interesēm (60. pants) [20].

Arī spēkā esošā KL regulējumā par noziegumu ir atzīta tikai spiegošana. Ar spiegošanu tiek saprasta neizpaužamu ziņu un valsts noslēpuma nodošana, kā arī nolaupīšana vai vākšana ārvalstu izlūkdienestu uzdevumā, lai šīs ziņas izmantotu pretēji Latvijas Republikas interesēm (85. pants) [12]. Spēkā esošā KL izpratnē spiegošanas definīcija pēc būtības ir pārņemta no Latvijas PSR KK. Būtiskākā atšķirība ir saskatāma attiecībā uz personu, kam piemēro atbildību par spiegošanu. Autore uzsver, ka šāda atšķirība ir tādēļ, ka KL noziedzīgu nodarījumu grupa, kuru varētu apzīmēt kā valsts nodevību un kuras subjekts būtu tikai pašas valsts pilsonis, nav izveidota, kā to ir atzinusi V. Liholaja [17, 23–52].

Manuprāt, atbildība un “valsts nodevības” jēdziens KL nav ietverts tā vēsturiskās nozīmes dēļ, jo asociējās ar Latvijas atrašanos PSRS sastāvā un totalitāras varas centieniem apspiest savu pilsoņu politisko un sabiedrisko domu. Turklāt U. Krastiņš skaidro, ka KL projekta izstrādes sākumā vairākas normas tika izslēgtas kā valsts politiskajai vai ekonomiskajai situācijai neatbilstīgas vai novecojušas, kā arī atsevišķos gadījumos tika ņemtas vērā Latvijas 1933. gada Sodu likuma nostādnes. No valsts noziegumu skaita tika izslēgta norma, kurā bija paredzēta atbildība par dzimtenes nodevību (Latvijas PSR KK 59. pants), atzīstot, ka jēdziens “dzimtene” nav juridisks jēdziens un šā vārda jēga likumpiemērošanas praksē var tikt dažādi interpretēta [10, 14]. Jāpiekrīt U. Krastiņa paustajai atziņai, ka “dzimtenes nodevība” nav tiesību zinātnes jēdziens, mūsdienās demokrātiskas valstis, piemēram, Vācija, Igaunija, Lietuva, krimināltiesiskajā regulējumā izmanto terminu “valsts nodevība”. Šo valstu prakse rāda, ka šādu jēdzienu iekļaušana krimināltiesiskajā regulējumā netiek uzskatīta par novecojušu.

Vēsturiski Latvijas krimināltiesiskajā regulējumā ir lietots “valsts nodevības” termins, taču izpratne par šā jēdziena tvērumu ir bijusi mainīga un atbilstīga katram Latvijas vēstures laika posmam un ģeopolitiskajai situācijai. Respektīvi, “valsts nodevība” aptvēra tādu noziegumu izdarīšanu (kā kara, tā miera laikā), ko likumdevējs uzskatīja par vēršanos pret valsti un nacionālās drošības interesēm. Savukārt “spiegošanas” jēdziens kā atsevišķa noziedzīgu nodarījumu grupa Latvijas krimināltiesiskajā regulējumā parādījās tikai Latvijas PSR KK. “Valsts nodevības” jēdziens ietvēra ne tikai valsts aizsargājamas informācijas nodošanu ārvalsts rīcībā, par ko šobrīd KL ir paredzēta

atbildība, bet arī palīdzības sniegšanu ārvalstij veikt ar vardarbību nesaistītas darbības pret valsts neatkarību, teritoriālo vienotību un nacionālās drošības interesēm. Izņemot “valsts nodevības” jēdzienu no Latvijas krimināltiesiskā regulējuma, šāda atbildība šobrīd KL vairs nav noteikta, tādēļ domāju, ka “valsts nodevības” jēdziens Latvijas krimināltiesiskajā regulējumā ir jāatjauno, lai nodrošinātu Latvijas Republikas Satversmes preambulā nostiprināto principu krimināltiesisko aizsardzību.

Ārvalstu izlūkdienestu radītais apdraudējums valsts interesēm

“Spiegošanas”, tostarp “valsts nodevības” noziegumi, ņemot vērā šo darbību ciešo saistību, apdraud nacionālās drošības intereses. Tiesību zinātnes pētniece D. Kurtina (*D. Curtin*) apgalvo, ka drošība mūsdienās ir daudz plašāks jēdziens nekā klasiskā izpratne par valsts spēju izmantot militāru spēku, lai aizsargātu valsti pret ārējiem uzbrucējiem, tādējādi nodrošinot tās neatkarību [2, 8]. D. Kurtina skaidro, ka mūsdienu pasaulē draudi drošībai ir skatāmi no dažādiem aspektiem, piemēram, organizētās noziedzības, terorisma, korupcijas, nelegālās imigrācijas, spiegošanas u. c., jo šīs problēmas var apdraudēt valsts teritoriālo vienotību no iekšpuses [2, 8]. Minētais pierāda, ka pret valsts drošību var vērsties ne tikai ar militāriem līdzekļiem, bet apdraudējums ir saskatāms arī ar vardarbību nesaistītā rīcībā pret nacionālās drošības interesēm. Tādēļ spiegošanas un valsts nodevības noziegumu radīto apdraudējumu nacionālās drošības interesēm nedrīkst novērtēt vai novērtēt par zemu, jo, kā norādīts Nacionālās drošības likuma 1. panta otrajā daļā, nacionālās drošības garantēšana ir valsts pamatpienākums [19].

Nacionālās drošības koncepcijā ir noteikts, ka viena no nacionālās drošības apdraudējuma novēršanas prioritātēm, līdzās militāro draudu un ekonomisko interešu apdraudējuma novēršanai, ir ārvalstu izlūkdienestu radītā apdraudējuma novēršana [18]. SAB vērtējumā ārvalstu izlūkdienestu darbs pret Latviju saglabājas kā viens no būtiskākajiem apdraudējumiem ilgtermiņa drošībai [21, 2].

Baltijas valstīs visaktīvāk darbības un intereses izvērš Krievijas izlūkdienesti, to savos pārskatos ir atzinuši Baltijas valstu specdienesti – Latvijā SAB [21, 2], Igaunijā KaPo [8, 12], Lietuvā Valsts drošības departaments (VSD) [27, 4]. Taču, kā norāda Latvijas Drošības policijas priekšnieks N. Mežviets, šobrīd Krievijas izlūkdienestu aktivitāšu līmenis Latvijā ir vērtējams kā vidējs [4]. Minētais liecina, ka spiegošanas un valsts nodevības nozieguma risks Latvijā pastāv, un šā nozieguma radītais apdraudējums nacionālās drošības interesēm ir aktuāls problēmjautājums Latvijā.

Izlūkdienestu un drošības politikas pētnieki P. Velšs (*P. F. Walsh*) un S. Millers (*S. Miller*) norāda, ka pasaules valstu lielākā daļa veic aktīvas un mērķtiecīgas izlūkošanas aktivitātes citās valstīs, lai atbalstītu savu valstu valdības virknē lēmumu – politisku, diplomātisku un ekonomisku – pieņemšanas procesu [28, 20]. Minētais liecina, ka ārvalsts izlūkdienesta interešu loks ir plašs. Arī SAB uzsver, ka jebkura izlūkdienesta mērķis ir iegūt apsteidzošu un, vēlams, publiski nepieejamu informāciju

par sabiedriskiem, politiskiem, ekonomiskiem un militāriem procesiem mērķa valstī, lai gūtu priekšrocības savas valsts rīcībai. Bez informācijas vākšanas ārvalsts izlūkdienesti īsteno arī aktīvos pasākumus, kuru mērķis ir ietekmēt lēmumu pieņemšanu un sabiedrības viedokli [22, 7].

No minētā secināms, ka ārvalstu izlūkdienestu aktivitātes citās valstīs ir pasaulē izplatīta un pieņemta metode, kā iegūt savai valstij priekšrocības interesējošās jomās, taču jāņem vērā arī izlūkošanas otra puse – tā ir spiegošana un ar vardarbību nesaistīta rīcība pret citas valsts nacionālās drošības interesēm, pēc būtības – kaitnieciska un prettiesiska.

Nacionālās drošības koncepcijā ir skaidrots, ka ārvalstu izlūkdienestu darbību pret Latviju un tās interesēm var iedalīt politiskajā, militārajā un ekonomiskajā izlūkošanā. To darbība var tikt vērsta gan pret Latvijas nacionālās drošības interesēm, gan var apdraudēt NATO un ES kopējo drošību [18].

Militārās izlūkošanas tehnoloģiju attīstības pētnieki D. Torlečters (*D. Thorleuchter*) un D. Van den Pols (*D. Van den Poel*) apgalvo, ka tradicionāli militārajā izlūkošanā tiek vākta informācija par ienaidnieka armijas spējām, īpaša uzmanība tiek pievērsta ieroču sistēmām, izmantotajām tehnoloģijām, kā arī nākotnes ieroču sistēmām un to piedāvātajām iespējām [24, 3433]. SAB norāda, ka 2014. gadā militārās izlūkošanas ziņā Krievijas izlūkošanas interešu lokā viena no prioritātēm bija NATO dalībvalstu, īpaši ASV, bruņoto spēku izvietošana Baltijas valstīs [22, 7]. Minētais apstiprina, ka ārvalstu izlūkdienestu darbība var tieši apdraudēt valsts ārējo drošību un valsts militārās aizsardzības intereses, tostarp arī neatkarību vai teritoriālo vienotību.

Ekonomiskās izlūkošanas ziņā tradicionāli tiek vākta informācija par ekonomikas sektoru, tirdzniecību un industriālo ražošanu [28, 16]. P. Velšs un S. Millers skaidro, ka ārvalstu izlūkdienesti vēsturiski par visām interesējošām valstīm ir vākuši informāciju par stratēģiskiem tirgiem, tirdzniecības pieeju, produktiem un informāciju par patentiem, piemēram, par medikamentiem un to sastāvu, par dubultā pielietojuma tehnoloģijām, piemēram, datoru mikroprocesoriem, ko var izmantot arī aizsardzības jomā, atjaunojamo resursu pētniecības projektiem. Ņemot vērā, ka biznesa attīstība notiek publiskā telpā, gan sabiedrotie, gan ienaidnieki var būt pretinieki ekonomiskajā spiegošanā [28, 16].

D. Torlečters un D. Van den Pols vērš uzmanību, ka pēdējos gados Vācijas pretizlūkošanas darbinieki ir norādījuši uz spiegošanas aktivitātes pieaugumu Vācijas pētniecības un tehnoloģiju attīstības jomā. Spiegošanas aģenti tiek pieņemti darbā zinātnes un tehnoloģiju sfērās, viņi pārstāv ārvalstu izlūkdienestus no Krievijas, Ķīnas un Tuvo Austrumu, un Ziemeļāfrikas valstīm [24, 3433]. D. Torlečters un D. Van den Pols norāda, ka tādēļ būtisks ir uzdevums aizsargāt pret ārvalstīm un konkurentiem nacionālo industriālo pētniecību un tehnoloģiju attīstību [24, 3433]. Neapšaubāmi, valsts uzdevums ir aizsargāt savu industriālo ražošanu un būtībā visu ekonomikas sektoru pret ļaunprātīgu savu resursu un intelektuālā potenciāla nozagšanu, jo šādā veidā ir iespējams nodrošināt valsts un sabiedrības labklājības un ekonomiskās intereses.

Savukārt politiskā izlūkošana attiecas uz politisko lēmumu pieņemšanas procesu un ārvalstu līderu politisko un ekonomisko nodomu noskaidrošanu. SAB skaidro, ka Latvijā 2014. gadā Krievijas izlūkošanas interešu loks tika pielāgots svarīgākajiem politiskajiem un drošības notikumiem. Pastiprināta uzmanība tika veltīta notikumiem Ukrainā, kā arī Latvijas, NATO un ES reakcijai pret Krieviju. Austrumu partnerības samits Rīgā un Latvijas prezidentūras prioritātes ES Padomē arī izraisīja ārvalstu izlūkdienestu interesi. Saeimas vēlēšanas, politisko partiju izredzes un informācija par politiskajiem līderiem un amatpersonām arī bija izlūkdienestu dienaskārtībā [22, 7].

Nacionālās drošības interesēm īpaši kaitē politiskā izlūkošana, kas ārvalstij sniedz priekšrocības pielāgot savu politiku vai iedarboties uz mērķa valsts politiskajiem procesiem un sabiedrisko domu. Šis apstāklis īpaši jāuzsver, jo no politisko lēmumu pieņemšanas un politiskiem uzstādījumiem vistiešāk ir atkarīga visas sabiedrības labklājība un tās interešu nodrošināšana visās valsts dzīves un drošības jomās.

Ārvalstu izlūkdienestu radītais apdraudējums fiziskām personām

Ne tikai ārvalstu izlūkdienestu interesējošo jomu loks ir plašs, bet arī izmantotās metodes ir dažādas, lai iegūtu interesējošo informāciju vai saņemtu cita veida palīdzību. Politikas un vēstures zinātnes pētnieks P. H. J. Deivis (*P. H. J. Davies*) skaidro, ka kopš 2. pasaules kara galvenais izlūkošanas veids bija tehniskā izlūkošana (*Techint*), lai gan arī cilvēkizlūkošanai (*Humint*) vienmēr ir bijusi svarīga loma ārvalstu izlūkdienestu interesējošās informācijas iegūšanai [3, 116]. SAB konstatē, ka ārvalstu izlūkdienesti savā darbībā Latvijā izmanto dažādas metodes – informācijas iegūšanu no kontaktpersonām un informācijas avotiem, informācijas iegūšanu no atklātajiem avotiem, kā arī tehnisko un signālizlūkošanu, t. sk. pārtverot un analizējot komunikāciju datu plūsmu [21, 3].

No minētā secināms, ka ārvalstu izlūkdienestu radītais apdraudējuma apjoms ir plašs un ievērojams, jo tas nav attiecināms tikai uz fizisko vidi, bet arī uz kibervidi. Informācijas drošības politikas pētniece C. Evereta (*C. Everett*) uzsver, ka mūsdienās nemainās spiegošanas mērķi, – vairāk mainās metodes, kā iegūt informāciju. Kiberspigošana ir drauds, kas tikai pieaug, jo pasaule arvien ciešāk saistās kopējā informācijas tīklā [5, 5].

Izlūkošanas un pretizlūkošanas pētnieki L. A. Kramera (*L. A. Kramer*) un R. J. Hērs (*R. J. Heur*) apgalvo, ka ārvalstu izlūkdienestu mērķis var būt jebkura persona, izvēlētais mērķis ir atkarīgs no tā, kādu informāciju ārvalstu izlūkdienests vēlas iegūt vai kādu palīdzību vēlas saņemt. Taču visbiežāk ārvalstu izlūkdienestu mērķis ir personas, kurām ir pieeja klasificētai informācijai [9, 50].

SAB skaidro, ka Latvijā izplatīta ir metode, ka kontaktu uzsākšanai un informācijas iegūšanai izlūkdienestu virsnieki, stādoties priekšā kā vēstniecības diplomāti, vērsas pie interesējošās personas tās darba vietā. Interesi par konkrētiem jautājumiem izlūki visbiežāk pamato ar darba nepieciešamību, klasificēta informācija no kontaktpersonām netiek prasīta. Tādējādi izlūkdienesta virsnieki balansē uz robežas – formāli viņu darbība atbilst diplomātiskajam statusam, tomēr vienlaikus

tieši izlūkdienestu virsniekam raksturīgās prasmes kontaktu veidošanā un sarunas virzīšanā šādās situācijās ļauj iegūt izlūkdienestam nepieciešamās ziņas un publiski nepieejamus ekspertu viedokļus [21, 3].

Personas var tikt uzrunātas ne tikai Latvijas teritorijā. Par vienu no Krievijas Federālā drošības dienesta (FSB) plaši lietotām metodēm, strādājot no Krievijas teritorijas, SAB min Latvijas valstspiederīgo uzrunāšanu, piedāvājot sadarbību un par to saņemot atlīdzību. Šāda interese īpaši tiek izrādīta par Latvijas valstspiederīgajiem, kuri regulāri ceļo uz Krieviju. Bieži šādus tiešus sadarbības piedāvājumus saņem personas, šķērsojot robežu [21, 5].

SAB secina, ka augsts risks saglabājas Latvijas iedzīvotājiem, kuri periodiski vai ilgstoši uzturas Krievijā. Latvijas jaunieši un studenti, īpaši Krievijā studējošie, ir pakļauti FSB interešu sfērai. Šantāža un draudi periodiski tiek izmantoti, lai nodrošinātu sadarbību ar vēlamām personām [22, 7].

Ņemot vērā visu par ārvalstu izlūkdienestu apdraudējumu minēto, redzams, ka ārvalstu izlūkdienestus kā *Humint* resursi visvairāk interesē:

- 1) personas, kurām ir pieeja klasificētai informācijai;
- 2) Latvijas valstspiederīgie, kuri šķērso Krievijas robežu;
- 3) personas, kuras strādā ekonomikas, zinātnes, aizsardzības, valsts drošības jomā;
- 4) politiķi un valsts amatpersonas;
- 5) jebkurš valstspiederīgais, kurš ir gatavs sniegt palīdzību un sadarboties ar ārvalstu izlūkdienestu.

Minētais liecina, ka ārvalstu izlūkdienestu mērķis var būt jebkurš valstspiederīgais, tāpēc ārvalstu izlūkdienestu apdraudējums valsts iekšējās un ārējās drošības interesēm ir sevišķi būtisks un ievērojams.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Jēdziens “spiegošana” ir raksturojams kā prettiesiskas darbības ar aizsargātu informāciju ārvalsts interesēs, savukārt jēdziens “valsts nodevība” ir plašāks un ir saistāms ar valstspiederīgo lojalitātes, saiknes un pienākuma pārkāpšanu pret savu pastāvīgās mītnes valsti, aptverot ne tikai spiegošanas pazīmes, bet arī aizliegumu palīdzēt ārvalstij veikt vardarbīgas un ar vardarbību nesaistītas darbības pret valsts neatkarību, suverenitāti, teritoriālo vienotību un nacionālās drošības interesēm. Mūsdienās demokrātiskas valstis izmanto abus jēdzienus, piemērojot tos kā kara, tā miera laikam.
2. Vēsturiski Latvijas krimināltiesiskajā regulējumā ir bijis ietverts jēdziens “valsts nodevība”, taču esošais krimināltiesiskais regulējums aptver vienīgi jēdziena “spiegošana” būtību.
3. Spiegošanas un valsts nodevības noziegumi ir būtisks apdraudējums ne tikai Latvijas drošības interesēm, bet arī ekonomikas un politikas interesēm, valsts neatkarībai, konstitucionālajai iekārtai, teritoriālajai vienotībai, sabiedrības brīvas attīstības perspektīvai un labklājībai, jo ārvalsts varas institūcijas un

- ārvalsts izlūkdienestus interesē detalizēta informācija par minētajām jomām, kā arī iespējas ietekmēt šīs jomas un to attīstību savās interesēs. Tādējādi spiegošanas un valsts nodevības noziegumi dod ārvalstij priekšrocības, pieņemot lēmumus par ārpolitiku, ekonomiskajām un militārajām aktivitātēm, kas ir pretējas Latvijas interesēm. Ņemot vērā ievērojamo apdraudējumu, valsts pienākums ir noteikt krimināltiesiskos mehānismus, lai mazinātu šo apdraudējumu un spētu piemērot atbildību par radīto apdraudējumu nacionālās drošības interesēm.
4. Politiskā izlūkošana ir viena no kaitīgākajām izlūkošanas jomām pret Latvijas nacionālās drošības interesēm, jo tā ārvalsts varas institūcijām sniedz priekšrocības pielāgot savu politiku, ietekmēt Latvijas politiskos procesus un sabiedrisko domu. Ņemot vērā darbā apskatītos piemērus, vienlīdz būtisks ir ārvalstu izlūkdienestu radītais apdraudējums fiziskām personām, jo ārvalstu izlūkdienestu mērķis var būt jebkurš valstspiederīgais.
 5. Ārvalsts varas institūcijas un ārvalstu izlūkdienestus interesē ne tikai valsts aizsargātas informācijas iegūšana, bet arī cita veida palīdzības no valstspiederīgo puses saņemšana ar vardarbību nesaistītu darbību veikšanai, kas vērstas pret valsts neatkarību, suverenitāti vai teritoriālo vienotību – ārvalsts mērķu un interešu sasniegšanai. Tāpēc lietderīgi atjaunot KL “valsts nodevības” jēdzienu, nošķirot darbības, ko pret valsti vērs Latvijas valstspiederīgais, no darbībām, ko izdara ārzemnieks.
 6. Ārvalsts izlūkdienestu mērķis ir radīt priekšrocības attiecīgajai ārvalstij ietekmēt Latvijas politisko lēmumu pieņemšanu, ekonomisko izaugsmi, militāro aizsardzību, sabiedrisko domu u. c. jomas. Personai sniedzot palīdzību šo mērķu sasniegšanā, tiek apdraudētas nacionālās drošības intereses un Satversmē nostiprinātie valsts principi aizsargāt konstitucionālo iekārtu, suverenitāti, teritoriālo vienotību. No minētā secināms, ka valsts nodevības tiešais objekts ir valsts intereses, taču vienlīdz tiek aizskartas arī sabiedrības intereses pēc drošības un stabilitātes, ekonomiskās labklājības, sabiedriskās domas attīstības un pamattiesību nodrošināšanas.

Ņemot vērā objektu, iesaku kriminālatbildību par valsts nodevību paredzēt KL, nošķirot no spiegošanas panta.

Criminal Law on Espionage and Treason in the Baltic States

Abstract

The geopolitical environment once again has brought tension between the West and Russia, and in this on-going informational competition such crimes as treason and espionage become topical issues. Four people have been convicted of treason in Estonia

over the past six years, while in Lithuania three criminal proceedings for espionage were initiated last year alone. It is a large number for the Baltic States, considering difficulties to prove the mentioned crimes. However, no one has been convicted of espionage in Latvia since regaining of independence.

In the article the author compares the existing criminal law of the three Baltic States to discover and analyse possible theoretical as well as practical problems in applying liability for acts of treason and espionage in Latvia. The author proves that the Criminal Law of the Republic of Latvia is incomplete and insufficient to protect national security interests – the Criminal Law does not “recognise” treason as crime, and the legal regulation of espionage is outdated and unsuitable for the present situation.

Keywords: Criminal Law, espionage, treason.

Literatūra un avoti

1. 1903. gada 22. marta Sodu likumi: Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Trešais izdevums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1930.
2. Curtin, D. *Top secret Europe*. University of Amsterdam, 2011. Iegūts no: <http://dare.uva.nl/document/2/103309> [sk. 02.02.2015.].
3. Davies, P. H. J. Information warfare and the future of the spy. *Information, Communication & Society*, 1999; 2 (2).
4. Drošības policija: Krievijas specdienestu aktivitāšu līmenis Latvijā ir vidējs. 2015. LETA. Iegūts no: <http://apollo.tvnet.lv/zinas/drosibas-policija-krievijas-specdienestu-aktivitasu-limenis-latvija-ir-videjs/687505> [sk. 30.04.2015.].
5. Everett, C. The lucrative world of cyber-espionage. *Computer Fraud & Security*, 2009; 7.
6. Gill, P., Phythian, M. What is Intelligence? In: *Intelligence in an Insecure World*. 2nd edition. Cambridge: Polity Press, 2006.
7. Igaunijas Sodu kodekss (*Karistusseadustik*): EE likums. Iegūts no: <https://www.riigiteataja.ee/akt/112032015021> [sk. 30.04.2015.].
8. *KaPo Annual Review 2013*. Iegūts no: https://www.kapo.ee/cms-data/_text/138/124/files/kapo-annual-review-2013-eng.pdf [sk. 14.03.2015.].
9. Kramer, L. A., Heur, R. J. America's increased vulnerability to insider espionage. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 2007; 20(1).
10. Krastiņš, U. Krimināllikumam 10 gadi: tapšana, attīstība, perspektīva. *Juridiskā Zinātne*, 2010; 1.
11. Krievijas Kriminālkodekss (*Уголовный кодекс Российской Федерации*): RU likums. Iegūts no: <http://pravo.gov.ru/> [sk. 30.04.2015.].
12. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 08.07.1998.
13. *Krimināltiesības – attīstības tendences Eiropas un nacionālajās tiesībās, attiecības starp I un II pilāru, ieviešanas metožu labākā prakse*. V. Liholaja, B. Bērziņa, K. Mekons u. c. Rīga, 2009. Iegūts no: https://www.tm.gov.lv/files/archieve/lv_documents_petijumi_kriminaltiesibas2.doc [sk. 02.04.2015.].

Laura Platace. Spiegošanas un valsts nodevības krimināltiesiskais regulējums nacionālās drošības kontekstā

14. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodekss*. Oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Latvijas PSR Tieslietu ministrija. Rīga: Liesma, 1976.
15. *Latvijas PSR Kriminālkodeksa komentāri*. J. Dzenīša un A. Niedres vispārīgā redakcijā. Rīga: Avots, 1982.
16. Lietuvas Kriminālkodekss (Lietuvos Respublikos *Baudžiamoji kodekso*): LT likums. Iegūts no: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=366707&p_tr2=2 [sk. 07.02.2015.].
17. Mincs, P. *Krimināltiesības*. Sevišķā daļa. Ar V. Liholajas komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
18. Nacionālās drošības koncepcija (informatīvā daļa). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 45 (4443), 22.03.2011.
19. Nacionālās drošības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 473/476 (2384/2387), 29.12.2000.
20. Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas PSR kriminālkodeksā un Latvijas PSR kriminālprocesa kodeksā: LR likums. *Zinotājs*, Nr. 33, 29.08.1991.
21. *SAB 2013. gada darbības pārskats*. Iegūts no: http://www.sab.gov.lv/downloads/2013_parskats.pdf [sk. 14.03.2015.].
22. *SAB 2014. gada darbības pārskats*. Iegūts no: http://www.sab.gov.lv/downloads/2014_parskats.pdf [sk. 30.04.2015.].
23. Taylor, S. A, Buchanan, K. Treason: Tis Worse than Murder. *The Oxford Handbook of National Security Intelligence*. London: Oxford University Press, 2010.
24. Thorleuchter, D., Van den Poel, D. Protecting research and technology from espionage. *Expert Systems with Applications*, 2013; 40.
25. Tost, D. *German domestic security agency finds Russia reverting to KGB measures*. 2015. Iegūts no: <http://www.euractiv.com/sections/global-europe/german-domestic-security-agency-finds-russia-reverting-kgb-measures-312430> [sk. 30.04.2015.].
26. Vācijas Kriminālkodekss (*Strafgesetzbuch*): DE likums. Iegūts no: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html [sk. 02.04.2015.].
27. *VSD Annual Threat Assessment 2013*. Iegūts no: <http://www.vsd.lt/Files/Documents/635448351234307500.pdf> [sk. 14.03.2015.].
28. Walsh, P. F., Miller, S. Rethinking "Five Eyes". *Security Intelligence Collection Policies and Practice Post Snowden*. Intelligence and National Security, 2015.

Aspects of Tactics of Investigative Experiment in Criminal Procedure of Latvia

Marina Sumbarova

The Baltic International Academy, Latvia

Abstract

In the research the particular provisions of tactics of investigative experiment in criminal procedures are considered, the positions of Latvian and other scientists, associated with the tactical characteristics of carrying out of investigative action, the collection of evidences in criminal procedures and with evaluation of quality investigation of crimes in Latvia. The theoretical characteristics of investigative experiment and provided practical examples, associated with the carrying out of this investigative action, as well as the analysis of its protocols have allowed identifying the specific proposals of tactical, methodological and organizational nature on the topic of research.

Keywords: forensics, tactics, investigative action, investigative experiment.

The aim of the article is the consideration of tactical and some psychological provisions associated with the carrying out of investigative action – investigative experiment in criminal procedure (criminal case).

The objectives are identified by the abovementioned goal of the article. They are associated with the research of the concept, nature and types of investigative experiment, tactical characteristics of the investigative experiment, as well as with the psychology of this investigative action. Different **methods** were applied conducting the research, including dialectic method of cognition, comparative and legal, logical and legal, statistical and particularly – sociological.

Formerly, the author repeatedly had considered in her articles criminal and procedural, tactical and psychological aspects of carrying out of such investigative actions, as examination of evidences in the place, questioning, face-to-face confrontation, etc.

Currently, taking into consideration the examined criminal cases in 2014–2015 in different types of crimes, one of the most frequently carried out investigative actions, along with questioning, inspection, identification have become an investigative experiment.

The specified investigative action is carried out not only for the especially grave crimes against life and personality but as well as the crimes, committed in the credit and financial sectors against property on the facts of thefts from cars, offices and apartments.

As a rule, the indication, concerning the carrying out of investigative experiment in criminal procedure in accordance with the paragraph 1 of part 2 of the Article 37 of the Criminal Procedure Law (hereinafter – CPL) determines the supervising prosecutor for the investigation, who during the investigation is obliged to give an indication, including the carrying out of investigative actions, the person, directing the process does not provide a purposeful investigation and allows an unjustified invasion of privacy or protraction. The indication more often comes from supervising executor, in 4 cases out of 11 examined and on the other criminal procedures investigator carries out this investigative action on their own initiative. Thus, for the same examined criminal cases in 2014–2015 two investigative experiments on the fact of theft from apartment and one investigative experiment – on the fact of murder were carried out. These data emphasise that the performance of an investigative experiment in modern times is an important circumstance in the collection of criminal evidences.

The goal of any investigative action, including investigative experiment is obtaining new evidences or examination of already existing ones in criminal proceeding.

In accordance with the Article 171 of the Criminal Procedure Law [4] the investigative experiment is an investigative action, the content of which consists in the implementation of special experienced actions, for the purpose of finding out whether some event or action could take place in certain circumstances or committed by a known method, as well as for the purpose of getting new or examination of previously obtained information about circumstances that are or may be relevant in the case.

The essence of an experiment is an implementation of special investigations; thus, it is a kind of criminal cognition which is one of the methods of general scientific cognition; however, specifically used in the criminal and procedural practice. At the same time, this experimental method of research is closely related to the other types of general scientific cognition, especially with the observation and modeling [2, 186].

There are no doubts that carrying out of each investigative action in the criminal proceeding requires of a person, who is directing the process, investigator, prosecutor, its legal, high-quality execution. Nevertheless, along with these important circumstances is its implementation without heavy costs for its execution and without repeated, in the case of poor quality of its production, implementation. This fully applies to the investigative experiment in a criminal case.

The regime of economy in doing investigative actions is associated with the professionalism of persons, doing investigative action, involving the necessary specialists for doing investigative action, including in the field of psychology and with many other factors.

Professor Vilks asks: “How much does it cost the criminality to our society”? [5, 6].

Undoubtedly, the price of criminality includes various parameters, including a condition, associated with the high-quality implementation of investigative actions of officials of law enforcement agencies in criminal cases. In this regard, transport expenses, involvement of experts and more may be noted.

In his monograph professor Vilks determines that generally the price of criminality is a complex indicator resulting from both direct and indirect losses. In the price of indirect losses of criminality can be included: living expenses of law enforcement agencies; expenses of natural and legal persons for the acquisition of self-protection means and creation of protection systems; insurance expenses against illegal actions, as well as expenses of insurance companies in the case of commitment of criminal acts [5, 167].

During the investigative experiment, the person directing the process, investigator collects evidences in a criminal case. Thus, qualitatively and legally carrying out the investigative experiment he does not allow the rule breaking of the Criminal and Procedural Law and tries to complete the criminal procedure within a reasonable time that is one of the conditions of economy on costs during the investigation of criminal cases.

The examination of specific investigative action, the research of its tactical and psychological aspects, will contribute to the further quality, cost-effective investigation of crimes.

During the investigative experiment not only the reproduction of any phenomenon or fact occurs but also the production of actions similar to under investigation, the creation a model of fact, event, and phenomenon. The situation will be similar.

Thus, during the investigative experiment in criminal procedure on the fact of property theft, the stolen property was removed from the premises of the company in a car under control of driver A. During following of the car, police officers were unable to detain the driver, who stopped his car at a pedestrian crossing and was able to escape. Witness K, who was at that time in the indicated place, testified against the driver of the car explaining that he had seen the driver at a certain distance on a particular day during the late evening hours under a street lighting (lantern light on a set up street post); it had been snowing then. The witness has vision + 2 and at that time he had been wearing glasses. As the investigator had doubt that witness K would be able to identify the driver A under the specified conditions by the witness, the investigator considered that it was necessary to carry out an investigative experiment the goal of which was to determine the possibilities of witness K to identify driver A in face. The conditions of an investigative experiment were close to the time specified by the witness and all the circumstances were taken into consideration as indicated during the examination of witness K. Besides, information from Meteorological center was requested concerning the weather conditions on the day of the theft, as well as, regarding street lighting in the service of street lighting.

Circumstances related to the height of the post were identified, as was the power of this lamp. Besides, the janitor was questioned, servicing the place, where witness K had seen the escaping driver of the car. During the carrying out of an investigative experiment it was found out that witness K had really seen the driver's face at the abovementioned circumstances and could identify him later. After the arrest of driver A, witness K identified him by the face.

Professor Kavalieris determines the non-traditional types of investigative experiment, namely: psychological, tactical, emotional experiment. The goal of psychological experiment is to check the possibility of a specific person to evaluate correctly the important circumstance for the investigation or phenomenon, for example, the speed of a car, etc. The goal of the tactical experiment is to check the awareness of a particular person of the important circumstance for the investigation or his behavior in a particular situation. The goal of the emotional experiment is to make sure that the person knows the important information for the case, but not according to the behavior of an individual, but according to the change of his emotional state [1, 198–199].

It should be completely agreed with professor Kavalieris that the results of the emotional experiment can not be considered as evidence in criminal case because the changes in the emotional state can emerge because of other causes.

Professors Belkin and Filippov distinguish the following types of investigative experiment according to the establishment: the possibilities of perception of any fact, event (the ability to see, hear, etc.); the possibilities of commitment of any action (whether it is possible to commit this action in general or in a particular situation); the possibilities of existence of any phenomenon (whether it could occur as a spontaneous combustion under certain conditions; whether the falling item could fall namely in the proper way, etc.); event mechanism as a whole or its individual parts (how the criminal crept through the narrow opening); the process of formation of traces (how this or that trace emerged) [7, 151].

The organiser of the investigative experiment is a person, who directs the process.

The investigator, in some cases, the prosecutor makes decisions on carrying out of an investigative experiment, determines the conditions of its implementation, plans the process of an experiment, provides the fulfillment of the conditions required for the obtaining of reliable results, carries out an investigative experiment, manages the entire process of its production, fixes the process and results of the experiment, evaluates the obtained results.

Professor Korukhov determines the stages of carrying out the experiment: preparatory stage, implementation stage of experienced actions and the stage of fixing of process and results of investigative experiment [8, 484].

A Latvian scientist Konovalov distinguishes two stages of preparation of the investigative experiment. The first one includes the preparatory actions which should be done before the visit to the place of the experiment. The second one includes the preparatory actions in the place of the experiment [3, 191–192].

During the studied protocols of investigative experiment it was found out that not always at the beginning of drawing up a protocol, in three cases out of eleven, the person directing the process, in particular the investigator, did not point out the goal of carrying out the investigative experiment. However, this is one of the key components and mandatory for filling in a protocol.

The order of an investigative experiment is identified in paragraphs 1 and 2 of Article 172 of the Criminal and Procedural Law. In the investigative experiment, if necessary, upon the invitation of the person, when carrying out the investigative actions, participate investigator, prosecutor and persons involved in the experiment of action. An investigative experiment is carried out under the conditions which, as far as possible, should correspond to those which the examined event or action has occurred in. For the exclusion of accidental result, the included actions in the experiment can be implemented many times.

The necessity of implementation of investigative experiment is repeatedly associated with the reliability of its results. The description of the repeated investigative experimentation should not be limited to the indication that a particular action is made a certain amount of times. Yet, it is important to describe in details the process of each of such action. Thus, during the examination of protocols of the investigative experiments in criminal cases, of 11 protocols only two protocols did not contain a detailed description of actions which were repeated three times.

During an investigative experiment in the participation, if necessary, an interpreter and a defender are involved. In case the participant of an investigative experiment suffers from physical defects, such as deafness, blindness, muteness or others, the participation of defender is obligatory.

To consider all provisions associated with the tactics of the investigative experiment in one research seems rather impossible. However, besides the abovementioned aspects the attention should be paid to the stage of fixing the process and results of an investigative experiment. The descriptive part of the protocol should contain a clear and detailed description of all actions that have preceded the experiment itself; to fix the results of an investigative experiment.

An important aspect is the statement of content of sequence and repeatability of experienced actions. As it was defined above, in the protocol it is necessary to describe every experience and the obtained results during an investigative experiment in detail.

The final part of the protocol includes the applied means of fixing, the statements of participants of the experiment, the necessary references to the plans, diagrams, graphs which are compiled during the carrying out of an investigative experiment and attached to the protocol of investigative action, as well as the use of video and photos.

For the above examined criminal cases the positive aspect is the fact that during the fulfillment of an investigative experiment have been made up of the plans and schemes by the means of which the investigator has determined the location of the participants of the investigative experiment and objects. If the investigative experiment

consists of several stages, it is reasonable to make schemes at every stage. First of all, it can refer to the criminal procedures on the facts of road traffic accidents when it is necessary to identify the way and time. Besides, in this part it is possible to identify the way of a person or vehicle. However, the main condition of carrying out the video recording for the review fixing of the place of carrying out of the investigative experiment, as well as detailed survey of individual traces, objects, actions, it is reasonable to do the video recording.

Thus, it is reasonable to identify in the methodological recommendations on performing an investigative experiment the application condition of the video recording, as well as in a mandatory manner to recommend to the persons directing the process to draw up plans, schemes, and graphs.

Regarding the conclusions, obtained during the carrying out of the investigative experiment, it should be pointed out that they are not introduced in the protocol, but the conditions and facts of conducting such experiments and the specific results obtained should be reflected there. The person, who is directing the process, the investigator or the prosecutor can use the findings for setting out the leads, their correcting, carrying out the questionings of the participants of the criminal procedure, commissioning of expert evidences, inspections and other investigative actions.

Along with the specified requirements of the tactical property for carrying out the investigative experiment that are confirmed by the various positions of scientists, some properties should be denoted, related to the psychological aspects of fulfilling the abovementioned investigative action: preparation, its execution and fixing.

The effectiveness of the human activity, the peculiarities of its behavior to a great extent depends on his/her mental state. The reproduction of these states in many cases is impossible. Thus, in the heat of passion a person can repeatedly increase their physical and mental abilities. The modeling of the subjective factors is the main difficulty in carrying out the investigative experiment [6, 202].

It is important to note that the investigative experiment should not always be carried out in the presence of a large number of its participants as this fact may affect the behavior of the person with whom the investigative experiment is performed. He can retreat within himself. In another case, one can not quite fully tell about the event, and in this regard it may become necessary to carry out the additional investigative experiment. Often, the verified person oneself expresses a desire to carry out an investigative experiment.

It should be completely agreed with the opinion of the Russian scientist Aminov that the action of the verified person to a great extent is determined by the motivational motives and current mental states, the operation of sensory and perceptual systems. Without one's active behavior their possibilities can not be verified. Sometimes, the verified person can not commit these actions which one has done earlier because of the loss of their possibilities, deterioration of psychophysical condition [5, 202].

Taking into consideration the abovementioned, this research aimed to determine the necessity of carrying out the investigative experiment in a number of criminal procedures that will undoubtedly contribute to the collection of evidences. In the Criminal Procedural Law, the legislator clearly has defined the formulations associated with the specified investigative action. These are Articles 171 of the CPL “Investigative experiment” and Article 172 of the CPL “The order of the investigative experiment”.

However, for the purpose of improving the quality of carrying out the specified investigative action, for the persons directing the process, investigators, it is reasonable to hold seminars regularly on studying the tactics and psychology of conducting investigative experiment. To recommend widely used by investigators, in carrying out of the investigative experiment, making up plans, schemes, graphs and attaching them to the protocol, as well as to use video recording of the investigative action.

While performing an investigative experiment more often the specialists, including in the field of banking, accounting, as well as biologists, physicists and technicians and other specialists should be involved. Their questions and answers should be more precisely fixed in the protocol of the investigative experiment and after the completion of the investigative action it is reasonable to question the specialist essentially of the performed investigative experiment. It is also possible to recommend conducting a similar interrogation with the person with whom the investigative experiment has been carried out.

The preparatory stage, performance and production of fixing as the investigative experiment is a complex investigative action, therefore it should be planned in great detail.

This article has identified some aspects of the tactics of the investigative experiment; however, the further improvement of tactical, psychological and other provisions, related to its implementation will contribute to more qualitative and economical investigation of crimes.

Izmeklēšanas eksperimenta taktikas aspekti Latvijas kriminālprocesā

Kopsavilkums

Pētījumā tiek aplūkoti daži izmeklēšanas eksperimenta taktikas aspekti kriminālprocesos, Latvijas un citu valstu zinātnieku viedokļi par izmeklēšanas eksperimenta veikšanu, pierādījumu vākšanu un par kvalitatīvas noziegumu izmeklēšanas izvērtējumu Latvijā. Izmeklēšanas eksperimenta teorētiskie raksturojumi un praktiskie piemēri, kā arī protokolu analīze ļāva noteikt konkrētus taktiskā, metodiskā un organizācijas rakstura piedāvājumus par pētījuma tēmu.

Atslēgvārdi: kriminālistika, taktika, izmeklēšanas darbība, izmeklēšanas eksperiments.

Literatūra un avoti

1. Kavalieris, A. Netradicionālie izmeklēšanas eksperimenta veidi. No: *Kriminālistika*. Otrā daļa. Kriminālistiskā taktika. Mācību grāmata. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 1998.
2. Konovalovs, J. Izmeklēšanas eksperimenta jēdziens, mērķi, veidi un realizācijas nosacījumi. No: *Kriminālistika*. Otrā daļa. Kriminālistiskā taktika. Mācību grāmata. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 1998.
3. Konovalovs, J. Izmeklēšanas eksperimenta sagatavošana. No: *Kriminālistika*. Otrā daļa. Kriminālistiskā taktika. Mācību grāmata. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 1998.
4. Kriminālprocesa likums. 2005. g. 21. apr., spēkā no 01.10.2005. *Latvijas Vēstnesis* Nr. 112 (4918), ar grozījumiem no 25.02.2015.
5. Vilks, A. *Krimināltiesiskā politika: diskursa analīze un attīstības perspektīvas*. Rīga: Drukātava, 2013, 6. lpp.
6. Аминов, И. И. *Юридическая психология: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности (030501) «Юриспруденция»*. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007.
7. Филиппов, А. Г. Тактика следственного эксперимента. В: *Криминалистика: Учебник / Под ред. проф. А. Г. Филиппова*. – М.: Юриспруденция, 2000.
8. Корухов, Ю. Г. Подготовка и проведение опытов. В: *Криминалистика. Учебник для студентов вузов. Под ред. А. Ф. Вольнского, В. П. Лаврова. 2-е изд., перераб. и доп.* М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008.

Pedagoģiskā kompetence – cilvēkdrošības komponents

Aira Aija Krūmiņa

*Rīgas Stradiņa universitāte,
Sabiedrības veselības un sociālās labklājības
fakultāte, Latvija*

Kopsavilkums

Cilvēki aizvien vairāk tiek pakļauti globalizācijas radītajām izpausmēm, kas uzliek papildu atbildību gan politikas veidotājiem, gan pašiem indivīdiem, radot un izvēloties individuālās drošumspējas palielināšanas stratēģijas [15]. Dažāda rakstura apdraudējumi, kas arvien pārveidojas un rodas no jauna, joprojām ir viens no mūsdienu pasauli un sabiedrību raksturojošiem fenomeniem [14]. Tieši tādēļ ikvienam sabiedrības loceklim (it sevišķi pedagogiem), kas strādā jaunās paaudzes izglītošanā, svarīgi būt informētam, kompetentam un sagatavotam apdraudējumiem, lai laikus spētu tos novērst.

Rakstā ir aplūkotas cilvēkdrošības konceptu (drošumspējas, drošības loku un drošības gādnieku) integrācijas iespējas un paņēmieni, kas var sekmēt drošas vides radīšanu un saglabāšanu izglītības iestādē gan audzēkņiem, gan pedagogiem. Vienlaikus publikācijā pamatota cilvēkdroša izglītības satura izstrādes nepieciešamība un sniegts ieskats dažu jau pedagoģiskajā praksē aprobētu mācību un metodisko materiālu saturā, kā arī analizēta situācija dažu (selektīvi izraudzītu) izglītības iestāžu darbībā, kas aptver izglītojamo drošības garantēšanu, iekšējo normatīvo dokumentu izstrādi un atbilstību normatīvajos aktos noteiktajām prasībām. Konstatētais liecina, – lai gan ir ieguldīts liels darbs gan valsts, gan lokālā līmenī, joprojām aktuāla ir tieši skolotāju pedagoģiskās kompetences paaugstināšana jaunu, laikmetam atbilstīgu mācību metožu izvēlē, svarīgs ir papildu darbs ar ģimeni un izglītojamo vecākiem, kā arī izglītības iestādes vadības un uzraugošo institūciju konstruktīvs atbalsts.

Atslēgvārdi: cilvēkdrošība, pedagoģiskā kompetence, pedagoģiskā drošumspēja, drošības loki un drošības gādnieki izglītības iestādē, droša izglītības vide.

Ievads

Cilvēkdrošības koncepta pirmsākumi pasaulē meklējami pirms nedaudz vairāk kā diviem gadu desmitiem, kad 1994. gadā Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Attīstības programmas UNDP (*United Nations Development Programme*) Tautas attīstības pārskata ziņojumā akcentēta cilvēkdrošība, kura galvenokārt ir katra indivīda personīgās drošības, iekšējās un ārējās brīvības sajūta. Tā tika definēta kā brīvība no bailēm (*freedom from fear*) un brīvība no trūkuma (*freedom from want*). Nedaudz vēlāk konceptam pievienojās trešais aspekts – brīvība no aizvainojuma (*freedom from indignity*). Atbilstoši ziņojumā noteiktajam, draudus cilvēka drošībai var iedalīt septiņās kategorijās. Tie ir draudi, kas tā vai citādi ietekmē mūsu ekonomisko, politisko, pārtikas, veselības, vides, individuālo un kolektīvo – kopienas līmeņa drošību [19].

Latvijā kopš iestāšanās Eiropas Savienībā ir veikts mērķtiecīgs darbs cilvēkdrošības apdraudējumu identificēšanā dažādos līmeņos (pakāpēs), tostarp – sabiedriskās domas un situācijas izpētē, zinātniskos pētījumos, politikas plānošanā, izglītības stratēģijas izstrādē u. c. [9]. Tomēr jāatzīst, ka paveiktais disonē ar realitāti – “sāpīgo” ekonomisko pieredzi kā indivīda, tā valsts līmenī, iedzīvotāju diezgan ierobežoto veselības aprūpes pakalpojumu pieejamību, joprojām pastāvošo politisko nedrošību un nestabilitāti.

Bērnu tiesības būt drošām skolā ir noteiktas ANO Konvencijā par bērnu tiesībām, Bērnu tiesību aizsardzības likumā un Izglītības likuma 54. un 55. pantā. Savukārt jautājumi, kā nodrošināt izglītojamo drošību, kā rīkoties ārkārtas vai drošības apdraudējuma situācijā, ietverti Ministru kabineta noteikumos, izglītības standartos un atbilstīgi tiem izstrādātajos izglītības iestāžu iekšējos dokumentos. Kaut arī sākotnējās iemaņas, lai pasargātu sevi no potenciālā apdraudējuma, indivīds parasti apgūst ģimenē, nepieciešamās palīdzības un ģimenes atbalsta nodrošināšana kopumā – tā ir valsts, pašvaldību un izglītības iestāžu (līdz ar to arī pedagogu, kas īsteno izglītības programmu) kompetence.

Raksta mērķis – analizēt cilvēkdrošības regulējuma aktuālos aspektus vispārējās izglītības iestādēs, izvērtēt drošības pārkāpumu ierobežošanas un novēršanas iespējas izglītības iestādes vadītāja un darbinieku pedagoģiskās kompetences pilnveides kontekstā.

Materiāls un metodes – normatīvo aktu un to projektu analīze, cilvēkdrošības mācību un metodisko materiālu analīze, izglītības vadības un pedagoģiskās prakses analīze.

Cilvēkdrošības pamataspekti izglītības vidē

Ikviena sabiedrības locekļa individuālā drošība ir visas sabiedrības cilvēkdrošības garants. Tāpēc pamatota ir prasība, ka izglītības iestādes vadītājam un ikvienam pedagogam jāpaplašina profesionālā kompetence, iekļaujot savā redzeslokā jautājumus, kas zināmā mērā pārsniedz tiešos amata pienākumus; piemēram, veselības, sporta,

dzimumu līdztiesības un morāles aspektu apguves integrēšanu un to adekvātas izpratnes veidošanu jaunajai paaudzei.

Viena no trim Latvijas Nacionālā attīstības plāna (NAP) 2014.–2020. gadam prioritātēm ir “cilvēka drošumspējas” (*human securitability, a form of resilience*) stiprināšana. NAP ir teikts: “Cilvēks ar pietiekamu drošumspēju spēj rast attīstības un problēmu risinājumus ne tikai sev un tuvākajiem, bet arī pilnvērtīgi piedalīties sabiedrības dzīvē. Cilvēks ar nepietiekamu drošumspēju neprot saskatīt iespējas izaugsmei, jūtas apdraudēts, neuzticas citiem, neredz savu saikni ar valsti un neiesaistās tās dzīvē” [12]. Par drošumspējas stiprināšanu izglītības jomā šajā dokumentā norādīts, ka valsts un visas sabiedrības uzdevums ir veidot vidi, kas radītu drošības sajūtu jau bērnībā, vienlaikus garantējot iespējas attīstīt kompetences gan kvalitatīvā formālā izglītībā, gan arī ārpus formālās izglītības sistēmas visa mūža garumā, lai spētu saskatīt un atrast risinājumus jebkuros apstākļos.

Lai cilvēkdrošības pamataspektus – “.. justies pasargātam pret pēkšņām un sāpīgām pārmaiņām ikdienā, darbavietā, mājās vai apkaimē ..”, tostarp izglītības iestādē, “.. neciest hroniskus draudus, piemēram, no pastāvīga bada, slimībām un apspiestības ..” [11] – pēc iespējas veiksmīgāk integrētu izglītības vidē un saturā, ir būtiski izprast šādus cilvēkdrošības pamatjēdzienus: drošumspēja (*securitability*), drošības loki (*levels of security*), drošības gādnieki (*security providers*), drošumstratēģijas (*security strategies*).

Drošumspēja Latvijā pirmo reizi tika definēta kā indivīda spēja nenonākt nedrošā situācijā un nezaudēt drošību, bet, ja tas noticis, drošības sajūtu atkal atgūt [16]. I. Ījabs norāda, ka šī definīcija piešķir cilvēkdrošības jēdzienam nozīmīgu dimensiju – proti, indivīdam pašam piemītošu īpašību, no kuras klātesamības vai trūkuma ir atkarīgs viņa cilvēkdrošības līmenis [7]. Cilvēks ar augstu drošumspēju ir par sevi drošs, radošs cilvēks, spējīgs parūpēties par sevi un citiem, pielāgoties apstākļiem [12].

Pedagoģiskā drošumspēja cilvēkdrošības kontekstā jāsaprot kā izglītības iestādes vadītāja / pedagoga spēja (kompetence) pieņemt adekvātus lēmumus situācijās, kad tiek vai varētu tikt apdraudēta izglītojamo vai viņa paša personiskā drošība, un pēc iespējas īsākā laikā šīs situācijas novērst.

Drošības loki aptver indivīda (viena vai vairāku) savstarpējo attiecību līmeņus (pats, ģimene un tuvākās attiecības, kopiena, valsts vai starptautiskais līmenis), kuros pakāpeniski attīstās viņa / viņu drošumspēja [10]. Cilvēka dzīvi nosacīti var salīdzināt ar virzīšanos no vairāku koncentrisku riņķu centra uz ārpusi. Palielinoties drošībai jebkurā koncentriskajā joslā, palielinās arī drošības sajūta un spēja darboties nākamo līmeņu joslās. Nedrošība jebkurā līmenī var negatīvi izpausties arī pārējos līmeņos [16].

Drošības loki izglītības iestādē – to savstarpējo attiecību līmeņu kopums, kas sekmē savstarpējo komunikāciju un drošas izglītības vides izveidošanu, ietverot mērķtiecīgu izglītojošu darbu (individuālās pārrunas, audzināšanas stundas, vecāku sapulces, dažādas instruktāžas un apmācības izglītojamiem un darbiniekiem par to, kā rīkoties un izturēties konkrētās situācijās).

Drošības gādnieki (individuālā, sociālā vai politiskā statusā) [7] tiek definēti gan kā atsevišķi indivīdi (darbojas neatkarīgi un paļaujas tikai uz sevi), gan kā konkrētas organizācijas vai institūcijas, kas palīdz radīt un uzturēt drošību. Ar sociāliem drošības gādniekiem saprotam tos drošības gādniekus, ko cilvēki veido kopīgi, labprātīgi apvienojoties organizācijās (piemēram, pašpalīdzības kases, atbalsta vai protesta biedrības u. tml.) bez tiešas politiskas iesaistes. Politiskie drošības gādnieki pārsvarā ir valsts institūcijas un darbojas likuma ietvaros, to pieņemtie lēmumi drošības nodrošināšanā ir saistoši gan indivīdiem, gan amatpersonām un sabiedrībai kopumā.

Drošības gādnieki izglītības iestādē – tādu savstarpējo attiecību organizācija un iekšējais regulējums, kas garantē drošas izglītības vides saglabāšanu:

- 1) indivīda (izglītojamā, pedagoga, darbinieka) drošas izturēšanās un ētiskas uzvedības modeļi;
- 2) visdažādākie, uz brīvprātības principiem un personīgo iniciatīvu balstītas organizācijas un pasākumi (piemēram, atbalsta grupas, dažādas biedrības un fondi, vecāku dežūras u. c.);
- 3) izglītības iestādes mērķtiecīga komunikācija ar pašvaldību un tiesībsargājošām institūcijām, drošu savstarpējo attiecību reglamentējošu un saskarsmi veicinošu normatīvo dokumentu izstrāde (izglītības iestādes nolikums, izglītības iestādes padomes reglaments, iekšējās kārtības un drošības noteikumi u. c.).

Drošumstratēģijas – apzināti indivīda (sabiedrības) plāni, kā novērst nedrošību un nedrošības sajūtu un, ja tas neizdodas, līdz minimumam samazināt nedrošības sekas un tikt nedrošībai pāri [10].

Drošumstratēģijas izglītības iestādē ilgtermiņā paplašina un attīsta cilvēkdrošības kvalitatīvo dimensiju, t. i., piemērota izglītības satura ar tam atbilstīgu laikmetīgu didaktisko nodrošinājumu izstrādāšanu; cilvēkdrošības jautājumu integrāciju izglītības programmu saturā; pedagogu izglītošanu un profesionālās kvalifikācijas paaugstināšanu; pedagoģiskās kompetences paplašināšanu, apzinot esošās problēmas un identificējot potenciālos riskus nākotnē; atbalsta personāla un vecāku iesaistīšanu drošības jautājumu (pārkaupumu) risināšanā, izglītojamo individuālās atbildības paaugstināšanu.

Cilvēkdroša izglītības satura nepieciešamība un izstrāde

Mūsdienās – zināšanu sabiedrībā – cilvēkdrošība jau iesakņojusies kā multi-sektorāla (daudzdimensionāla) parādība un kļuvusi par vispārpieņemtu atskaites punktu tālākiem pētījumiem vairākās jomās un nozarēs. Kā norāda Ž. Ozoliņa, “cilvēku pakļautība virknei globalizācijas radīto izpausmju uzliek papildu atbildību vienlaicīgi

gan politikas veidotājiem lokālā, nacionālā un starptautiskā līmenī, kuru lēmumu kvalitāte kļūst par drošības stiprināšanas līdzekļiem, gan pašiem indivīdiem, veidojot un izvēloties individuālās drošumspējas palielināšanas stratēģijas” [15]. Tāpat kā nav iespējams visaptverošs cilvēkdrošības definējums, nav iespējama arī absolūti identiska pieeja cilvēkdroša izglītības satura izstrādei, pārstrukturēšanai un jaunu kompetenču attīstīšanai. Tomēr pārmaiņas cilvēkdrošības jomā ir nepieciešamas, un izglītības saturā tās ienāk pakāpeniski.

Faktu, ka indivīda izglītības līmenis pozitīvā plāksnē korelē ne tikai ar viņa personīgās drošumspējas nostiprināšanos, bet vienlaikus liek viņam aktīvāk piedalīties arī sociālajā un sabiedrības dzīvē, apliecina regulāri informatīvi ziņojumi par pētījumiem, kas Rietumeiropas valstīs notiek jau kopš 2004. gada [3; 9]. Caurmērā Eiropā jaunākās paaudzes (25–34 gadi) izglītības līmenis ir augstāks nekā vecāku (35–44 gadi) cilvēku izglītības līmenis, tomēr vērojamas visai būtiskas atšķirības dažādos reģionos; piemēram, Dienvideiropas valstīs zems izglītības līmenis vecumā no 25 līdz 34 gadiem ir 43% iedzīvotāju, bet centrālajā Eiropā tas ir 20%, savukārt Skandināvijas valstīs – tikai 12% [9]. Tādēļ ir likumsakarīgi, ka arī Latvijas stratēģiskās attīstības plānošanas dokumentos atvēlēta vieta informācijai par rīcību, lai risinātu izglītībā identificētās problēmas. Šie jautājumi atspoguļoti arī Izglītības attīstības pamatnostādņēs: “Uz zināšanu sabiedrībā pieprasītām kompetencēm orientēta, radošumu, inovāciju un veselīgu dzīvesveidu veicinoša izglītības satura pilnveide” [4].

Jau 2006. gadā Latvijā ar Valsts jaunatnes iniciatīvu centra (VJIC) 22. novembra rīkojumu Nr. 69 ir apstiprināts metodiskais līdzeklis “Klases stundu programmas paraugs”, kura rekomendācijās un ieteikumos klašu audzinātājiem klases stundu organizēšanai un plānošanai izglītības iestādēs “drošība” aplūkota kā viena no sešām tematiskajām jomām [8]. Ar mērķi “veidot skolēnos izpratni par drošības jautājumu apguves nepieciešamību un ievērošanu ikdienā savas un citu drošības un veselības saglabāšanā” šajā programmā klašu grupām (1.–4. kl., 5.–6. kl., 7.–9. kl. un 10.–12. kl.) ir iekļautas tēmas par satiksmes drošību un drošību ekstremālās situācijās. Tie ir jautājumi, kā rīkoties dabas katastrofu (vētru, plūdu, negaisa u. c.) gadījumos (1.–4. kl.), atrodot sprādzienbīstamas vielas (5.–6. kl.); skolēniem jāzina, kas ir sertificēta pirotehnika, un jāprot sniegt pirmo palīdzību nelaimē nokļuvušajiem (7.–9. kl.), jāapzinās seksuālās vardarbības, cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas riskus (10.–12. kl.) u. tml.

Atgriezenisko saiti ieguldītajam darbam parāda diagnosticējošo darbu rezultāti. Tie kopumā liecina, ka skolu jauniešiem ir nepieciešamās teorētiskās zināšanas par cilvēkdrošības apdraudējumu iespējamām sekām. Vienlaikus turpmākajā darbā būtu nepieciešama skolotāju pedagoģiskās kompetences pilnveide “.. par veselībai un drošībai labvēlīgu lēmumu pieņemšanu, sekmējot prasmi mācīt skolēniem pieņemt savai un līdzcilvēku fiziskajai, garīgajai un sociālajai veselībai un drošībai labvēlīgus lēmumus, izmantojot mūsdienīgas mācību metodes” [1]. Ir būtiski, lai skolā iegūtās teorētiskās zināšanas jaunietis mācētu izmantot savā ikdienā. I. Bautre norāda, ka daļa atbilžu

liecina, ka jaunieši tomēr neapzinās personīgo atbildību, pieņemot lēmumus veselības un drošības jomā, tāpēc arī kavējas viņu turpmākajai dzīvei nepieciešamo atbilstošu paradumu veidošanās.

Latvijas nesēnā pagātnē (2008. gadā) valdība uzdeva Izglītības un zinātnes ministrijai (IZM) izstrādāt civilās aizsardzības kursu skolām. Taču valsts budžeta konsolidācijas pasākumu dēļ 2008.–2011. gadā IZM rīcībā trūka resursu mācību kursa satura izstrādei un ieviešanai, tāpēc šo darbu atlika. 2013.–2014. gadā civilās aizsardzības kursa izstrāde tika aktualizēta, un IZM un Valsts izglītības satura centrā (VISC) vienlaikus ar izglītības attīstības pamatnostādņu 2014.–2020. gadam izstrādi organizēja darba grupu, kurā iekļāva pārstāvjus no Iekšlietu ministrijas, Labklājības ministrijas, Veselības ministrijas, Aizsardzības ministrijas, Rīgas Stradiņa universitātes, Valsts darba inspekcijas un Bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas. Darba grupā tika nolemts mainīt civilās aizsardzības kursa nosaukumu uz “Cilvēkdrošība” [6].

Lai uzlabotu 4–11 gadu vecu bērnu izpratni par drošību un veselību, 2011. gadā Latvijā VISC speciālistu vadībā tika izstrādāts atbalsta materiāls (arī darba lapas) bērnu vecākiem un pedagogiem pirmsskolā un sākumizglītībā “Vesels un drošs – interaktīvi par veselības un cilvēkdrošības jautājumiem pirmsskolā un sākumskolā”, kurā iekļauts informācijas apkopojums par drošu un veselīgu uzvedību dažādās ikdienas situācijās, kā arī noteikta droša rīcība, lai nepieļautu negadījumus un sniegtu padomus, ja notikusi apdedzināšanās vai applaucēšanās, saindēšanās ar ikdienā izmantojamām ķīmiskām vielām, medikamentiem, alkoholu, gāzi, indīgiem augiem un sēnēm, savainojumus radījuši savvaļas un mājdzīvnieki u. tml., kā arī traumas gūtas aktīvās atpūtas laikā dabā – peldoties, lēkājot uz batuta, braucot ar velosipēdu vai skrituļojot. VISC tīmekļa vietnē <http://visc.gov.lv/> ir ievietota mācību spēle par cilvēkdrošības un veselības jautājumiem. Uzmanība tiek pievērsta gan zināšanu apguvei, gan dažādiem praktiskiem uzdevumiem, kas veido attieksmi, motivāciju un veicina bīstamo situāciju bērnu ikdienas dzīvē atpazīšanu [18].

Latvijā valsts (kā drošības gādnieka) atbalsts, t. sk. finansējums, tuvākajos gados tiek plānots izglītības satura pilnveidei un inovatīvu cilvēkdrošības mācību materiālu izstrādei gan pirmsskolas izglītībā un pamatizglītībā, gan vispārējā un profesionālajā vidējā izglītībā. Sociālo zinātņu jomā vispārējā izglītībā cilvēkdrošība ir ietverta līdzās citām inovatīvām kompetencēm, piemēram, uzņēmējspējai, veselīgam dzīvesveidam, finanšu pratībai un pilsoniskai izglītībai.

Jāatzīmē, ka tāda izglītības satura, kas atbilstīgā vecumā veicinātu integrētu veselības, sporta, dzimumu līdztiesības un morāles jautājumu apguvi, kā arī risku (atkarību, prostitūcijas, cilvēku tirdzniecības un fiktīvo laulību) apzināšanos un to novēršanas izpratni, izstrāde, aprobācija un mērķtiecīga īstenošana modernā mācību vidē ir nopietns izaicinājums pedagogu profesionalitātei. Taču tas palīdzētu izglītojamajam (arī pieaugušam) veiksmīgāk rast atbildes uz jautājumiem par cilvēkdrošību: “Cik droši es jūtos šodien? Cik droši es jūtos, domājot par rītdienu? Ko man darīt, ja es nejūtos droši?” [17]. Cilvēkdrošība ir atkarīga no daudziem faktoriem – ceļu, transporta un vides drošības, vecāku spējas pieskatīt bērnu, no pašu bērnu un pieaugušo uzvedības

un ieradumiem, labklājības līmeņa u. tml. [2]. Atbilstīgs metodiskais materiāls ļautu pedagogam neizjust brīvības trūkumu pašam un vienlaikus justies pārliecinātam, ka tas, ko dara, ir rezultatīvs un dos panākumus.

Par jebkurām pārmaiņām notiek diskusijas, un tās izsauc rezonansi sabiedrībā, piemēram, 2015. gada 6. februārī mācību kursa “Cilvēkdrošība” apstiprināšanas sanāksmē piedalījās arī biedrības “Asociācija “Ģimene”” pārstāvji. Viņi bažījās, ka jau sākumskolas klasēs paredzēts apgūt šādus tematus: “Dzimumu līdztiesība kā vienlīdzīgas iespējas”, “Atkarību izraisošo vielu profilakse”, “Garīgā veselība” (ņirgāšanās profilakse). Asociācijas pārstāvji sanāksmes laikā norādīja, ka gan IZM ziņojumā, gan izglītības attīstības pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam jēdziens “cilvēkdrošība” tiek lietots atšķirīgi no starptautiskās prakses un pētījumiem par iedzīvotāju drošības avotiem, tāpēc kursa “Cilvēkdrošība” tēmas tikai daļēji atbilst iedzīvotāju vajadzībām un veikto pētījumu rezultātiem. “Sanāksmes laikā tika panākta vienošanās, ka kursa “Cilvēkdrošība” tēmu sadalījums pa vecumposmiem no ziņojuma tiek svītrots, un Ministru kabineta protokollēmumā tiks noteikts, ka kursa “Cilvēkdrošība” satura izstrādē jāiesaista ministrijas un NVO.” [13] Tomēr tika panākts konceptuāls lēmums visās vispārējās izglītības un profesionālās izglītības iestādēs ieviest mācību priekšmetu “Cilvēkdrošība” (“Civilā aizsardzība”) [6; 14] izglītības saturā.

Situācija izglītības iestādēs

Cilvēkdrošības jautājumiem ienākot izglītības vidē un saturā, izglītotāja pedagoģiskā kompetence paplašinās. Tās atbalstam nepieciešama atbilstīga, pārdomāta izglītības stratēģija un pretimnākšana valsts līmenī. Šobrīd drošības jautājumu apguve vispārējās izglītības iestādēs iekļauj vairākus atšķirīgus (ne vienmēr citam citu savstarpēji papildinošus) aspektus, t. sk. iepazīšanos ar izglītības iestādes nolikumu, iekšējās kārtības noteikumiem un drošības instrukcijām, kā arī klašu audzināšanas stundas, kurās galvenokārt tiek runāts arī par izglītojamo drošību un uzvedību. Izpētīts, ka “par kultūras un audzināšanas pasākumiem vispārējās izglītības iestādēs un izglītojamo un vecāku iesaisti vispārējās izglītības iestādes pārvaldīšanā”, attiecīgi 25% un 22% no kopējā audzināšanas stundu apjoma tiek veltītas drošības un uzvedības jautājumiem [14]. Drošības jautājumi ir ietverti atsevišķu mācību priekšmetu saturā un īstenojas konkrētu gadījumu, problēmu un konfliktsituāciju risināšanā. Tomēr statistikas dati [5] rāda, ka drošības jautājumi jau vairāku gadu garumā nemainīgi ir 1. vietā arī izglītības kvalitāti uzraugošo un kontrolējošo iestāžu saņemtajos privātpersonu iesniegumos.

To apstiprina Latvijā 2014. gadā īstenots pētījums [5], kurā tika vērtēta bērnu drošības uzraudzība mācību iestādēs. Izmantojot šim nolūkam speciāli izstrādātu izvērtējuma anketu “Izglītojamo tiesību nodrošināšanas uz dzīvībai un veselībai drošiem apstākļiem izglītības iestādē un tās organizētajos pasākumos izvērtējums”, kas kopā ar skolu atbildīgajām personām (direktoru, viņa vietniekiem) tika aizpildīta

gadījumos, ja pēc saņemtā iesnieguma par iespējamiem normatīvo aktu pārkāpumiem (ne tikai drošības jautājumos, bet arī citās jomās) Izglītības kvalitātes valsts dienests (IKVD) veica pārbaudi. Apkopojot rezultātus pēc 115 vispārīzglītojošo un profesionālo izglītības iestāžu darbības izvērtējuma (jāpiezīmē, ka tika apsekotas tās skolas, par kurām IKVD bija saņemti privātpersonu iesniegumi par iespējamiem normatīvo aktu pārkāpumiem arī ar izglītojamo drošību nesaistītos jautājumos), tika secināts, ka atbilstīgi Ministru kabineta 2009. gada 24. novembra noteikumos Nr. 1338 “Kārtība, kādā nodrošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos” noteiktajam regulējumam, gandrīz visās mācību iestādēs reizi gadā tiek saņemts Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienesta un Veselības inspekcijas atziņums par atbilstību ugunsdrošības un higiēnas prasībām, par drošību tiek plānoti un organizēti pasākumi izglītojamajiem, ir noteikti atbildīgie pedagogi izglītības iestādes organizētajos pasākumos, notiek audzēkņu un viņu vecāku iepazīstināšana ar iekšējās kārtības un drošības noteikumiem. Vienlaikus tika konstatētas arī nepilnības iekšējo normatīvo dokumentu izstrādē, tostarp – dokumentos nebija ievērotas skolēnu vecumposmu īpatnības, nebija noteikta secīga darbība, kā rīkoties, ja izglītojamais vai pedagogs saskata draudus sev cita izglītojamā rīcībā. Dažkārt konstatēts, ka skolas iekšējās kārtības noteikumi neparedzēja aizliegumu izglītības iestādē un tās teritorijā iegādāties, lietot, glabāt un realizēt psihotropās vielas, gāzes baloniņus, gāzes pistoles, šaujamieročus un aukstos ieročus, kā arī skolas telpās redzamā vietā nebija izvietos evakuācijas plāns [5].

Jāatzīst, ka cilvēkdrošības noteikumu pārkāpumi izglītības iestādēs pastāv, kaut arī veikti daudzi pasākumi. Apdraudējumu veido gan t. s. “cilvēciskais faktors” (situācijas, ka draudus skolēna drošībai ar savu izturēšanos (agresivitāti) rada cits izglītojamais), gan ārējie faktori – nesakārtota mācību iestādes vide, t. i., drošības noteikumu pārkāpumi, piemēram, sporta laukumā (nepiemērots segums, slidenas kāpnes), laikus nenovērsti ēkas tehniskie bojājumi, drošības noteikumu neievērošana izklaides vai sporta pasākumu laikā, arī nekvalitatīvi veikts remonts vai remontdarbi, kas notiek audzēkņu klātbūtnē, izglītības iestādes darbības uzsākšana bez būvatļaujas saņemšanas u. c. Cēloņi katrā gadījumā ir citi, taču atbildība viena – iestādes vadītājs, viņa pedagoģiskajai kompetencei jābūt pietiekamai, lai pamanītu, novērstu, noteiktu kārtību un līdzatbildīgo personu (pedagogu, darbinieku) pienākumus, pieņemtu situācijai atbilstīgu lēmumu un rīkotos.

Par negadījumiem visbiežāk uztraucas un ziņo skolēnu vecāki. Sabiedrība par iespējamiem un / vai reāliem cilvēkdrošības pārkāpumiem lielākoties uzzina ar mediju palīdzību, t. i., *post factum*. Izglītības iestāžu vadītāji izvairās šādas situācijas / gadījumus publiskot, tāpēc zināmā mērā ierobežo atbildīgo personu pedagoģiskās kompetences attīstīšanos. Tādējādi drošumstratēģijas, kaut arī dokumentāri apstiprinātas, praksē tiek ievērotas tikai daļēji. Savukārt ieteikumi izmaiņām normatīvajos aktos no uztraucošo institūciju puses lielākoties palīdz novērst sekas, bet neļauj atvairīt cēloņus.

Pedagoģiskā kompetence cilvēkdrošības īstenošanā praksē

Cilvēkdroša izglītības satura īstenošana visai atšķirīgas un problemātiskas ģimeņu ekonomiskās situācijas, darbaspēka mobilitātes, arī visai augsta bezdarba apstākļos, kā arī situācijā, ka objektīvu iemeslu dēļ (transnacionāla ģimene, finansiālās grūtībās nonākusi ģimene, nelaimes gadījuma skarta ģimene u. c.) vecāki nespēj pietiekami rūpēties par saviem bērniem un būt ar viņiem kopā, – tas viss ir tikai neliela daļa no pedagoģiskās kompetences, kas nepieciešama skolotājam, lai praktiski nodrošinātu cilvēkdrošību skolas vidē. Diemžēl šobrīd diezgan bieži saskaramies ar piemēriem un situācijām, pēc kuru izvērtēšanas tiek atzīts / secināts, ka kāda izglītības iestāde (konkrētais pedagogs, atbildīgās personas) nav pratusi izvērtēt situācijas nopietnību un nodrošināt audzēkņa drošību.

Saskarsme ikdienā, situācijas pārzināšana, problēmrisināšanas prasmes, spēja izvēlēties un lemt, kā vislabāk palīdzēt konkrētā brīdī, kā katram pašam izdarīt mērķtiecīgu izvēli savas drošības labā – tās ir tikai dažas īpašības un kompetences, kas nepieciešamas pedagogam, lai indivīdam parādītu un saīsinātu ceļu no personīgās nedrošības un zemas drošumspējas skolas vidē līdz visaptverošai sociālai cilvēkdrošībai sabiedrībā un vidē, kurā dzīvojam.

Secinājumi

1. Likumsakarīga ir cilvēkdrošības jautājumu aktualizācijas (t. i., atsevišķa mācību priekšmeta "Cilvēkdrošība"), iekļaušanas nepieciešamība vispārizglītojošo un profesionālo izglītības iestāžu mācību saturā.
2. Nepieciešama ir tādu drošības un iekšējās kārtības jautājumus reglamentējošu normu un kārtību iedzīvināšana praksē, lai precīzi noteiktu izglītības iestādes vadītāja, pedagogu, atbalsta personāla un izglītojamo secīgu rīcību gadījumos, ja izglītības iestādē vai tās teritorijā tiek konstatēti cilvēkdrošības normu apdraudējumi.
3. Būtiska ir mūsdienīga cilvēkdrošības jautājumu apguves metodiskā kompleksa izstrāde (t. sk. mācību materiālu, metodisko palīglīdzekļu), vajadzīgs arī ieinteresēts un kompetents pedagoģiskais personāls, kas pedagoģiskās drošumspējas ietvaros ļautu iedzīvināt praksē drošumstratēģijas un paaugstinātu izglītojamo un viņu vecāku līdzatbildību kopējās drošības garantēšanā.
4. Pedagoģiskās kompetences, kas ir cilvēkdrošības komponents, paplašināšana ir jāiekļauj pedagogu izglītības un tālākizglītības saturā, vienlaikus akcentējot tās loģisku un praktisku nepieciešamību / pielietojamību, nevis tikai noteiktu jautājumu apguvi teorētiskā līmenī.

Pedagogical Competence as a Component of Human Security

Abstract

The article deals with the concept of human security as securitability, levels of security and security providers' interpretation and integration capabilities, types and methods in education, which would contribute to the creation of a secure environment in education for both pupils and teachers. At the same time publication based of human security curriculum development needs and provides a snapshot of some pedagogical practice already approbated training and methodological material content, as well as analysis of the situation of individual (selectively chosen) educational activities on ensuring the safety of pupils, the development of internal regulations and compliance with statutory requirements. Findings show that, despite the very serious efforts at the national and local level, there is an ongoing direct teacher competence enhancement, new, age appropriate choice of teaching methods, in addition to work with the parents of pupils, as well as the constructive support from both the educational institution's management and controlling institutions.

Keywords: human security, pedagogical competence, pedagogical securitability, levels of security and security providers in educational institution, security strategies.

Literatūra un avoti

1. Bautre, I. *Diagnosticējošā darba par cilvēkdrošības jautājumiem vispārējā vidējā (10. klase) un profesionālā izglītībā (1. kurss) izvērtējums*. 2013, 1.–25. lpp. Iegūts no: http://visc.gov.lv/visc/dokumenti/petijumi/2013_diagnostika_10klase_drosiba.pdf [sk. 12.06.2015.].
2. Broka, A., Kūle, L., Kūla, E. *Sociālā cilvēkdrošība: bērni un ģimenes ar bērniem Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 26.–28. lpp. Iegūts no: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/sociala-drosiba_gimene.pdf [sk. 15.04.2015.].
3. Burgess, J. P. et al. *Promoting human security: ethical, normative and educational frameworks in Western Europe*. Paris: UNESCO, 2007. Iegūts no: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001511/151144e.pdf> [sk. 15.04.2015.].
4. *Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam*. Iegūts no: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=266406> [sk. 15.04.2015.].
5. *Izglītības kvalitātes valsts dienesta 2014. gada publiskais pārskats*. Iegūts no: <http://ikvd.gov.lv/gada-publiskie-parskati.html> [sk.12.06.2015.].
6. *IZM Informatīvs ziņojums par civilās aizsardzības kursa izmaksām, ieviešanas grafiku vispārējās izglītības iestādēs un profesionālās izglītības iestādēs*, 30.09.2014. Iegūts no: <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40324953> [sk. 15.04.2015.].
7. Ījabs, I. Risks un drošumspēja: sociālā teorija un Latvijas perspektīva. No: *Cilvēkdrošība Latvijā un pasaulē: no idejas līdz praksei*. Ž. Ozoliņas red. 2012, 73.–118. lpp. Iegūts no: http://www.gabrielekoehler.net/Data/Sites/1/userfiles/cilvekdrosiba_labots-2.pdf [sk. 15.04.2015.].

8. *Klases stundu programmas paraugs*. 2006, 27.–30. lpp. Iegūts no: http://visc.gov.lv/audzinana/metmat/audz_vjic_rik69.pdf [sk.12.06.2015.].
9. Koehler, G., Gasper, D., Jolly, R., Simane, M. *Human security and the next generation of comprehensive human development goals*. IDS (Institute of Developmental Studies), 2012, pp. 11–19. Iegūts no: <http://www.ids.ac.uk/files/dmfile/HumanSecurityFinal.pdf> [sk.12.06.2015.].
10. LAPAS. *Cilvēdrošības pamatjēdzieni*. Iegūts no: <http://lapas.lv/lv/attistibas-politika/attistibas-sadarbiba/temas/cilvekdrosiba/cilvekdrosibas-pamatjedzieni/> [sk. 15.04.2015.].
11. LAPAS – *Latvijas attīstība platformas sadarbībai. Cilvēdrošība*. Iegūts no: <http://lapas.lv/lv/attistibas-politika/attistibas-sadarbiba/temas/cilvekdrosiba/> [sk. 15.04.2015.].
12. *Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam*. Iegūts no: http://www.varam.gov.lv/lat/pol/ppd/ilgtsp_att/?doc=13858 [sk.12.06.2015.].
13. *Mācību kursa “Cilvēdrošība” saskaņošanas sanāksme*. Asociācija “Ģimene”. Iegūts no: <http://asociacijagimene.lv/macibu-kursa-cilvekdrosiba-saskanosanas-sanaksme-2015-gada-6-februari/> [sk. 15.04.2015.].
14. Mihailovs, I. J. Drošības jautājumu apguve vispārējās izglītības iestādēs Latvijas Republikā: pašreizējais stāvoklis un attīstības iespējas. *Starptautiska zinātniski praktiska konference “Drošības nostiprināšanas aktuālās problēmas: politiskie, sociālie, tiesiskie aspekti”*. 2015, 76.–77. lpp. Iegūts no: http://www.rsu.lv/images/stories/dokumenti/bukleti/drosibas_nostiprinasana_konf_tezes_apr2015.pdf
15. Ozoliņa, Ž. Cilvēdrošība: vai iespējams visaptverošs definējums? *Cilvēdrošība Latvijā un pasaulē: no idejas līdz praksei*. Ž. Ozoliņas red. 2012, 15.–59. lpp. Iegūts no: http://www.gabrielekoehler.net/Data/Sites/1/userfiles/cilvekdrosiba_labots-2.pdf [sk.12.06.2015.].
16. UNDP Latvija. *Pārskats par tautas attīstību 2002/2003*. Cilvēdrošība. Iegūts no: <http://providus.lv/article/latvija-parskats-par-tautas-attistibu-2002-2003-cilvekdrosiba> [sk. 15.04.2015.].
17. Vaivare, I. Cilvēdrošības koncepcijas ieviešana kopienu līmenī, tajā skaitā nevalstiskajās organizācijās. Projekta *Ilgtspējīgas pilsoniskās sabiedrības attīstības atbalsta un monitoringa sistēmas pilnveidošana* materiāli. Sabiedrības integrācijas fonds, 2014, 4.–16. lpp. Iegūts no: http://www.creativeideas.lv/f/Kopsavilkums_LV.pdf [sk.12.06.2015.].
18. *Vesels un drošs – interaktīvi par veselības un cilvēdrošības jautājumiem pirmskolā un sākumskolā*. Iegūts no: http://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/vesels_un_dross/index.html [sk.12.06.2015.].
19. *What is Human Security?* Iegūts no: http://www.iidh.ed.cr/multic/default_12.aspx?contentid=ea75e2b1-9265-4296-9d8c-3391de83fb42&Portal=IIDHSeguridadEN [sk. 15.04.2015.].

Autoru alfabētiskais rādītājs

Abuseridze Giga 16
Bočs Lauris 31
Grasis Jānis 5
Kaija Sandra 12
Kamenecka-Usova Marina 26
Kipāne Aldona 62
Krūmiņa Aira Aija 92
Meļķis Uldis 55
Smilga Mārtiņš 45
Strus Dorota 37
Sumbarova Marina 84
Platace Laura 70
Vilks Andrejs 9